

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Σεπτέμβριος 2006 • τεύχος 147 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Σεπτέμβριος 2006
τεύχος 147 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος
Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες
Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε νά
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τούς συνδρομητές του
έξωτερικού:
IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
Κωδικός: 1572
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Δήμαρχοι, νομάρχες
στόν Άγιο Παντελεήμονα5
Κωνσταντίνα Άνδριανοπούλου, Περί μεταφράσεων
καί... Τουρκίδων7

Άγγελος Έλεφάντης, Μερικά για τήν εκπαίδευση:
πάντα τά ίδια9
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Ό σεμνός, ό ταπεινός
κι ό κουμπάρος: ό λόγος για τή διαφθορά
καί τή δημόσια ήθικότητα17
Βάτσλαβ Μπιελοχράντσι, Άπαράδεκτος
ό «μετακομμουνιστικός άντικομμουνισμός»
καί τό κυνήγι τών τσέχων κομμουνιστών21

Δημήτρης Κυρτάτας, Η ιστορία του πρώιμου
χριστιανισμού25
Δημήτρης Άρβανιτάκης, Άπό τή βιβλιογραφία
στήν ιστορία31
Σπύρος Τσογγός, Μίμησις: ή μεγάλη αφήγηση
του ρεαλισμού35
Γιώργος Μαργαρίτης, Νίκος Πουλιαντζής
Φασισμός και Δικτατορία39
Άγγελος Έλεφάντης, Μενέλαος Β. Δαλιάνης
Η Έθνική Άντίσταση τής ελληνικής
μειονότητας στή Άλβανία (1940-44)42
Άλίας Κούβελας, Γιώργος Χ. Παπαδόπουλος
Υποθέσεις Άλήθειας44
Έπιστολές
Σωτήρης Σιαμανδούρας, «Τό πεθαμένο
κυρίευσε τό ζωντανό»46
Ίουλίτ Σκουνάκη, Άπάντηση στόν Σωτήρη
Σιαμανδούρα47
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις48

Έξώφυλλο: Γεώργιος Ίακωβίδης, Η καινούργια πίπα του
παππού, 1886.

Δήμαρχοι, νομάρχες στόν Ἅγιο Παντελεήμονα

Μέρες πού εἶναι, ἄς ἐπιτραπεῖ μιά μικρή ὑποσημείωση στό περιθώριο τῶν δημοτικῶν καί νομαρχιακῶν ἐκλογῶν. Σκεφτόμουν τό ἐξῆς ἀπλό. Γιά τά «δικά» μας, τά ἀριστερά (τῆς ἀνανεωτικῆς, ὡς ἐπί τό πλεῖστον) σχήματα πού κατεβαίνουν στίς ἐκλογές τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, γιά τά προγράμματα καί τίς θέσεις τους, πολλά θά μπορούσε νά γράψει κανεῖς, μέ πολλά νά διαφωνή-σει καί σέ πολλά νά ὑπερθεματίσει —καί πράγματι πολύ μελάνι χύθηκε, πολλή συζήτηση ἔγινε ὅλον αὐτό τόν καιρό, καί ὄχι ἐπί ματαίω. Ἵπάρχει ὅμως ἕνα πράγμα, ἕνα ἀλλά θεμελιῶδες, γιά τό ὅποιο οἱ κινήσεις αὐτές, οἱ ἄνθρωποι πού τίς συγκροτοῦν, εἶναι σέ κάθε περίπτωση ἀνεπίληπτοι: ὅτι δέν δέχονται νά ὑποκύβουν στό παραδοσιακό ἀλισβερίσι τῶν ὑποψήφιων τοπικῶν ἀρχόντων μέ τίς κατά τόπους ἐκκλησιαστικές ἀρχές. Σέ αὐτήν τή χυδαία, καί ἀπολύτως ἀντιπολιτική, δοσοληψία (πουλάω θρησκεία, ἀγοράζω ψήφους) ἐμεῖς δέν συμμετέχουμε, λένε, καί ἔχουν δίκιο.

Οἱ «ἄλλοι», ἀντιθέτως, τό κάνουν. Ὅχι μόνο δέν διστάζουν, ἀλλά καί ὅσο σπουδαιότερο τό ὄφικιο τόσο πιό βροντερός κι ἀνευθρίαστος ὁ τρόπος τους. Ἐξάλλου ὁ δήμαρχος δέν ἀρκεῖ νά εἶναι θεοσεβής, πρέπει καί νά φαίνεται. Καί νά τό διαλαλεῖ πρὸς πάσα κατεύθυνση, γιά νά γίνεи πιστευτός (καί μπάς καί τό πιστέψει κι ὁ ἴδιος, ἐνίοτε). Ἰδίως στούς τρεῖς μεγάλους δήμους καί τίς ἀντίστοιχες νομαρχίες, ὅπου τό διακύβευμα τῶν ἐκλογῶν εἶναι σύν τοῖς ἄλλοις «κεντρικοπολιτικόν», εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ προϋπόθεσης γιά τήν προεκλογική ἐκστρατεία τῶν ὑποψηφίων τῶν δύο μεγάλων κομμάτων τό προσκύνημα στόν ἀρμόδιο ἱεράρχη.

Γιά τούς μέν ἄρχοντες τῆς ταλαίπωρης Θεσσαλονίκης Ψωμιάδη καί Παπαγεωργόπουλο εἶναι ἀναμενόμενο, ἄλλωστε αὐτοῖ ἀνέκαθεν ψάρευαν μέ ἐπιτυχία στά ἤσυχα νερά τοῦ χριστεπώνυμου πλήθους. Ὅμως καί ὁ μοντέρνος Ν. Κακλαμάνης διαγωνίζεται μέ τόν ἀνθυποψήφιό του Κ. Σκανδαλίδη (τόν γιό τοῦ παπᾶ) ὄχι μόνο σέ «μητροπολιτικῆς» πνοῆς σχέδια ἀνάπλασης τῆς Ἀθήνας ἀλλά καί στήν προσφορά ἐκτάσεων πρὸς τόν ἀρχιεπίσκοπο, προκειμένου νά χτίσει αὐτός ὁ τελευταῖος στό κέντρο τῆς πόλης τόν καθεδρικό ναό καί τό μικρό βατικανό πού ὄνειρεύεται —ἀλλά καί ἄλλες χρήσεις καθαρά λατρευτικῆς φύσεως: ξενοδοχεῖα, συνοδικά μέγαρα, συνεδριακά κέντρα, πάρκινγκ κ.λπ. Κι ἀκόμη, ὁ Π. Φασούλας, πού καταπαῶς φαίνεται θά κερδίσει μπασκετικῶ τῶ τρόπῳ τόν δήμο Πει-

ραιᾶ, στήν πρώτη του δημόσια ἐμφάνιση ἐνώπιον τῶν Πειραιωτῶν εἶχε στό πλευρό του τόν τοπικό μητροπολίτη Σεραφεῖμ. Παρομοίως, ἡ κυρία Χ. Ἀράπογλου, ὑποψήφια δήμαρχος Θεσσαλονίκης μέ τό ΠΑΣΟΚ, ἀπό τίς πρῶτες κιόλας ἡμέρες τῆς ἐκστρατείας της, ἤδη δηλαδή ἀπό τόν Ἰούλιο, ἔσπευσε νά συναντηθεῖ μέ τόν ἐγνωσμένων δημοκρατικῶν φρονημάτων μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἄνθιμο. Τόν τελευταῖο συνάντησε βεβαίως βεβαίως καί ὁ Γ. Μπουτάρης, ὁ ὁποῖος διατυμπανίζει τήν «ἀνεξαρτησία» του ἀπό τά κόμματα ἀλλά ὄχι ἀπό ἄλλα εὐαγγῆ ἰδρύματα. Συζητήσανε, λέει, μεταξύ ἄλλων καί τή δυνατότητα νά συνδράμει ἡ Ἐκκλησία στήν ἀνάπτυξη τοῦ θρησκευτικοῦ τουρισμοῦ στή Θεσσαλονίκη. Γιά δουλειές μιλῆσανε οἱ ἄνθρωποι. Ὅταν μάλιστα ὁ ὑποψήφιος τοῦ ΚΚΕ Α. Σαχίνης ἐπέκρινε τή συνάντηση —καί μέ τό δίκιο του— ὁ Μπουτάρης ὄχι μόνο δέν γύρισε καί τό ἄλλο μάγουλο ἀλλά τοῦ ἀπάντησε ἀποστομωτικά: «Ἐγώ πιστεύω, εἶμαι χριστιανός, δέν εἶμαι ἄθεος σάν ἐσένα» [βλ. *Αὐγή*, 7/10/2006].

Κατά βάθος δέν προκαλεῖ καμία κατάπληξη πού οἱ ὑποψήφιοι τῶν δύο κομμάτων —τά ὁποῖα στίς αὐτοδιοικητικές τους ἐκδοχές ἔχουν διαχειριστεῖ τήν ὑποβάθμιση τῶν ὀλοένα πιό ἀφόρητων πόλεων— προστρέχουν ἐπειγόντως στούς κατὰ τόπους παπάδες. Ἐχουν ἀνάγκη καί τή συνδρομή τῆς Ἐκκλησίας ἀλλά καί τόν παρηγορητικό, παραμυθητικό ρόλο της, πού μπορεῖ νά ἀμβλύνει τίς ἀντιδράσεις καί νά εἰρηνεύει τά πνεύματα καί τά σώματα πού ἀσφυκτιοῦν σέ πόλεις μέ ὄλο καί λιγότερο πράσινο καί δημόσιους χώρους· εἶναι γνωστό ἀπό παλιά ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι «ὁ στεναγμός τοῦ καταπιεζόμενου πλάσματος, ἡ θαλπωρή ἐνός ἄκαρδου κόσμου», μιᾶς ἄκαρδης πόλης ἐν προκειμένῳ. Ὅπως ἐπίσης εἶναι γνωστό ὅτι ἡ θρησκεία δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τό φωτοστέφανο αὐτῆς τῆς κοιλάδας τῶν δακρῶν πού λέγεται ἀλλιῶς καί καπιταλισμός. Καί τέτοιο εἶναι τό παιχνίδι πού παίζεται, δοῦναι καί λαβεῖν, μέ ἐντελῶς ὑλικούς ὄρους: ἂν οἱ τοπικοί ἄρχοντες μετατρέπουν τίς πόλεις σέ ἓνα πεδίο μονόδρομης ιδιωτικῆς ἐπιχειρηματικότητας, ἡ Ἐκκλησία διαπραγματεύεται τήν ἐπιρροή της μέ ἀντάλλαγμα ἓνα μερίδιο στίς δουλειές καί μιά εὐκαιρία γιά κέρδη. Μπίζνες, ὡς συνήθως.

Καί οἱ τῆς ΝΔ τέτοιες μπίζνες ἔκαναν πάντα, οὐδέποτε ἀπέκρουσαν εἰλικρινῶς τόν τίτλο τῆς Δεξιᾶς τοῦ Κυρίου, εἶναι τουλάχιστον εἰλικρινεῖς. Τό ΠΑΣΟΚ ὅμως, πού ἔστω μέ κάποιες ἀδράνειες τῆς ἐκσυγχρονιστικῆς του ἐκδοχῆς ἐπιμένει κατὰ καιρούς νά ψελλίζει προτάσεις γιά διαχωρισμό Κράτους καί Ἐκκλησίας, πῶς τά συμβιβάζει ὅλα αὐτά τά ἀσυμβίβαστα; Καί μέ τά λάπτοπ καί μέ τά ράσα; Ἐκτός ἂν εἶναι καί αὐτό ἓνα διαπραγματευτικό ὄπλο, χρήσιμο ὅταν παλαντζάρει ἡ Ἐκκλησία πολύ στά δεξιά. Ἄντε ὅμως νά πείσεις ἔτσι γιά τίς ἀγνές (περί ἐκκοσμίκευσης) προθέσεις σου. Οὐαί ὑμῖν, χριστιανοί, ἔ χριστιανοί.

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

Περί μεταφράσεων καί... Τουρκίδων

Ἡ μετάφραση γραπτοῦ κειμένου, σέ οποιοδήποτε εἶδος καί ἂν ἀνήκει αὐτό, ἀπό μιά γλώσσα σέ μιά ἄλλη εἶναι μιά ἐπίπονη δουλειά, ἔχει νά κάνει μέ τή γλωσσική ἱκανότητα τοῦ μεταφραστῆ (καί στή γλώσσα ἀπό τήν ὁποία μεταφράζει, καί περισσότερο μάλιστα στή γλώσσα στήν ὁποία μεταφράζει), μέ τήν ἱκανότητά του νά προσαρμόζει τό κείμενο στίς ἰδιαιτερότητες τῆς γλώσσας του. Οἱ πολύ καλές μεταφράσεις φλερτάρουν μέ τή γλωσσική δημιουργικότητα καί δεινότητα τοῦ μεταφραστῆ καί προϋποθέτουν πολλή δουλειά, καί ὄχι μόνον γλωσσική. Ὅπως τά κεφάλια τῶν νεαρῶν μαθητῶν καί μαθητριῶν τοῦ εὐτυχοῦς(;) σχολικοῦ ἔτους 2006-2007, ἔτσι καί ἡ μετάφραση θέλει, κοινῶς, «ψεῖρισμα», ψάξιμο ὄρων, προσώπων, πραγμάτων, γεγονότων. Ὅλα αὐτά εἶναι γνωστά καί ἰσχύουν παντοῦ καί πάντοτε. Γνωστό εἶναι ἐπίσης ὅτι στά καθ' ἡμᾶς ἡ μετάφραση εἶναι μιά κατά βάση καί ἐκτός ἐξαιρέσεων κακοπληρωμένη δουλειά. Τό ἂν ἡ πληρωμή εἶναι ἀντίστοιχη τῆς ποιότητας ἢ τό ἀντίστροφο εἶναι μιά μεγάλη ἱστορία. Ὅπως καί νά ἔχει ὅμως, τά μεταφρασμένα βιβλία πού τελικά κρατᾶμε στά χέρια μας καί στό μυαλό μας «κακοποιοῦνται» ἐνίοτε ἀπό τόν μεταφραστή ἢ τή μεταφράστριά τους. Τά λάθη πού ψαρεύει κανεῖς εἶναι ἐνδεικτικά τῆς μεταφραστικῆς πραγματικότητας στήν Ἑλλάδα.

Τό παραπάνω «τετριμμένο» καί τοῖς πάσι γνωστό σχόλιο ἐπαναλαμβάνεται μέ ἀφορμή μιά παρατήρηση σέ κάποιες ἀπό τίς μεταφράσεις βιβλίων γιά τήν ὀθωμανική κοινωνία καί ἱστορία καί τή σύγχρονη τουρκική, ἕνα πεδίο πού, εὐτυχῶς καί χάρη στήν ἐπιμονή κάποιων ἀνθρώπων, παρουσιάζει τά τελευταῖα χρόνια αὐξημένο ἐκδοτικό ἐνδιαφέρον. Ἡ σωστή ἀπόδοση τοῦ φύλου τῶν ὀνομάτων προσώπων καί συγγραφέων, κυρίως ἐπιστημονικῶν βιβλίων, δέν φαίνεται νά εἶναι ἀπό τά δυνατά σημεῖα πολλῶν μεταφραστῶν. Θύμα αὐτῆς τῆς «ἀβλεψίας» εἶναι οἱ γυναῖκες συγγραφεῖς-ἐπιστήμονες πού κάνουν τήν ἐμφάνισή τους μέσα στά κείμενα.

Ἄν ἡ Βιρτζίνια Γούλφ δέν κατάφερε ἕνα ὀκτωβριάτικο μεσημέρι τῶν ἀρχῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα, λόγω φύλου, νά μπεῖ στή βιβλιοθήκη τοῦ κολεγίου τοῦ Ὁξμπριτζ γιατί δέν συνοδευόταν ἀπό κάποιον καθηγητή καί δέν εἶχε συστατική ἐπιστολή, διάφορες τουρκάλες ἱστορικοί, στίς ἀρχές τοῦ 21ου αἰῶνα τρυπώνουν σέ ἐλληνικές βιβλιοθήκες καί βιβλιοπωλεῖα, ἔστω καί μέ μιά ἀστραπιαία ἀλλαγὴ φύλου. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε: ἡ ἱστορικός καί πρῶνη πρόεδρος τοῦ τμήματος Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βοσπόρου Selçuk Esenbel καί ἡ πολύ σημαντική καθηγήτρια οικονομικῆς ἱστορίας στό ἴδιο πα-

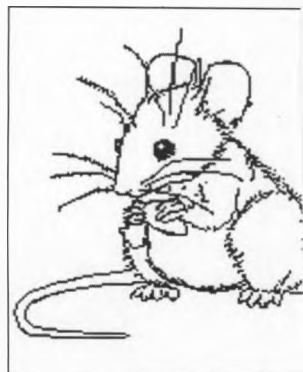
νεπιστήμιο Huri Islamoglu-Inan, ἡ ἀνθρωπολόγος στό πανεπιστήμιο τοῦ Κέμπριτζ Yael Navaro-Yashin καί ἡ ἱστορικός Oya Sencer παρουσιάστηκαν στό ἑλληνικό κοινό «ἐλαφρῶς πειραγμένες», μετατράπηκαν δηλαδή, μεταφραστική ἀδεία, σέ ἄνδρες τούρκους ἐπιστήμονες (τά δύο πρῶτα παραδείγματα ἀπό τό βιβλίο Selim Deringil, *Ἡ καλά προστατευόμενη Ἐπικράτεια, ἰδεολογία καί νομιμοποίηση τῆς ἐξουσίας στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, 1876-1909*, Ἐκδόσεις Παπαζήση, μτφρ. Στ. Π. Παπαγεωργίου, τά ἄλλα ἀπό Hamit Bozarslan, *Ἱστορία τῆς Σύγχρονης Τουρκίας, Σαββάλας, 2004*, μτφρ. Μάρθα Οἰκονόμου καί Paul Dumont, «Ἡ Ὀθωμανική “Ἐργατική Τάξη” τίς παραμονές τῆς ἐπανάστασης τῶν Νεοτούρκων», στό *Ἐκσυγχρονισμός καί Βιομηχανική Ἐπανάσταση στά Βαλκάνια τόν 19ο αἰῶνα*, Θεμέλιο, 1999, μτφρ. Γιώργος Σεφερτζής, ἀντίστοιχα). «Ἄς ἦταν αὐτό τό κακό», θά μπορούσε νά πεῖ κάποιος, «ψύλλοι στ' ἄχυρα», κάποιος ἄλλος. Ἀπό πολλές πλευρές τέτοια λάθη μοιάζουν νά εἶναι ἀσήμαντα. Ἀβλεψία, ἀπροσεξία, πῶ σημαντικά πράγματα νά ἐλεγχοῦν μέσα σέ μικρό χρονικό διάστημα, μέ γρήγορους ρυθμούς καί μικρή ἀνταμοιβή, τά συνήθη κακά πού κυνηγοῦν τόν μεταφραστή. Γνωστά καί αὐτά ἐπίσης καί δεκτά.

Ἄν σταθοῦμε ὅμως στό προκείμενο —ἔστω καί γιά λίγο— θά δοῦμε ὅτι ποτέ ἕνας Ἀχμέτ —γιά νά περιοριστοῦμε στά τῆς Ἐγγύς καί Μέσης Ἀνατολῆς— δέν ἔγινε γυναίκα χάρη σέ ἕνα λάθος χτύπημα στό πληκτρολόγιο, τουλάχιστον ἀπό ὅσο γνωρίζουμε. Καί εἶναι εὐλογία —καί μᾶλλον ρητορική— ἡ ἀπορία γιατί ὅταν ὁ μεταφραστής βλέπει ἕνα ὄνομα πού δέν τοῦ λείει τίποτα, κατευθεῖαν τοῦ βάζει «μουστάκι». Ἡ κοινή καί λογική ἐξήγηση ἀποδίδει τό... μουστάκι σέ μεταφραστική πενία εἴπαμε.

Ἐπάρχει καί μιά ἄλλη πλευρά ὅμως πού ἔχει νά κάνει μέ τήν πολυσυζητημένη καί χιλιοειπωμένη ἀνδρική κυριαρχία στήν ἱστορία (his-tory) —καί ὄχι μόνον. Εἶναι μιά ἀκόμη, μικρή ἔστω ἀλλά ἐνδεικτική, περίπτωση πού ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ ἀρχετυπική εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα εἶναι —σέ μεγαλύτερο βαθμό παλαιότερα— γένους ἀρσενικοῦ. Ὅταν δέ ἀναφερόμαστε στό μουσουλμανικό ἢ τέλος πάντων τόν κόσμον τῆς Ἐγγύς καί Μέσης Ἀνατολῆς, ὅπου ἀντικειμενικά δέν εἶναι καί τό πῶ εὐκολο πρᾶγμα νά ξεχωρίσεις ἀπό τό ὄνομα καί μόνο μιά γυναίκα ἀπό ἕναν ἄντρα, τότε τό ὀλισθημα φαίνεται πῶ εὐκολο. Γυναίκα, Τουρκάλα καί ἐπιστήμονας; Σημειῶστε «ὀ» (ἀρσενικό ἄρθρο).

Τελικά, ἴσως ἡ μόνη περίπτωση πού θά δικαιολογοῦσε «νά γίνουν» οἱ παραπάνω γυναῖκες συγγραφεῖς «τουρκοί» θά ἦταν ἂν μάθαιναν τήν τύχη πού τοὺς ἐπιφύλαξαν οἱ Ἕλληνες ἀνάδοχοι μεταφραστὲς/στρίες τους!!!

Κωνσταντίνα Ἀνδριανοπούλου

ΜΕΡΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΙΔΙΑ

του Ἀγγελου Ἐλεφάντη

Γιά τή μετεκπαίδευση, τή διά βίου ἐκπαίδευση κ.λπ. γινόταν καί γίνεται πολύς λόγος στή χώρα μας. Καί ἐδῶ ιδέες, προσπάθειες, θεσμοί (λιγοστοί μᾶλλον πόροι), ἀντίστοιχες μέ ἐκεῖνες πού ἐπιβάλλουν οἱ ἀνάγκες προσοικειώσης νέων τομέων τῆς γνώσης καί τῶν ἐπιστημῶν, ἔχουν ἐφαρμοσθεῖ ἀπό χρόνια καί συνεχίζονται, βελτιούμενες, νά ἐφαρμόζονται. Δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι δέν ἔχει γίνει τίποτε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή.

Μέ ὅλους ὅμως τοὺς ισχύοντες θεσμούς ἡ χώρα μας δέν μπορεῖ νά ὑπερηφανευτεῖ ὅτι τὰ ἔχει καταφέρει καλά. Ἄν ἡ πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση ἔχει προβλήματα πολλά, κρίσιμης σημασίας γιὰ τὸ παρόν καί τὸ μέλλον τῆς, προβλήματα ὁμολογουμένως δυσεπίλυτα καί ἀκανθώδη, ἡ μετεκπαίδευση στίς διάφορες μορφές τῆς ἀπὸ κλάδο σέ κλάδο εἶναι ὁλόκληρη ἓνα πρόβλημα τόσο γιὰ τοὺς ἀπασχολούμενους στό δημόσιο ὅσο καί στοὺς ἀπασχολούμενους στόν ἰδιωτικὸ τομέα. Ἐπὶ τῆς οὐσίας, μόνον γιὰ τοὺς πανεπιστημιακοὺς ὑπάρχει ἓνα ἀξιόπιστο σύστημα μετεκπαίδευσης μέ τίς καθιερωμένες πλέον ἐδῶ καί τρεῖς δεκαετίες ἐκπαιδευτικὲς ἀδειες τῶν ὁποίων οἱ πανεπιστημιακοὶ ὅλων τῶν βαθμίδων ἀπὸ λέκτορα ἕως καί τὸν τακτικὸ καθηγητὴ κάνουν συστηματικὴ χρήση, διοχτετευόμενοι συνήθως σέ πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ. Εἶναι τὰ περιδῶτα sabbaticals: ἐπὶ ἕξι μῆνες ἀνά τριετία καί δώδεκα μῆνες ἀνά ἕξι χρόνια.

Ὅτι ὅμως καί νά εἶναι οἱ θεσμοὶ τῆς μετεκπαίδευσης, ὅσα τεργνά κι ἂν ὑπόσχεται ἡ «διά βίου ἐκπαί-

δευση» (συνάλληλη τῆς ἀνασφαλοῦς «ἀπασχολησιμότητας») ὑπάρχει πάντα τὸ κύριο καί τὸ βασικὸ ζήτημα, ἡ ἐκπαίδευση, περὶ τῆς ὁποίας ὀλίγα τὰ τεργνά καί περισσότερα τὰ ὀμιχλώδη καί τὰ θολά. Ἄλλωστε τὸ θέμα τῆς μετεκπαίδευσης εἶναι ἰδιαίτερα πολὺπλοκο καί δέν μπορῶ ἐδῶ νά ἀσχοληθῶ ἀναλυτικά. Γιὰ τὴν πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας ἐξήγγειλε ἀκόμα μία μεταρρύθμιση, ἡ κατεύθυνση τῆς ὁποίας εἶναι ἢ πρὸς τὸ πουθενά ἢ πρὸς τὸ χειρότερο καί τὴν ὁποία ἀποκρούουν ἀπ' ὅ,τι φαίνεται πολλοὶ πανεπιστημιακοὶ (τῆς ΠΟΣΔΕΠ γιὰ παράδειγμα). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά δρομολογοῦνται ἄλλες μεταρρυθμιστικὲς προτάσεις ὅπως τοῦ Ὁμίλου Διαλόγου ΑΡΣΗ ὅπου συμμετέχουν κι ὀρισμένοι συνεργάτες τοῦ *Πολίτη*, Λεων. Λουλούδης, Γιάννης Παπαθεοδώρου, Σταῦρος Λιθαδάς, Σία Ἀναγνωστοπούλου, Βάσω Κιντή, Δημ. Κυρτάτας πού παρουσίασε τὴν «Ἀντιπρόταση καί Συμβολὴ στό Διάλογο γιὰ τὴν μεταρρύθμιση τῆς Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης» (κείμενο *Λευτέρη Παπαγιαννάκη*) καί ἡ ὁποία συζητήθηκε στίς 5 Ὀκτωβρίου 2006 παρουσία πολλῶν πανεπιστημιακῶν. Μέ δύο λόγια ὑπάρχει μιὰ ἐντονη ζύμωση καί πολλοὶ προβληματισμοὶ γιὰ τὸ μέλλον τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης. Θέλω κι ἐγὼ νά πῶ τὸ λόγο μου. Ὅχι, βέβαια, ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης ἀλλὰ πάνω σέ δύο μόνον ζητήματα. Ἄς τὰ κατονομάσω προκαταβολικά. Τὸ λύκειο καί ὁ τρόπος εἰσαγωγῆς τῶν φοιτητῶν στὰ Πανεπιστήμια καί δεύτερον οἱ πανεπιστημιακὲς σχολὲς ἐκπαιδευτικῶν.

Α. ΤΑ ΛΥΚΕΙΑ ΩΣ ΑΥΤΟΝΟΜΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΒΑΘΜΙΔΑ

Ἀπὸ πολλές μεριές ὡς τώρα ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς πλήρους ἀποδέσμευσης τῶν λυκείων ἀπὸ τὸν τρόπο εἰσαγωγῆς στὰ ΑΕΙ-ΤΕΙ. Καί ἐμεῖς σέ τοῦτο τὸ περιοδικὸ τὸ ἔχουμε ὑποστηρίξει ἐδῶ καί πολλὰ χρόνια. Ἀλλὰ πρέπει νά ἐπανέλθουμε. Πρωταρχικὸ ὅμως σημεῖο εἶναι νά ἀναδειχθεῖ ὁ ρόλος τοῦ λυκείου ὡς αὐτόνομης ἐκπαιδευτικῆς βαθμίδας πού ὁ στόχος του εἶναι ἡ μετάδοση στοὺς μαθητὲς τῆς γενικῆς παιδείας. Διότι αὐτὸς ὁ ρόλος στήν πράξη ἀλλὰ καί θεσμικὰ ὑπονομεύεται. Καί ὑπονομεύεται μέ διάφορους τρόπους.

α) Πλήρης σύμπτωση διδασθείσης καί ἐξεταστῆς ὕλης

Στὸ λύκειο διδάσκονται πολλὰ μαθήματα, τὰ δὲ σχολικὰ ἐγχειρίδια εἶναι, κατὰ κανόνα, ὀγκώδη. Ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴν ὕλη, πού διδάσκεται ἢ δέν διδάσκεται, στή διδακτικὴ πράξη τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν καί κυρίως στὴ Γ' λυκείου λαμβάνονται ὑπόψη στίς Γενικὲς Ἐξετάσεις γιὰ τὰ ΑΕΙ-ΤΕΙ ὀρισμένα μόνον διδακτικὰ ἀντικείμενα. Εἶτε διότι οἱ ὑποψήφιοι ἐξετάζονται σέ ἕξι μόνον μαθήματα (ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἕξι εἶναι κοινὰ γιὰ ὅλες τίς κατευθύνσεις καί ὀρισμένα προσιδιάζουν στήν

κάθε κατεύθυνση) είτε διότι τό Ύπουργείο αποφασίζει ότι από τή συνολική ύλη του κάθε μαθήματος και του κάθε σχολικού έγχειριδίου ένα μόνον τμήμα είναι εξεταστέο. Έτσι τό εξεταστέον θά αποφασίζει ποίο είναι εκείνο τό αντικείμενο πού δικαιούται νά τύχει τής διδακτικής τιμής. Μέ βάση αυτή τή λογική, αν τό ύπουργείο αποφασίσει ότι εξεταστέα είναι π.χ. τά 60% ή τά 50% τής ύλης πού περιέχεται σέ ένα σχολικό έγχειρίδιο, οί καθηγητές θά διδάξουν μόνον αυτή. Και, αν σέ κάποιο λύκειο οί καθηγητές από δικό τους μεράκι ή ξεροκεφαλιά διδάξουν ένα κεφάλαιο παραπάνω, αυτό τό παραπάνω είναι λόγια του άέρα, όπως, λόγια του άέρα είναι αυτά πού ένας περιεργος μαθητής θά θελήσει από μόνος του νά μάθει διαβάζοντας, είτε από τό σχολικό έγχειρίδιο είτε από άλλα βιβλία. Οί φροντιστές άλλωστε, πού ξέρουν πολύ καλά τή δουλειά τους, δέν περιπλανούνται στόν άπέραντο κυκεώνα των γνώσεων ούτε έξωθούν τούς μαθητές τους σ' αυτή τήν περιπέτεια όταν τό κύριο, τό κύριο χωρίς έκπτώσεις, είναι ό μαθητής ν' ανταποκριθεί στίς εξετάσεις μέ έπιτυχία.

Όμως, κι αυτό είναι στήν πράξη βασικότατο, *μάθημα πού δέν εξετάζεται δέν λαμβάνεται ύπόψη, άκυρώνεται*. Οί ιθύνοντες ώστόσο θεωρούν ότι οί περικοπές ξαλαφρώνουν κάπως τούς μαθητές. Από τά 14 μαθήματα πού άπαιτούσε ή «μεταρρύθμιση» Άρσένη, ό Π. Εύθυμίου τής τελευταίας κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ τά κατέβασε στά 9 και τώρα ή κα Γιαννάκου τής Ν.Δ. τά περιόρισε στά 6. Είναι σά νά πιστεύουν π.χ. ότι εκείνα τά κεφάλαια τής ιστορίας πού δέν θά διδαχθεί ό μαθητής στή Β' λυκείου θά τά συναντήσει «άργότερα», όταν μέ τό καλό θά κάνει άγροτικό ιατρείο! Η εκείνα τά τμήματα τής βιολογίας πού θά παραπεθούν για άργότερα θά τά ξαναβρεί μπροστά του ό φοιτητής πλέον των φιλοσοφικών σχολών, γιατί φαίνεται ότι κατά τίς πληροφορίες του Ύπουργείου στίς φιλοσοφικές σχολές διδάσκεται και βιολογία.

Είναι βέβαια γελοίο νά στηρίζεται κανείς στή λογική του ό,τι αφήνεται σήμερα έκτός διδακτικού, άρα και εξεταστικού, πεδίου θά τό συναντήσει ό νέος άργότερα και έπομένως τό μορφωτικό έλλειμμα δέν θά είναι παρά προσωρινό. Όλοι οί καθηγητές των Πανεπιστημίων ξέρουν πολύ καλά, τό βλέπουν στά μάτια και στίς πρώτες προσπάθειες των φοιτητών τους, ότι ή συντριπτική πλειοψηφία των πρωτοετών δέν έχει τίς άπαιτούμενες γνώσεις και τίς γενικότερες μορφωτικές προϋποθέσεις νά παρακολουθήσει τό μάθημα. Ούτε καν οί άριστοϋχοι πού στίς εξετάσεις βαθμολογήθηκαν μέ 18 και 19. Όπότε ό εύσυνείδητος καθηγητής, για ένα διάστημα, κάνει στο πανεπιστήμιο τή δουλειά πού θά έπρεπε νά είχει γίνει στο λύκειο γιατί δέν έχει νόημα νά διδάσκει μπροστά σέ μάτια άπλανή ή ώτα μη άκουόντων γιατί δέν είναι σέ θέση νά κατανοήσουν. Για νά μαθαίνουμε πρέπει νά κατέχουμε εκείνη τή γνώση πού άποτελεί προϋπόθεση τής νέας γνώσης. Τούτος όμως ό εύσυνείδητος καθηγητής ύποσκάπτει

τή λειτουργία του πανεπιστημίου καθώς άθελά του ρίχνει τό επίπεδο κάνοντας τή δουλειά του λυκείου. Όπότε, ό επίσης εύσυνείδητος συνάδελφος του παραβλέπει πόσοι και ποιοί είναι σέ θέση νά τον παρακολουθήσουν, και κάνει κανονικά τή δουλειά του, πού αντιστοιχεί στο πανεπιστημιακό επίπεδο. Άλλά στή πραγματικότητα «σολάρευι» μόνον κάποιοι λίγοι επικοινωνούν μέ τήν άνώτερη ή τήν εικαζόμενη άνώτερη γνώση του πανεπιστημιακού επιπέδου. Και οί αντιφάσεις συσσωρεύονται.

Η χειρότερη, ώστόσο, συνέπεια από τήν περικοπή τής ύλης είναι ότι σακατεύεται ή έννοια τής γενικής παιδείας, ή ίδια ή μορφωτική λειτουργία του λυκείου, διότι περικόπτονται τμήματα από ένα άδιαίρετο όλον τό όποιο δέν επιδέχεται περικοπές χωρίς νά άλλιωθει. Αν τό όλον τής γενικής παιδείας περιέχεται σέ συγκεκριμένα δέκα ή δεκαπέντε μαθήματα, ή μή εξέταση όρισμένων συνεπάγεται τήν ύποτίμησή τους, άρα τήν ύπονόμευση του όλου.

Τό σύστημα μέ τίς δέσμες εξησε 20 ολόκληρα χρόνια —είναι μία από τίς μεγάλες «προσφορές» του ΠΑΣΟΚ και τής Ν.Δ. προς τόν έλληνικό λαό. Σήμερα υπάρχουν στρατιές ολόκληρες άποφοίτων του έλληνικού λυκείου πού δέν έχουν απολύτως καμιά σχέση μέ τή μαθηματική σκέψη ή τή φυσική, ενώ αντίθετα αυτοί πού διαπρέπουν στίς θετικές επιστήμες δέν έχουν ιδέα από ιστορία, φιλοσοφία, κοινωνιολογία, οικονομία, μαθήσεις γλώσσας και λογοτεχνίας. Λέγεται και λειτουργικός αναλφαριθμητισμός τό άποτέλεσμα αυτό. Έξ αίτίας του οί τελειόφοιτοι του έλληνικού λυκείου, έστω κι αν άργότερα γίνουν διάσημοι χειρουργοί, έπιτυχημένοι έπιχειρηματίες, καλοί ναυτικοί ή άγρότες, διαθέτουν μία πολύ περιορισμένη αντίληψη τής πραγματικότητας. Η παρεχόμενη γενική παιδεία είναι τόσο άσθενής και μερικευτική ώστε δε μπορεί νά προσφέρει στούς έλληνες πολίτες ένα εφόδιο αυτοπροσδιορισμού και κατανόησης του κόσμου.

Ό περιορισμός των μαθημάτων και τής εξεταστέας ύλης δέν είναι άποτέλεσμα ενός βαθύτερου προβληματισμού για τό τί συνιστά τή γενική παιδεία. Όπως έλεγα και πιό πάνω τό όλον τής γενικής παιδείας είναι *άδιαίρετο*, δέν τεμαχίζεται. Αν μέρος του είναι και ή μουσική και ή σωματική άγωγή πρέπει νά εξετάζεται κι αυτή γιατί, πράγματι, μη εξεταζόμενο μάθημα είναι σά νά μήν ύπάρχει. Η φιλοσοφία, για παράδειγμα, πού δέν εξετάζεται, είναι σά νά μήν ύπάρχει. Δέν άφορά κανέναν. Άλλά γενική παιδεία χωρίς φιλοσοφία είναι περίπου σκορδαλιά χωρίς σκόρδο. Στήν πραγματικότητα τόσο ή ταύτιση τής εξεταστέας μέ τή διδακτέα ύλη όσο και ή περικοπή μερικων μαθημάτων δέν απορρέουν από κάποια επιστημολογική έρευνα για τό αναγκαίο εύρος και βάθος τής γενικής παιδείας. Η κυβέρνηση, απλώς, προσπαθεί νά έλαφρύνει κάπως τό βάρος αυτού του δολοφονικά εξεταστικοκεντρικού συστήματος και ν' αποφύγει τήν κοινωνική δυσασέσκεια μέ τό συνακόλουθο πολιτικό κόστος.

Έκείνο που έλειψε από την προβληματική των ιθυνόντων είναι μία συνεκτική και ορθολογική απάντηση στο ερώτημα τί πρέπει να είναι, σήμερα, η γενική παιδεία, ποιός είναι δηλαδή ο ρόλος ενός σύγχρονου λυκείου. Είχε λείψει και τότε που θέσπιζαν τις δέσμες και όταν τις κατάργησαν και τώρα με τις βαθιές περικοπές.

Κοινωνικό αγαθό ή γενική παιδεία. 'Αλλά ποιό τό καρπώνονται;

Τό ερώτημα τί είναι η γενική παιδεία ως πολιτιστικό-μορφωτικό αγαθό συνειρει ένα δεύτερο με τό όποιο είναι άξεδιάλυτα συνδεδεμένο. 'Αφού η γενική παιδεία είναι κοινωνικό αγαθό ποιό τό καρπώνονται; Ποιούς πρέπει να άγγίζει με τά δώρα της η γενική παιδεία;

Τό δεύτερο αυτό ερώτημα, που έχει να κάνει με τή δημοκρατικότητα του σχολείου, έχει λάβει μία μερικώς ικανοποιητική, αλλά ανεπαρκή, απάντηση με τή θέσπιση του υποχρεωτικού γυμνασίου, της έννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Τό έννιάχρονο υποχρεωτικό σχολείο όμως απέχει πολύ από τό δωδεκάχρονο. Τό ζήτημα κι εδώ δεν είναι ποσοτικό αλλά ποιοτικό. Γιατί σ' αυτά τά κρίσιμα χρόνια του λυκείου συντελείται ή ηλικιακή ώριμηση του έφήβου, πραγματοποιείται ή δέουσα συσσώρευση γνώσεων, μορφοποιούνται οι δεξιότητες και τά ένδιαφέροντα του μαθητή. 'Ωστε μόνο σ' αυτά τά τελευταία χρόνια τό αγαθό της γενικής παιδείας μπορεί να γίνει πλέον ό ώρμος καρπός, τό αποτέλεσμα μιάς μακράς, σχετικά, μαθητείας, άσκησης και προσωπικής βίωσης. 'Όπως τό δημοτικό σχολείο παρέχει εκείνη τή στοιχειώδη εκπαίδευση που είναι απαραίτητη σε όλους, άλλο τόσο, στίς σημερινές κοινωνίες, ή ολοκληρωμένη γενική παιδεία είναι ανάγκη για όλους, χωρίς εξαίρεση και ανεξάρτητα από τόν μελλοντικό επαγγελματικό προσανατολισμό. 'Η γενική παιδεία είναι ή κοινή μας γλώσσα που όλοι καταλαβαίνουμε, όλοι χρησιμοποιούμε, αυτή με τήν όποία όλοι έκφραζόμαστε: οι πλούσιοι και οι φτωχοί, οι άριστοί και οι δεξιοί, οι άγρότες και οι ναυτικοί, οι εργάτες, οι επιχειρηματίες, οι τεχνίτες, οι έπιστήμονες, οι νοικοκυρές, οι άργόσχολοι, οι ταξιτζήδες, οι κομπιουτεράδες, οι τραγουδιστές. Είναι τό κοινό ταμείο του πολιτισμού μας από τό όποιο ό οιοσδήποτε πρέπει να έχει τή δυνατότητα να έκταμείνει τά αγαθά της αποθησαυρισμένης ευαισθησίας και της συσσωρευμένης γνώσης.

Η γενική παιδεία, παρόλο που τό περιεχόμενό της δεν είναι δυνατόν να όρισθί με ακρίβεια και τελεσίδικα, περιέχει ώστόσο ένα σύνολο γνώσεων αλλά και μεθόδων παραγωγής και προσοικείωσης γνώσεων που θεωρούνται εκ των ών ούκ άνευ για τή σύσταση μιάς μορφωμένης προσωπικότητας. Και συνάμα έμπεριέχει ένα σύνολο ήθικών, αισθητικών και κοινωνικών αξιών,

εκείνων ακριβώς αξιών που συνθέτουν μία καλλιερημένη προσωπικότητα, χάρη στίς όποιες ό κάθε άνθρωπος μπορεί να γίνεται κοινωνός της ανθρώπινης δημιουργίας και της ανθρώπινης περιπέτειας. Δεν είναι έμφυτες αυτές οι αξίες, δεν είναι έγγεγραμμένες στο DNA του άτομου, για τουτο «διδασκόν ή άρετή», παρόλο που δεν ξέρουμε πάντοτε τί είναι ή άρετή. 'Ο καταστατικός νόμος περί Μέσης 'Εκπαίδευσης τή θέλει ανθρωπιστική αλλά και «έλληνορθόδοξη», άλλοι θά τήν ήθελαν πρακτική, δηλαδή «επαγγελματική-τεχνολογική».

'Όστόσο, παρά τά στριμώγματα, τις αλλοιώσεις, τις περικοπές που ύφίσταται, ή γενική παιδεία άκόμη και στή σημερινή μορφή της εξακολουθεί να είναι ένα άνοιχτό πεδίο γνωστικών, ιδεολογικών και εκπαιδευτικών κατακτήσεων και αναζητήσεων. Παρά τις τάσεις που κυριαρχούν κάθε φορά, είναι τά ίδια τά μαθησιακά αντικείμενα που δημιουργούν συνεχείς αναρωτήσεις, είναι οι ίδιοι οι φορείς του εκπαιδευτικού συστήματος (γονείς, μαθητές, εκπαιδευτικοί, πολιτική ήγεσία), που κατέχοντας διαφορετικές ταξικές θέσεις στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού μηχανισμού, έπιβάλλουν νέες άρθρώσεις, έξισορροπήσεις, ανατροπές και μετασχηματισμούς. 'Από τά μαθηματικά ως τή φιλοσοφία, από τή λογοτεχνία στή βιολογία, από τήν οικονομία στή μουσική, από τήν ιστορία ως τή γεωγραφία και τις ξένες γλώσσες ξετυλίγεται μία σύνθετη διαδικασία που άνοίγεται συνεχώς σε νέους κόσμους και συναντά τήν πολυφωνία των κόσμων. Γενική παιδεία δεν είναι ή χρήση ύπολογιστών, ήδη από τό δημοτικό, ή ή συλλογή πληροφοριών (έκπληροφόρηση) όπως οι τεχνοκρατικές, δήθεν έκσυγχρονιστικές μεταμοντέρνες τάσεις προσπαθούν να έπιβάλουν στο σχολείο, και σε μεγάλο βαθμό τό έπιτυγχάνουν.

Γι' αυτό τό λύκειο, τό όργανο δηλαδή της γενικής παιδείας, δεν μπορεί να είναι σχολείο ειδίκευσης, άκόμη κι άν ως ειδίκευση θεωρηθεί ή συνάρθρωση ποικίλων μαθησιακών αντικειμένων. 'Η γενική παιδεία είναι ένα όλον όχι ένα άθροισμα. Στο όλον ύπάρχει μία δομική σχέση ανάμεσα στα στοιχεία που τό συναποτελούν με τήν έννοια ότι τό καθένα απ' αυτά προϋποθέτει και συνεπάγεται όλα τά άλλα, ένω τά μέρη δεν ύπάρχουν παρά ως στοιχεία του όλου ('Αριστοτέλης). 'Ετσι, τά μαθήματα ενός προγράμματος έξαιετούς μαθητείας δεν είναι μία παρατακτή άθροιση γνώσεων και πληροφοριών κατανεμημένη με μιάν όρισμένη δοσολογία στον χρόνο. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τό αποτέλεσμα της γενικής παιδείας ως μορφωτικό κεκτημένο, άτομικό και συλλογικό, είναι μία «γραμματική των πολιτισμών» για όλους (Μπρωντέλ). Κι όπως όταν διδασκόμαστε τή γραμματική μιάς γλώσσας, άν για τόν όποιοδήποτε λόγο μείνουν έξω από τή διδασκαλία π.χ. τά ρήματα ή τά ουσιαστικά, τότε, άπλούστατα, δεν διδασκόμαστε αυτή τή γλώσσα, έτσι συμβαίνει και με τή γενική παιδεία: άν κάποια από τά δομικά της στοιχεία μείνουν απ' έξω ή διδαχθούν κολοβωμένα, άπλούστα-

τα, καταρρέει ολόκληρη ή κατασκευή. Περίπτωση συνθηθέστατη στά καθ' ημάς.

Βέβαια είναι και οι ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού μηχανισμού που οδηγούν σε τέτοιες αναπηρίες. Συνθηθέστατα όμως κυριαρχεί μία χρησιμοθηρική αντίληψη για τη γενική παιδεία. Κάτω από τό συνεχές άγχος του «έκσυγχρονισμού» (ο έκσυγχρονισμός δέν είναι ανακάλυψη τής κυβέρνησης Σημίτη) τό πρόγραμμα φορτώνεται μέ όλοένα και περισσότερα και έκτενέστερα άντικείμενα, ώστε νά άνταποκρίνεται, λέει, στίς σημερινές συνθήκες. Άποτέλεσμα: ούτε ο χρόνος έπαρκει για μία σέ βάθος διδασκαλία ούτε σ' αυτή τή βεβαιωμένη πολυπραγμοσύνη μπορεί νά άναπτυχθεί ή προσωπική, συγκινησιακή και πνευματική έμπειρία του μαθητή.

Η 12χρονη Μέση Έκπαίδευση είναι χρέος

Τί απαγορεύει όμως τή γενίκευση του δωδεκάχρονου υποχρεωτικού σχολείου; Έλλειψη πόρων είναι ή πρώτη και μόνη άπάντηση. Άλλά είναι λάθος. Τό 3,5% του ΑΕΠ που διατίθεται για τήν εκπαίδευση δέν όφείλεται σέ άντικειμενική στενότητα των πόρων. Είναι έπιλογή. Διότι άλλοι στόχοι άπορροφούν τά πολλά χρήματα, για παράδειγμα οι έξοπλισμοί, τά «μεγάλα έργα», οι Όλυμπιακοί άγώνες κ.λπ. Άς αφήσουμε έπομένως τό μύθο τής στενότητας πόρων. Άλλωστε από τήν Άριστερά και τούς εκπαιδευτικούς μονίμως καταγγέλλεται ή πολιτική τής φτωχής εκπαίδευσης.

Η κρατούσα εκπαιδευτική πολιτική έγκαταλείπει όριστικά τό όνειρο του υποχρεωτικού λυκείου, άν υποθεθεί ότι οι κρατούντες είχαν ποτέ τέτοια όνειρα. Και μόνο τό γεγονός ότι μετατρέπει τό λύκειο σέ έξεταστικό κέντρο για τήν πρόσβαση στά ΑΕΙ-ΤΕΙ άποδεικνύει ότι εφαρμόζεται μία πολιτική άποτροπής από τά λύκεια τής μεγάλης πλειοψηφίας των νέων, άρα και από τήν, τύποις τουλάχιστον, παρεχόμενη σ' αυτά γενική παιδεία.

Θά μπορούσαμε νά πούμε ότι ο «έκσυγχρονισμός», ως μία γενικότερη στρατηγική, έπιδιώκει μέσα από τόν εκπαιδευτικό μηχανισμό, ν' άνοίξει τόν δρόμο στίς νέες έλίτ και ν' άπαλλάξει τήν άνώτατη εκπαίδευση, δηλαδή τήν επαγγελματική εκπαίδευση, από τήν πίεση που άσκούν σ' αυτήν οι μεγάλες μάζες των υποψηφίων φοιτητών. Τήν ίδια λογική διαβλέπει κανείς στήν πληθώρα των νέων πανεπιστημιακών τμημάτων που φύονται σαν τά μανιτάρια, συχνά χωρίς καμιά άπολύτως έπιστημολογική και έπιστημονική τεκμηρίωση για τόν καθορισμό του γνωστικού τους άντικειμένου. Έτσι από τή μία μεριά έχουμε έναν κατακερματισμό των γνωστικών άντικειμένων κι από τήν άλλη μία προσαρμογή στίς πραγματικές ή πιθανολογούμενες άνάγκες τής παραγωγικής διαδικασίας. Κι έδώ, μέ τόν πιο ώμό τρόπο, είναι ή οικονομία των νέων τεχνολογιών, δηλαδή ή σύγχρονη και έκσυγχρονιζόμενη τεχνική τής

καπιταλιστικής παραγωγής, που ύπαγορεύει τίς άπαντήσεις και τίς λύσεις.

Η σφαγή των άμνών

Στό μεταξύ και φέτος ύπήρξε ή «σφαγή των άμνών» στίς Γενικές Έξετάσεις. Τί είναι αυτή ή σφαγή; Ηθελήμενη ή τούς ξέφυγε; Θά ήταν άφελές νά πιστεύει κανείς ότι τούς ξέφυγε ή κατάσταση, έκτός κι άν θά έπρεπε νά αναγνωρίσει στους ίθύνοντες ένα τόσο μεγάλο βαθμό άσχετοσύνης (πράγμα όχι πολύ δύσκολο). Τό γεγονός είναι πάντως ότι κόβεται ήδη από τή Β' λυκείου ένας σοβαρός αριθμός νέων στά δεκαέξι τους χρόνια τούς στερούν τή δυνατότητα νά μορφωθούν ένω ακόμη πιο πολλοί βλέπουν ότι είναι μάταιο νά έγγραφούν στό λύκειο και «αυτοαποκλείονται». Τό φαινόμενο αυτό δέν είναι καινούργιο. Μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο τά 2/3 των μαθητών δέν κατακτά τό πολυπόθητο εισιτήριο τής έπιτυχίας στά ΑΕΙ-ΤΕΙ. Έπί χρόνια, διαγωνίζονταν περίπου 140.000 ύποψήφιοι για τά ΤΕΙ-ΑΕΙ και πετύχαιναν περίπου 42.000 μέ 45.000 τό χρόνο. Ένας στους δύο νέους τής λυκειακής ηλικίας άποβάλλεται από τό λύκειο: ή δέν έγγράφονται καν σ' αυτό διαβλέποντας τό μάταιο τής προσπάθειας ή έγγραφόμενοι διαρρέουν ή δέν καταφέρνουν νά τό τελειώσουν. Αυτό είναι τό σημαντικό στοιχείο: ή σημερινή όργάνωση του λυκείου άρνεϊται στους μισούς περίπου νέους και νέες όχι μόνο τήν πρόσβαση στά ΑΕΙ-ΤΕΙ (αυτό συνέβαινε πάντα) αλλά τό ύψιστο μορφωτικό και κοινωνικό αγαθό που όνομάζεται γενική παιδεία. Η πολιτεία κατέστησε τή γενική παιδεία πρόνομο μιας όρισμένης έλίτ, περισσότερο άπ' όσο ήταν παλαιότερα.

Η επαγγελματική κατάρτιση δέν είναι γενική παιδεία. Ο άριστος κάτοχος γενικής παιδείας, άν υποθεθεί ότι ύπάρχει τέτοιος, δέν μαθαίνει νά κάνει κάποια δουλειά. Τό άπολυτήριο λυκείου δέν πιστοποιεί άπολύτως καμιά επαγγελματική ιδιότητα, καμιά ειδικότητα. Παλαιότερα, ως τά χρόνια τής δικτατορίας περίπου, μέ τό άπολυτήριο του γυμνασίου ως μόνο τυπικό έφόδιο, μπορούσε ο κάτοχός του νά διορισθεί στό δημόσιο, σέ τράπεζες, σέ ΝΠΔΔ, σέ ιδιωτικές έπιχειρήσεις. Μ' άλλα λόγια τό άπολυτήριο γυμνασίου ήταν τό άπαιτούμενο επαγγελματικό-μορφωτικό έφόδιο για τίς κατώτερες θέσεις στήν κλίμακα τής πνευματικής εργασίας. Οι γνώσεις που τό άπολυτήριο πιστοποιούσε ήταν άρκετές για νά κάνει κανείς όρισμένες δουλειές για τίς όποιες και προσλαμβάνόταν. Πέραν τούτου, κι αυτό είχε τεράστια σημασία, ο κάτοχος του άπολυτηρίου γυμνασίου έθεωρείτο μορφωμένος. Άν ή στοιχειώδης εκπαίδευση έσπαγε τό φράγμα του άναλφαβητισμού και δημιουργούσε τίς προϋποθέσεις μιας πορείας προς μία πιο σύνθετη έγγραμματοσύνη, ή Μέση Έκπαίδευση εισήγαγε τούς νέους στή μόρφωση. Θά μπορούσε μάλιστα νά πει κανείς ότι, μέσα στίς τότε συνθήκες, πα-

ρήγαγε μορφωμένους ανθρώπους, ότι και να σήμαινε ο όρος μόρφωση, ότι και να περιείχε από τόν άπεραντο θησαυρό των γνώσεων, των μαθήσεων και των δεξιοτήτων.

Σήμερα τα πράγματα άλλαξαν. Η παρεχόμενη στο λύκειο εκπαίδευση, όπως τονίστηκε ήδη, δεν έχει καμιά ειδική επαγγελματική τιμή. Αυτό ισχύει είτε τα διδασκόμενα μαθήματα είναι πολλά είτε λιγότερα, είτε είναι έξεταζόμενα είτε όχι, είτε οι σελίδες των έγχειριδίων άβγατίζουν, είτε προστίθενται διδακτικά βοηθήματα και έποπτικά μέσα, είτε εφαρμόζονται νέες μέθοδοι διδασκαλίας, ακόμη κι αν ο κάθε μαθητής κάθεται μπροστά στον προσωπικό του ηλεκτρονικό υπολογιστή, μπορεί να συνδεθεί με τό Διαδίκτυο και να κινείται με άνεση στον κυβερνοχώρο.

Η μηδενική επαγγελματική τιμή του άπολυτηρίου λυκείου

Κι εδώ ανακύπτει τό κεντρικό έρώτημα: Αφού ή Μέση Εκπαίδευση (λύκειο και γυμνάσιο), όσο κι αν «εσυγχρονισθεϊ», όσο κι αν βελτιωθεί, δεν παρέχει επαγγελματική κατάρτιση έπιτελεί άραγε τόν νομοθετημένο ρόλο της ως εκπαιδευτικό όργανο παροχής γενικής παιδείας;

Θά ήταν πολύ ίσοπεδωτική ή απάντηση πού, καταγράφοντας τά άπειρα τρωτά και τίς τεράστιες ύπαρκτες έλλείψεις της Μ. Εκπαίδευσης, θά κατέληγε στο συμπέρασμα ότι τό λύκειο και τό γυμνάσιο είναι μία ξεφλημένη και χρεοκοπημένη υπόθεση. Είναι ωστόσο πλατεία διαδεδομένη αυτή ή πεποίθηση. Τήν έπαναλαμβάνουν και τήν πιστεύουν ειδικοί και άνειδικοί. Άλλωστε, άκριβώς για να άποφύγουν τά «χάλια της εκπαίδευσης», είναι τόσο πολλοί αυτοί πού προσφεύγουν στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, αν διαθέτουν τά υπέρογκα δίδακτρα. Για τόν ίδιο λόγο καταφεύγουν στα πάσης φύσεως φροντιστήρια, κι όχι μόνο στή Β΄ ή τή Γ΄ λυκείου, τά χρόνια δηλαδή στα όποια κρίνεται ή προετοιμασία για τήν είσοδο στα πανεπιστήμια. Κανείς για παράδειγμα δεν θεωρεί ότι ο μαθητής μπορεί στο γυμνάσιο και τό λύκειο να μάθει άγγλικά ή γερμανικά, παρόλο πού οι ξένες γλώσσες διδάσκονται επί έξι συναπτά έτη. Για τήν εκμάθηση ξένης γλώσσας οι πάντες έμπιστεύονται μόνο τά ιδιωτικά εκπαιδευτήρια ξένων γλωσσών, όχι τό δημόσιο σχολείο.

Ωστόσο αυτή ή άπαξίωση του λυκείου, ενώ τήν τροφοδοτούν και τή δημιουργούν οι τεράστιες έλλείψεις του (έλλείψεις ύλικοτεχνικές, προσωπικού, έσωτερικές άδράνειες, θεσμοί ανασχετικοί, νοοτροπίες πού παράγουν πλήξη κι άδιαφορία) δεν αντιστοιχεί στην πραγματική κατάσταση. Δεν είναι τόσο ζοφερή ή πραγματικότητα του σχολείου όπως τή ζωγραφίζουν οι επικριτές του. Θυμάμαι, για παράδειγμα, ένα διβλίο, *Στά Λύκειά σας* πού είχε μεγάλη άκρόαση πριν είκοσι

χρόνια. Άν όμως ή κατάσταση στα λύκεια ήταν όπως τήν περιέγραφε τό έν λόγω διβλίο κανείς μαθητής δεν θά πατούσε στα σχολεία και κανείς γονιός δεν θά έστελνε τά παιδιά του σ΄ αυτά. Για να τό πω διαφορετικά και μέ πίο κατηγορηματικό τρόπο: όση γενική παιδεία μεταδίδεται και έγχαράσσεται στους έλληνοπαιδες όφείλεται σ΄ αυτό τό όντως μίζερο και άναπαρκέστατο σχολείο. Αυτό τό ξέρουν οι ίδιοι οι μαθητές, παρά τίς γκρίνιες, τίς κριτικές, τήν κοπάνα, τήν άδιαφορία και τήν πλήξη, παρά τήν άίσθηση ενός μεγάλου πολιτιστικού και μορφωτικού έλλείμματος πού αισθάνονται, παρά τά άνατριχιαστικά ποσοστά άποτυχίας για τήν όποία υπεύθυνο είναι τό ίδιο τό σχολείο. Παρά ταύτα οι μαθητές τό αγαπούν τό σχολείο τους. Και οι εκπαιδευτικοί τό ίδιο. Άν έλειπε τό ενδιαφέρον των μαθητών για τό σχολείο και τή μάθηση πού παρέχεται σ΄ αυτό, αν οι εκπαιδευτικοί δεν ανταποκρίνονταν στο ρόλο τους και ήταν έτοι όπως τούς περιγράφει ή κατεδαφιστική κριτική, τό σχολείο της Μέσης Εκπαίδευσης, ως θεσμός, θά είχε όλοσχερώς χρεοκοπήσει. Άλλά κάτι από τή μεγάλη μορφωτική παράδοση του σχολείου επί ενάμιου αιώνα, κάτι από τίς μεγάλες άξίες πού τό συγκρότησαν και τό συνέχουν άκόμη, κάτι ή μάλλον πολλά από τήν άξιοπρέπεια των εκπαιδευτικών πού δεν θέλουν να βλέπουν τόν έαυτό τους ν΄ άκυρώνεται ως δάσκαλοι και ως εργαζόμενοι, κάτι απ΄ όλα αυτά κι όλα μαζί είναι οι σίπιθες πού κρατάνε άκόμη άναμμένη τή φωτιά. Παρά τά πάσης φύσεως άνωθεν και έξωθεν πυροσβεστικά ή φωτιά της μόρφωσης συνεχίζει να καίει στα λύκεια γιατί δεν έπαψαν να άπασχολούν τούς έφηβους τά μεγάλα έρωτήματα της ζωής, του κόσμου, των άπαρχών, της κοινωνίας, του έαυτού, του διπλανού (και βεβαίως της διπλανής), της ιστορίας, της αίτίας, της ψυχής, της έπιστήμης, της τέχνης. Είναι δηλαδή οι άπορίες στις όποιες ή γενική παιδεία, ως έλλογη γνώση και κατανόηση του κόσμου, προσπαθεί να δώσει μία απάντηση. Άπάντηση πού κατ΄ άρχήν δεν έχει να κάνει με τήν επαγγελματική κατάρτιση.

Η δομική κρίση στο λύκειο

Γιατί μιλάμε συνέχεια για κρίση στην εκπαίδευση και χάος στην παιδεία;

Θά προσπαθήσω ν΄ απαντήσω παρακάμπτοντας τά προβλήματα πού προκύπτουν από τίς θεσμικές και τίς ύλικοτεχνικές ανεπάρκειες, όχι βέβαια επειδή δεν έχουν σημασία. Έχουν και τεράστια μάλιστα. Άλλά ή κρίση στο σχολείο ύπάρχει και εκδηλώνεται στην ίδια του τή φιλοσοφία, στον λόγο ύπαρξής του, στην κοινωνική νομομοποίηση του ρόλου του. Η κρίση, βέβαια, παράγεται εκτός σχολείου: εισβάλλει όμως όρμητικά στις γραμμές του, τό άποδιοργανώνει και άπονομομοποιεί τίς ως τώρα παραδεδεγμένες λειτουργίες του. Μέσα στο σύγχρονο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο στο

ὁποῖο ἡ οἰκονομία ὑπαγορεύει ἀκόμη καὶ τὴν ἐκπαιδευτική πολιτική, ἐπιδιώκεται ἡ ἐμπέδωση ἐνός «ἀπορρυθμισμένου» σχολείου, ἀνάλογοι πρὸς τὶς τάσεις ἀπορρυθμίσματος καὶ εὐελιξίας τῆς ἐργασίας. Ἡ «ἀπασχολησιμότητα» τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως πρέπει νὰ βρεῖ τὸ ἀντίστοιχό της στὶς ἴδιες τὶς παιδαγωγικὲς δομές καὶ τὸν μαθησιακό ὄριζοντα τοῦ σχολείου. Εὐανάγνωστες οἱ πολιτιστικὲς καὶ κοινωνικὲς συνέπειές της, ἀλλὰ ἰσχυρὲς εἶναι ἀκόμη καὶ οἱ ἀντιστάσεις. Ἐξ οὗ ἡ κρίση.

Σὲ μιά ἐποχὴ πού, ὅπως λέγεται, ὑπάρχει «κρίση νοήματος», στό βαθμὸ πού αὐτὴ ἡ διαπίστωση ἀντιστοιχεῖ σὲ κάποιες πραγματικότητες καὶ δὲν ἀποτελεῖ φιλοσοφίζουσα θρηνηδιὰ, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι εἰδικὰ ἡ Μέση Ἐκπαίδευση στὴν ὁποία ἐκφράζεται αὐτὴ ἡ «κρίση νοήματος». Μὲ τὴν ἔννοια ὅτι οἱ ὡς τώρα ἰσχύουσες οἰκουμενικοῦ τύπου ἐκπαιδευτικὲς νοηματοδοτήσεις, ἀξιοδοτήσεις καὶ λειτουργίες τοῦ σχολείου, γοργὰ καὶ σταθερὰ, δίνουν τὴ θέση τους σὲ νέες ἀντιοικουμενικὲς καὶ συνάμα ἀτομιστικὲς ἀντιλήψεις. Τὸ «νόημα» στὴ Μέση Ἐκπαίδευση δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς μόρφωσης, τὸ ἀποτελέσμα τῆς γενικῆς παιδείας. Γενικὴ γιατί οἱ ἀναφορὲς της ἦταν τὰ μεγάλα κοινωνικο-ιστορικά σύνολα – ἡ ἀνθρωπότητα, ἡ οἰκουμένη, τὸ ἔθνος, ὁ πολιτισμὸς, οἱ τάξεις, ἡ θρησκεία, ἡ δημοκρατία, ἡ τέχνη–, γενικὴ ἐπίσης καθ' ὅσον κάλυπτε ἓνα εὐρὺ φάσμα μαθήσεων διὰ τῶν ὁποίων ὁ κόσμος γινόταν νοητός, ἀναγνωρίσιμος, ἀναπαραστάσιμος. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸ πού ὀνομάστηκε «μεγάλες ἀφηγήσεις» τῆς νεωτερικότητας δὲν ἦταν παρὰ μιά προσπάθεια ταξινόμησης τοῦ χάους πού ἐπικύρωνε καὶ νοηματοδοτοῦσε τὴν προσωπικὴ θέση καὶ στάση τοῦ καθενός καὶ ἀπέκλειε τὶς προνοιακὲς ἀντιλήψεις. Θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ ποῦμε ὅτι ἡ κλασικὴ-ἀνθρωπιστικὴ παιδεία, στοιχεῖο τῆς ὁποίας, ὅπως δὴποτε, ἦταν καὶ οἱ φυσικομαθηματικὲς μαθήσεις, ἀποτελοῦσε τὴ ραχοκοκκαλιά τῆς μόρφωσης. Τὸ σχολεῖο ἐκκαλεῖτο νὰ προσφέρει μίαν ὑψηλὴ ἐκλαΐκευση στοιχείων λόγου, λογισμοῦ, γνώσεων, αἰσθητικο-ἠθικῶν ἀξιών καὶ πολιτικο-κοινωνικῶν, ιστορικῶν ἐμπειριῶν. Ὁ κάτοχος αὐτῶν τῶν στοιχείων, λογιζόταν ὡς ὁ μορφωμένος-καλλιεργημένος ἄνθρωπος, ἰδιότητα πού ἀποκοτοῦσε στὴ διάρκεια μιᾶς πειθαρχημένης μαθητείας (γι' αὐτὸ καὶ παλιότερα οἱ μαθήσεις ὀνομάζονταν disciplines, πειθαρχίες), ἰδιότητα πού πιστοποιοῦνταν διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ ἀπὸ τὸ γεγονός καὶ μόνον ὅτι ὁ μορφωμένος ἦταν ἰκανὸς χειριστὴς τῆς λόγιας γλώσσας, στὴν προφορικὴ καὶ γραπτὴ ἐκδοχὴ της. Ὅσο καὶ νὰ μοιάζει ταυτολογικὸ τὸ σχῆμα, ἡ μόρφωση παρεῖχε στὸν κάτοχό της τὴν εὐχέρεια νὰ λειτουργεῖ κοινωνικά μιλώντας καὶ γράφοντας ὡς μορφωμένος, νὰ ἐπικοινωνεῖ διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου καὶ νὰ εἶναι κοινωνὸς τοῦ γραπτοῦ πολιτισμοῦ. Ἄφου τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ – λογοτεχνία, ἐπιστήμη, πολιτικὸς λόγος, φιλοσοφία, ἠθικὴ, δίκαιο– ἦταν διατυπωμένα ἀλλὰ καὶ διαμορφωμένα διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου, ἡ γραφὴ καὶ ἡ ἀνάγνωσις ἦταν τὰ κύρια ἐργα-

λεῖα τῆς μόρφωσης. Τὸ νὰ γράφεις καὶ νὰ διαβάξεις, τὸ νὰ ἐργάζεσαι, νὰ δημιουργεῖς, νὰ μετέχεις τῆς πνευματικῆς περιπέτειας ἀλλὰ καὶ τῆς διαχείρισης τοῦ κόσμου τούτου διὰ τοῦ καλλιεργημένου καὶ μάλιστα τοῦ γραπτοῦ λόγου, ἦταν ὁ τρόπος ὑπαρξῆς, ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ «ἐκπολιτισμένου» ἀνθρώπου καὶ συνάμα τρόπος διαφοροποίησης πρὸς τὸν «ἀμόρφωτο» κόσμο. Ἡ μόρφωση ὡς προσωπικὴ προσοικειώσιμη καὶ βίωση τοῦ πολιτισμοῦ συνιστοῦσε τὴν κεντρικὴ ἀνθρώπινη ἀξία, ἦταν καίριο στοιχεῖο τῆς ἀνθρωπότητας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄς μὴ δώσω ἄλλο μάκρος. Πολλὰ θὰ μπορούσαν νὰ εἰπωθοῦν καὶ γιὰ τὶς στρεβλώσεις τοῦ συστήματος αὐτοῦ καὶ γιὰ τὴν ταξικὴ του λειτουργία πού μέ βασιμὴ τὸν μηχανισμό τῆς μόρφωσης χῶριζε τοὺς μορφωμένους ἀπὸ τοὺς ἀμόρφωτους ἐπιβάλλοντας συνάμα ἐκείνες τὶς ἱεραρχήσεις πού ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ τὸν τεχνικὸ καταμερισμὸ ἐργασίας· πολλὰ θὰ μπορούσαν νὰ εἰπωθοῦν, καὶ ἔχουν εἰπωθεῖ, γιὰ τὶς παραδοσιολατρικὲς σκληρύνσεις, τὸν αὐτοεγκλεισμὸ τελικὰ τῆς παιδείας σὲ μιά ἀπῆμα ὑπερτροφικὴ καὶ ἓνα καχεκτικὸ corpus: ἡ μόρφωση αὐτὴ ἦταν πνεῦμα, μιά πνευματοκρατούμενη ψυχὴ. Ἦταν ὡστόσο ἓνα ἰδιαίτερα δυναμικὸ σύστημα. Στὸ πλαίσιο τῆς νεωτερικότητας δυναμίτιζε συνεχῶς τὰ ὄρια τοῦ ὑπαρκτοῦ ἐπιβάλλοντας ἀκαταπαύστως μιά διεύρυνση τῶν ὁριζόντων πού ὀνομάστηκε πρόοδος. Ἄν ἡ νεωτερικότητα τελούσε στὸν ἀστερισμὸ τῆς προόδου, ἡ μόρφωση ἦταν μιά διαδικασία ἀνοιχτῶν ὁριζόντων, μιά διαδικασία χωρὶς τέλος, τόσο πού ἡ ὀλοκληρωτικὴ τελείωση τῆς μόρφωσης νὰ συνιστᾷ μίαν οὐτοπία ἢ τὸ πούλημα τῆς ψυχῆς στὸν διάβολο (Φάουστ).

Ἄλλὰ τὸ ζήτημα δὲν εἶναι πιά τί ἦταν τὰ αἰτούμενα τῆς γενικῆς παιδείας. Ὅλα τούτα, μέ μιά δόση μελαγχολίας καὶ πίκρας, καλοῦμαστε πλέον νὰ τὰ διατυπώνουμε σὲ παρελθοντικούς ρηματικούς χρόνους, στὸν παρατατικὸ, τὸν ἀόριστο, τὸν παρακειμενο. Ὁ ἐνεστώσ, ἐπομένως καὶ τὸ μέλλον πού ἐρεῖδεται σ' αὐτόν, δὲν ἀρδεύεται πλέον ἀπὸ τὴ μόρφωση, ὅπως τὴ γνωρίζαμε ὡς τώρα. Ὁ σημερινὸς μορφωμένος ἄνθρωπος καὶ ὁ μηχανισμὸς παραγωγῆς του, τὸ σχολεῖο, ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀπονομιμοποιοῦνται καὶ ἐγκαταλείπουν τοὺς τίτλους τῆς ἀρχαίας τους δόξας. Ἐδῶ καὶ δύο τρεῖς δεκαετίες, ἡ μόρφωση πού παρέχεται δὲν εἶναι τὸ ὄργανο χειραφέτησης τοῦ ἀτόμου, δὲν λειτουργεῖ μέσα στὶς δομὲς μιᾶς χειραφετούμενης καὶ προοδεύουσας κοινωνίας (πού πασχίζει δηλαδὴ γιὰ τὴ χειραφέτηση καὶ τὴν πρόοδό της). Στόχο ἔχει τὴν αὐτοπραγμάτωση τοῦ ἀτόμου, στόχο ἔχει τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο, εἶναι αὐτοαναφορικὴ, εἶναι ἐργαλειακὴ, εἶναι ἡ ἰκανότητα προσαρμογῆς του στὰ αἰτούμενα τῆς μεταφορντικῆς οἰκονομίας. Αὐτά, βέβαια, δὲν εἶναι ἰδεολογήματα γενικῆς χρήσεως διατυπωμένα σὲ ἀναρὰ κυριακάτικα σκαλαθύραμα καὶ διατριβὲς ἀλλὰ ἀλλαγές

και τάσεις διάφανες και αναγνωρίσιμες στους ίδιους εκπαιδευτικούς προγραμματισμούς. Άρα τέρμα στις «μεγάλες αφηγήσεις», πλήρης χρησιμότητα της παρεχόμενης γνώσης, εκπληροφόρηση και κατακερματισμός της γνώσης,³ ευελιξία και προσαρμοστικότητα («φαντασία» την ονομάζουν οι μεταμοντέρνοι ιδεολόγοι), διά βίου εκπαίδευση ώστε το άτομο, με το πρόσχημα της αυτοβελτίωσης του, ως αιώσιος και ανασφαλής απασχολήσιμος, ανέναντος διαγωνιζόμενος στις ούρες της αγοράς εργασίας, να καταστεί μόνος και μοναχικός υπεύθυνος του έαυτού του, όπως ο άμαρτωλός είναι μόνος υπεύθυνος για τις αμαρτίες του. Τά εκπαιδευτικά ιδρύματα λείπει ο ταγός της «μεταμοντέρνας κατάστασης» Ζ.-Φ. Λυοτάρ καλούνται «να διαπλάσουν αρμοδιότητες και όχι ιδεώδη».¹ Πράγματι, αυτή είναι η αλλαγή. Αυτή είναι η συμπύκνωση που δείχνει τον δρόμο προς την ολοσχερή εγκατάλειψη της παραδοσιακής μόρφωσης, άρα και την ολοσχερή αλλοίωση των στοιχείων που συνθέτουν τη γενική παιδεία. Έτσι οι κυρίαρχες στην πράξη αντιλήψεις περί παιδείας εγκαταλείπουν την πνευματικότητα που χαρακτήριζε τον άνθρωπο της γραφής και της ανάγνωσης. Στην τεχνολογική εκπληροφόρηση της παραγωγικής διαδικασίας αντιστοιχεί η εκπληροφόρηση της επιστήμης αλλά και της παιδείας: ως βάση λογίζεται πλέον ο υπολογιστής, η όθονη, τα σημεία, η πληροφορία, τα γλωσσικά παίγνια, η άπροσδιοριστία, η ταχύτητα, η έκταση, η σειριακότητα.

Ο κόμπος και το χτένι

Ο κόμπος βρίσκεται στο γεγονός ότι και πριν, με τις δέσμες, και με τις μετά ταύτα μεταρρυθμίσεις ο μηχανισμός χωλαίνει. Ο μηχανισμός αυτής της απόταξης είναι ο θεσμός που θέλει το λύκειο ως το αρμόδιο εξεταστικό κέντρο για την πρόσβαση στα ΑΕΙ-ΤΕΙ, ο θεσμός που θέλει στη Β' και, κυρίως, στη Γ' λυκείου να αποφασίζεται ποιοί και πόσοι θα περάσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Και με τα «βελτιωτικά» μέτρα οι εξετάσεις στο λύκειο δεν θα είναι προαγωγικές, που θα έπρεπε να είναι, αλλά εισαγωγικές. Και μάλιστα δεν είναι καν εξετάσεις, αλλά διαγωνισμός, αφού είναι

προαποφασισμένος ο αριθμός φοιτητών κατά πανεπιστημιακό τμήμα, αφού υπάρχει αυστηρό numerus clausus. Η πρόσβαση όμως στη γενική παιδεία δεν θα έπρεπε να προσκρούει στα τείχη του κλειστού αριθμού, κανείς δεν θα έπρεπε να αποκλείεται από τη δυνατότητα να αποκτήσει το απολυτήριο λυκείου. Θα έπρεπε μάλιστα να υποχρεώνεται. Αυτή η υποχρέωση θα ήταν η πεμπτουσία της σύγχρονης δημοκρατικότητας του λυκείου. Άλλά φαίνεται πως πρέπει να τραφούμε για καιρό ακόμη με διάφορες δημαγωγίες που προσπαθούν να μεταμφιέσουν την πιο σκληρή ταξική επιλογή σε άνοιγμα στο «έκσυγχρονημένο» σχολείο. Αυτός είναι ο κόμπος που δένεται σφιχτά σφιχτά, ακόμη μία φορά, παρά τον πακτωλό χρημάτων που έρχονται από την ΕΕ αλλά και την τρομερή αφαίμαξη της οικονομίας των νοικοκυριών.

Και το χτένι; Δεν υπάρχει άλλη λύση παρά η δωδεκάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και η πλήρης αποσύνδεση του λυκείου από τις διαδικασίες εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ή απεξάρτηση της λυκειακής αποφοίτησης από την εισαγωγή στα ΑΕΙ-ΤΕΙ. Τότε και οι εξετάσεις σε όλα τα διδασκόμενα στο λύκειο μαθήματα, οι προαγωγικές και οι απολυτήριες, θα αποκτούσαν την παιδευτική τους λειτουργία.

Χρειάζεται ένας επιπλέον χρόνος σπουδών, μετά το λύκειο, στις οποίες θα έχουν πρόσβαση όλοι οι κάτοχοι του απολυτηρίου λυκείου. Σ' αυτή την ενδιάμεση βαθμίδα μεταξύ τριτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, πρέπει να γίνεται η προετοιμασία όσων επιθυμούν να φοιτήσουν στα ΑΕΙ καθώς και οι εξετάσεις για την επιλογή των εισακτέων.

Ειδικά η κρίση θα συνεχίζεται: με σφαγές, ανορθολογισμούς, φροντιστήρια, άγχη, αποκλεισμούς, αποτυχίες και παιδοκτονίες δεκαεξαχρονων. Αυτό θα είναι το εισιτήριο για τη ζωή που η «έκσυγχρονη» εκπαίδευση θα εφοδιάζει σε χιλιάδες νέους και νέες.

Και επιπλέον θα υπονομεύεται και το ίδιο το Πανεπιστήμιο.

1. Ζ.-Φ. Λυοτάρ, *Η Μεταμοντέρνα κατάσταση*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, 1993, σ. 120.

B. ΤΟ ΠΡΟΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΟΛΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Με τα προηγούμενα έθιξα τις στρεβλώσεις που υπονομεύουν το ρόλο του Γυμνασίου-Λυκείου ως αυτόνομης εκπαιδευτικής βαθμίδας. Και τα συνοψίζω επιγραμματικά:

— Χρειάζεται επειγόντως ένας συνολικός ανασχεδιασμός των μορφωτικών αντικειμένων της Μέσης Εκπαίδευσης ώστε να ανταποκρίνεται στο ρόλο της ως σχολείο γενικής παιδείας.

— Το λύκειο να πάψει να είναι εξεταστικό κέντρο διότι έτσι αποδυναμώνεται, καταργείται.

— Όλοι οι απόφοιτοι του λυκείου εισέρχονται στα ΑΕΙ-ΤΕΙ, αν το επιθυμούν.

Άπαραίτητη όμως προϋπόθεση είναι η δημιουργία μιας ενδιάμεσης βαθμίδας μεταξύ λυκείου και πανεπιστημίου: ένα 13ο έτος σπουδών, σχεδιασμένο, υπ' ευθύνη των πανεπιστημίων, σε διακριτούς αλλά αρκετά ευ-

ρύχωρους κύκλους σπουδῶν. Ἡ ἀποφοίτηση ἀπό τό, ὡς τό ποῦμε ὅπως στή Γερμανία, *προπαιδευτικό* κατόπιν ἐξετάσεων ὀδηγεῖ στά πανεπιστημιακά τμήματα πρὸς τὰ ὁποῖα εἶναι προσανατολισμένος ὁ κάθε κύκλος. Ἡ φοίτηση στή βαθμίδα αὐτὴ εἶναι ταυτόχρονα μιὰ μύηση σέ στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης πού ὑπηρετεῖ τό κάθε πανεπιστημιακό τμήμα. Χρειάζεται ὅμως καί κάτι ἄλλο: καθηγητές καί καθηγήτριες. Καί περὶ αὐτοῦ του ζητήματος μερικά πῶς κάτω.

Οἱ ἐκπαιδευτικοί τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης, λυκείου καί γυμνασίου, εἶναι ὅλοι ἀπόφοιτοι πανεπιστημιακῶν σχολῶν: φυσικομαθηματικῆς, φιλολογικῶν σχολῶν, σχολῶν ξένων γλωσσῶν, σχολές φυσικῆς ἀγωγῆς (ΤΕΕΦΑ) καί ὁρισμένοι ἀπό σχολές κοινωνιολόγων-οικονομολόγων. Ἐπιστημονικά τους ἐφόδια εἶναι αὐτά πού ἀποκοτῶν στά ἀντίστοιχα πανεπιστημιακά τμήματα. Ἐπιπλέον, ὑποτίθεται, ὅτι ἀποκοτῶν καί κάποια γνώση παιδαγωγικῶν. Καί κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπαγγελματικῆς τους σταδιοδρομίας, πάλι ὑποτίθεται, περνοῦν ἀπὸ κάποια μετεκπαίδευση.

«Ἡ μόνη θεσμοθετημένη μορφή ἐπιμόρφωσης», λέει ὁ πρόεδρος τῆς ΟΛΜΕ (Νέα, 6 Ὀκτωβρίου 2006) Δημήτρης Γεώργας, «εἶναι ἡ εἰσαγωγή γιὰ τοὺς νεοδιοριζόμενους καθηγητές, ἀλλὰ δὲν ἄρχισε ἀκόμη γιὰ φέτος. Ζητοῦμε τὴ θεσμοθέτηση ἐτήσιας ἐπιμόρφωσης γιὰ ὅλους».

Ὅσο καί νὰ φανεῖ παράξενο ἡ μόνη οὐσιαστικὴ ἐπιμόρφωση καθηγητῶν πού ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα εἶναι ἡ πολύχρονη ἐργασία τους στά φροντιστήρια. Ἐκεῖ οἱ καθηγητές τῶν φροντιστηρίων ἀναγκάζονται νὰ ἐπιμορφῶνται συνεχῶς διότι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἔχουν ὑψηλές ἐπιτυχίες στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις γιὰ τὰ ΑΒΙ-ΤΕΙ. Εἰδῶλλως ἡ πόρτα τῆς ἀνεργίας εἶναι ὀλιγοκλίση. Καί μιᾶς γιὰ πολλές δεκάδες χιλιάδες ἐκπαιδευτικούς πού ἐργάζονται στά φροντιστήρια.

Θεωρῶ ὡστόσο ὅτι τὰ μορφωτικά-ἐπιστημονικά ἐφόδια τους οἱ καθηγητές πρέπει νὰ τὰ ἀποκοτῶν μέσα στά πανεπιστήμια στή διάρκεια τῶν πανεπιστημιακῶν τους σπουδῶν. Ἄν αὐτὴ ἡ μόρφωση εἶναι σοβαρὴ τότε μποροῦν νὰ εὐδοκμήσουν καί τὰ μετὰ τὴ μόρφωση: πείρα, προσωπικὴ προσπάθεια αὐτομόρφωσης, προγράμματα ἐπιμόρφωσης κ.λπ.

Τὶ σημαίνει ὅμως σοβαρὴ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση τῶν καθηγητῶν (καί τῶν καθηγητριῶν, βεβαίως, πού εἶναι καί ἡ πλειοψηφία τῶν ἐκπαιδευτικῶν);

Στὸ ἐρώτημα αὐτό, κρίσιμης σημασίας, ἀποφασιστικῆς θὰ ἔλεγα, γιὰ τὴν ποιότητα τῆς παρεχόμενης ἐκπαίδευσης στὸ σχολεῖο, πρέπει νὰ ὑπάρξει μιὰ γενναία μεταρρύθμιση στὸ ἴδιο τό πανεπιστήμιο. Ἦτοι: οἱ σημερινές σχολές πού ὀδηγοῦν στά καθηγητικά ἐπαγγέλματα πρέπει νὰ χωρισθοῦν στά δύο: Μετὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ τρίτου ἔτους σπουδῶν, ὅσοι καί ὅσες ἐπιθυμοῦν ν' ἀκολουθήσουν μελλοντικὰ ἐπάγγελμα καθηγητῆ στή Μέση Ἐκπαίδευση ἐκπαιδεύονται σέ μεθόδους, μαθήσεις καί πρακτικὲς πού προσιδιάζουν στὸ μελλοντικὸ τους ἐπάγγελμα. Μποροῦμε στὸ σημεῖο

αὐτό νὰ *μιμηθοῦμε* ἐπιτυχῆ εὐρωπαϊκὰ παραδείγματα (Γαλλία, Γερμανία, Σουηδία). Σ' αὐτό τό ἔτος σπουδῶν ἀποκοτᾶται ἡ ἰκανότητα, ἡ διδακτικὴ δεξιότητα ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε ζήτημα τάλεντου οὔτε ζήτημα προσωπικῆς ἐμπνευσης. Ἡ παιδαγωγικὴ πείρα, ἐπιστημονικὴ καί τεχνικὴ, εἶναι τεράστια. Κι αὐτὸ εἶναι βασικὸ ἐφόδιο ἐνός ἄρτια ἐκπαιδευμένου καθηγητῆ. Ὅχι μόνον νὰ ξέρει π.χ. ἱστορία, μαθηματικά ἢ φυσικὴ ἀλλὰ καί ποιά ἱστορία καί κυρίως πῶς διδάσκονται τὰ μαθήματα αὐτά στους μαθητές. Πρόκειται δηλαδή γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ἐκπαιδευτῶν πού εἶναι, βεβαίως, διαρκῆς ἀλλὰ πού πρέπει νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰ σοβαρὴ ἀφετηρία, νὰ μὴν ἀφήνεται στήν τύχη.

Τὸ ζήτημα μιᾶς τέτοιας ἀναδόμησης τῶν πανεπιστημιακῶν τμημάτων πού σχετίζονται μὲ τὴν ἐκπαίδευση εἶναι σοβαρὸ γιὰ τό ἴδιο τό πανεπιστήμιο καί γιὰ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Ἐπαναλαμβάνω: ἀπὸ τὴν ποιότητα τῶν ἐκπαιδευτῶν ἐξαρτᾶται ἡ ἴδια ἢ ποιότητα τῆς γενικῆς παιδείας. Ἄλλωστε τὰ «καθηγητικά τμήματα» εἶναι ἀπὸ τὰ πῶς μαζικά τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, ἔχουν νὰ κάνουν μὲ πολλές χιλιάδες φοιτητῶν-ὑποψηφίων καθηγητῶν.

Ἄντικείμενο τῆς φοίτησης στίς καθηγητικὲς σχολές δὲν εἶναι μόνον, ὡς συνήθως ἀντιμετωπίζεται, μιὰ «διδακτικὴ» τοῦ τάδε μαθήματος (βιολογίας, μαθηματικῶν, ἱστορίας κ.λπ.) καί τὰ συναφῆ παιδαγωγικά ζητήματα, ἀλλὰ κυρίως τό ἴδιο τό περιεχόμενο σπουδῶν πού εἶναι ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς γενικῆς παιδείας. Δὲν μπορῶ νὰ μῶ ἐδῶ σέ λεπτομέρειες οὔτε καί θὰ εἶχε νόημα. Ἄν ἀναγνωρισθοῦν κατ' ἀρχὴν οἱ καθηγητικὲς σχολές-τμήματα θὰ ἀντιμετωπιθοῦν καί τὰ ἐπιμέρους ζητήματα. Μιὰ μόνον γενικὴ παρατήρηση: σκοπὸς τῆς μέσης ἐκπαίδευσης δὲν εἶναι νὰ μορφώσει φυσικούς, βιολόγους, μαθηματικούς, γλωσσολόγους, ἱστορικούς, μουσικούς, λογοτέχνες κ.λπ. Σκοπὸς τῆς εἶναι οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ λυκείου νὰ ἐγκολπωθοῦν στοιχεῖα τῆς ἀποθησαυρισμένης γνώσης καί εὐαισθησίας ὡστε οἱ μαθητές νὰ κατανοοῦν τό σῶμα τους, νὰ ἐπι-κοινωνοῦν μὲ τίς τέχνες, νὰ γνωρίζουν τὴν ἱστορία τῆς χώρας τους καί τοῦ κόσμου, νὰ ἐγκολπωθοῦν βασικὲς ἐννοιες μαθηματικῶν, φυσικῆς, χημείας, νὰ τοὺς ἀνοίγεται μὲ δύο λόγια ὁ κόσμος τῆς κοινωνικῆς, τῆς φυσικῆς καί τῆς καλλιτεχνικῆς πραγματικότητας. Καί πάνω ἀπ' ὅλα ν' ἀγαπήσουν οἱ νέοι τὴ μάθηση γιὰ ν' ἀρχίσουν τό ἀτελεύτητο ταξίδι τῆς γνώσης, τῆς ἀπορίας, τῆς ἀρετῆς, τοῦ φωτισμένου πολίτη καί τῆς πολιτοφροσύνης.

Ο ΣΕΜΝΟΣ, Ο ΤΑΠΕΙΝΟΣ ΚΙ Ο ΚΟΥΜΠΑΡΟΣ: 'Ο λόγος γιά τή διαφθορά καί τή δημόσια ήθικότητα

τοῦ Γιάννη Παπαθεοδώρου

«Εὐτυχῶς ἔμαθα νωρίς νά διακρίνω τή θεολογική προκατάληψη
ἀπό τήν ήθική προκατάληψη κι ἔπαψα
νά ἀναζητῶ τήν προέλευση τοῦ κακοῦ πίσω ἀπό τόν κόσμο».

Φρειδερίκος Νίτσε, *Ἡ γενεαλογία τῆς ήθικῆς*

1. Συλλαμβάνοντας τούς κουμπάρους

Στὴν πρόσφατη ὑπόθεση τῶν «γαλάζιων κουμπάρων», ἡ φωτογραφία πού προβλήθηκε περισσότερο στά ΜΜΕ ἦταν αὐτή πού ἀποτύπωνε τή σκηνή τῆς σύλληψης τῶν κατηγορουμένων. Ἡ ρητὴ δήλωση τῆς κυβέρνησης πὼς θά ὀδηγήσει στὴ δικαιοσύνη ὅλους ὅσοι ἐμπλέκονται σέ σκάνδαλα χρηματισμοῦ, ἐπιβεβαιωνόταν, ἔτσι, θεαματικά μὲ τὴν ἐπαναληπτικὴ χρήση τῆς εἰκόνας τῶν «κουμπάρων» μὲ χειροπέδες, σέ ὅλα τὰ ΜΜΕ. Πράγματι, στὰ μάτια τοῦ καλόπιστου θεατῆ, ἡ φωτογραφία, τὸ κατεξοχὴν ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ τῆς πιστῆς ἀναπαράστασης τοῦ δημόσιου καὶ ιδιωτικοῦ βίου, δέν ἄφηνε καὶ πολλὰ περιθώρια ἀμφισβήτησης γιὰ τὴ βούληση τῆς κυβέρνησης. Ἡ πιθανὴ ἐνοχὴ καὶ ἡ ἐνδεχόμενη τιμωρία τῶν κατηγορουμένων κατέστη διάφανη, ἀφοῦ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὸ «φαίνεσθαι» καὶ στὸ «εἶναι» τῶν καθωσπρέπει κυρίων μὲ τὰ κοστοῦμα καὶ τὶς χειροπέδες πολλαπλασίαζε τὶς ἐντυπώσεις γιὰ τὴ «μηδενικὴ ἀνοχή» τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι σέ τέτοια φαινόμενα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ, τὰ ἀνώτερα καὶ ἀνώτατα κυβερνητικὰ σπλέχη θέλησαν νά πάρουν τὶς ἀποστάσεις τους ἀπὸ τοὺς «ὀμογάλακτους» κομματικούς συνεργάτες τους, στέλλοντας ἕνα σαφές μήνυμα μέσα ἀπὸ τὸ ἄλλοθι τῆς φωτογραφικῆς διαφάνειας: «οἱ ἄλλοι τὰ κουκουλώσανε, ἐμεῖς τὰ φέρνουμε στὴ φόρα».

Τὴν ὥρα, λοιπόν, πού χτύπησε ἡ καμπάνα τοῦ «Σικελικοῦ Ἑσπερινοῦ»,¹ ἡ γαλάζια οἰκογένεια ἐπέστρεψε στὸ νοικοκυριό της, ἔχοντας ἀποκηρύξει τὴν ἐνοχλητικὴ αἰματοσυγγενικὴ σχέση μὲ τὸν διεφθαρμένο «κουμπάρο», προκειμένου νά καθουχάσει τὰ σεμνά καὶ ταπεινά μέλη της, γιὰ τὴν ήθικὴ ἀποκατάσταση τῆς δημόσιας ζωῆς. Ἡ φωτογραφία, ἄλλωστε, μὲ τὶς χειροπέδες πιστοποιοῦσε, γιὰ ἄλλη μιά φορά, πὼς τὸ πρόβλημα τῆς δημόσιας διαφθορᾶς δέν ἦταν παρὰ μιά ὑπόθεση τῆς ιδιωτικῆς ήθικῆς, μιά παρεκτροπὴ ἑνὸς μέλους τοῦ κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ πού δέν συμμορφώθηκε μὲ κάποιον κώδικα δεοντολογίας, μιά «κακὴ πράξη» ὑπαγορευμένη ἀπὸ τὰ κίνητρα τῆς ἀπληστίας καὶ τοῦ ἀτομικοῦ κέρδους, ἕνας προσωπικὸς τυχοδιωκτισμὸς μὲ στόχο τὴν ἐξαπάτηση. Ἡ εἰκόνα, ὠστόσο, ἔδειχνε καθαρά πὼς ἡ μάσκα ἔπεσε. "Ὅλοι καταλάβαμε ὅτι πίσω ἀπὸ τὸ ἀτσαλάκωτο κοστοῦμα κρυβόταν ἕνας μεταμφιεσμένος ὑποκριτῆς, σέ προφανῆ ἀσυμφωνία μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, καὶ τὸ «κοινὸ καλὸ». Ἡ διαφθορὰ εἶχε, ἐπομένως, ἀποκαλυφθεῖ καὶ ἡ φωτογραφία μὲ τὶς χειροπέδες ἀποτελοῦσε

1. Σικελικὸς Ἑσπερινός. Σφαγὴ τῶν Γάλλων τῆς Σικελίας τὸ 1282 ἀπὸ τοὺς ἐξεγερμένους Σικελούς, τὴν ὥρα πού οἱ καμπάνες χτυποῦσαν γιὰ νά καλέσουν τοὺς πιστοὺς στὴ λειτουργία τοῦ Πάσχα.

πλέον τήν κατεξοχήν σημειολογική ένδειξη για τή μετάβαση από τήν ἀδιαφάνεια (χαρακτηριστικό γνώρισμα, ὑποτίθεται, τῆς προηγούμενης διακυβέρνησης) σέ ἕνα νέο ἐξουσιαστικό ὕφος, πού ἐξασφάλιζε τή διαφάνεια τοῦ δημόσιου χώρου.

2. Ἡ ὀφθαλμαπάτη τῆς διαφάνειας

Ἡ μανιχαϊκή διαφορά ἀνάμεσα στόν διεφθαρμένο «κουμπάρο» καί τόν ἐνάρετο «γαλάξιο» συγγενή του (ἄς πούμε τό ἀνώνυμο σεμνό καί ταπεινό στέλεχος τοῦ κόμματος), μέσω τῆς φωτογραφίας πού προβλήθηκε τόσο ἔντονα αὐτές τίς μέρες, ἐγγεῖρει νομίζω ἕνα εὐρύτερο πρόβλημα γύρω ἀπό τήν ἐννοιολόγηση τῆς δημόσιας ἠθικότητας ὡς συστατικοῦ στοιχείου τοῦ «πολιτικοῦ μας πολιτισμοῦ». Συγκεκριμένα, θέτει τό πρόβλημα τῆς πλήρους ἀπορρόφησης τῆς πολιτικῆς ἀπό τήν ἠθική, καθῶς καί τήν ἀναγωγή τῆς δικαιοσύνης σέ ἕναν ἀποκαλυπτικό θεσμό πού καλλιεργεῖ αὐτό πού ἡ Μυριάμ Ρεβώ ντ' Ἀλλόν, ὀνομάζει «ὀφθαλμαπάτη τῆς διαφάνειας»: τή συντηρητική, δηλαδή, φαντασίωση «μιάς κοινωνίας ἐντελῶς διαφανοῦς ἀπέναντι στόν ἑαυτό της», τή φαντασίωση πού ἐπιθυμεῖ «νά καταργήσει τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στό δέον καί στό εἶναι, νά ἀκυρώσει τίς συγκρούσεις καί τίς διαιρέσεις τοῦ κοινωνικοῦ καί νά δώσει τήν εἰκόνα μιάς κοινωνίας σέ ἀπόλυτη συμφωνία μέ τόν ἑαυτό της».² Ἐτσι, ὁ κυρίαρχος λόγος γύρω ἀπό τή διαφθορά θεμελιώνεται πάνω σέ αὐτή τήν ἀπατηλή διαφάνεια, ἡ ὁποία ὀπτικοποιεῖται καθημερινά στόν δημόσιο χώρο μέσω τῶν ΜΜΕ, ὀδηγώντας τόν θεσμικό καί κοινωνικό ἔλεγχο σέ ἕναν ἄκρατο ἰδεαλιστικό φανακισμό. Μέσα στό πλαίσιο αὐτό, ὁ πολιτικός βίος τῶν πολιτῶν ἐκλαμβάνεται σάν ἕνα ἄθροισμα ἀτομικῶν ἀρετῶν καί συμπεριφορῶν ἐκτεθειμένων πλήρως στό φῶς τῆς δημοσιότητας, καί ἐλεγχόμενων πλήρως ἀπό δικαιοκούς θεσμούς πού δέν τιμωροῦν τήν παραβατικότητα ἀλλά τήν ἠθική κατάπτωση τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, ἡ ὁποία –ἄς σημειωθεῖ– διαπερνᾷ διάφορους χώρους καί πέραν τῆς Δεξιᾶς, μεταθέτει τό πρόβλημα τῆς δημόσιας ἠθικότητας ἀπό τήν «ἠθική τῆς εὐθύνης» στήν «ἠθική τῆς πεποίθησης», ἡ ὁποία ὡς ἀρχή τοῦ δημόσιου βίου, ἀφενός μὲν διαχέει τή διαρκή κοινωνική καχυποψία (συμπυκνωμένη στό θυμοσοφικό: «ὄλοι τά πιάνουν»), καί ἀφετέρου ἀπαιτεῖ ἀπό τόν πολίτη ἕνα εἶδος ἀφοσίωσης ἀπέναντι σέ ἠθικολογικούς κώδικες συμπεριφορᾶς καί ὄχι ἀπέναντι στή δημόσια εὐθύνη πού ἀπορρέει ἀπό τή δημοκρατική κοινωνική συνύπαρξη καί τό πολιτικό «συνανήκειν».³

Ἡ ἀντίληψη αὐτή δέν εἶναι βέβαια καινούργια καί ἀποκλειστικά μονοκομματική. Ἦδη ἀπό τό «βρόμικο '89», ἡ πολιτική δράση τῶν κυβερνητικῶν, κυρίως, κομμάτων εἶχε ἐπενδύσει σημαντικό κεφάλαιο στίς ἐξεικονιστικές ἀναπαραστάσεις τῆς διαφθορᾶς. Ἄς θυ-

μηθοῦμε τίς ὀλονύχτιες προβολές τοῦ «Εἰδικοῦ Δικαστηρίου», τή συνθηματολογία γιά τόν «Ἀρχάγγελο τῆς Κάθαρσης», τό διαρκές αἶτημα τῆς «καθ' ἡμᾶς» Ἀριστερᾶς γιά τόν πολλαπλασιασμό τῶν «ἐξεταστικῶν τῶν πραγμάτων ἐπιτροπῶν», τόν ἀδυνατισμένο καί ἐγκλειστο Κοσκωτᾶ, τά περίφημα «πάμπερς», τήν ἐπιχείρηση «καθαρά χέρια» καί ὄλο αὐτό τόν συρφετό τῆς μάχης ἐνάντια στή διαφθορά. Ἀκόμα, καί στίς τελευταῖες ἐθνικές ἐκλογές, ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἡ καταγγελία τοῦ πρωθυπουργοῦ γιά τό «σύστημα ΠΑΣΟΚ» κατέληξε στή συγκρότηση τῆς ἀπλοϊκῆς ἠθικολογίας τοῦ «σεμνά καί ταπεινά», πού, παρ' ὅλα τά προβλήματα τῆς, ἐξακολουθεῖ νά πείθει τούς πολίτες σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἐμπιστοσύνη τῆς ψήφου τους. Μέσα σέ αὐτήν τή μακροχρόνια ἠθικολογική διαδικασία τῆς πολιτικῆς, πού ἐκλαμβάνει τόν πολιτικό καί κρατικό λειτουργό ὡς «έσωτερικό ἄνθρωπο», μέ ὑποδειγματική συμπεριφορά, καί ἀγαθές προθέσεις, τό κυβερνητικό κόμμα διεκδικεῖ καί ἐνίοτε κερδίζει τήν ἐξουσία, μέ βασικό αἶτημα τήν ἐναρμόνιση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος στό ἐξωτερικό τυπικό κάποιων κανόνων «διαφάνειας», καί ὄχι στόν σεβασμό τοῦ νόμου ὡς δεσμευτικῆς ἐγγύησης γιά τήν ἰσονομία καί τήν ἰσοπολιτεία ὅλων τῶν πολιτῶν.

Ἐτσι, ἡ πανταχοῦ παρούσα διαφθορά ἐξισορροπεῖται μέ τήν πανταχοῦ παρούσα ἀπολιτική διαφάνεια. Ἄν ἐξαίρεσει κανεῖς τήν εὐκολη καταγγελία τῆς ἐξίσου ἠθικολογικῆς Ἀριστερᾶς ὅτι γιά ὅλα φταίει ὁ καπιταλισμός καί ὁ νεοφιλελευθερισμός,⁴ τό πρόβλημα τῆς διαφθορᾶς, ἕνα ἐγγενές πρόβλημα σέ κάθε δημοκρατική κοινωνία, ἔχει ἐξελιχθεῖ σέ μιά «ἡγεμονική κοινοτυπία», πού μετατρέπει τή συνταγματική δέσμευση στήν ἀντικειμενική ἐξωτερικότητα τῶν νόμων σέ μιά ὁμολογιακοῦ (βλ. ἐξομολογητικοῦ) τύπου ἠθική ἀκεραιότητα καί ἰδιάζουσα κοινωνική ὑγιεινή: «ἐμεῖς» εἶμαστε οἱ καθαροί, οἱ ἀδιάφθοροι, οἱ ἀδέκαστοι, οἱ σεμνοί καί ταπεινοί· «οἱ ἄλλοι» εἶναι οἱ διεφθαρμένοι, οἱ βρόμικοι, οἱ ἀπληστοί, οἱ ἐγκάθετοι, «τά λαμόγια τῆς μᾶσας καί τῆς κουτάλας». Σύμφωνα μέ αὐτήν τή λογική, στόν σκληρό καθρέφτη τῆς διαφάνειας, κατοπτρίζεται μόνο ἐκεῖνος πού μπορεῖ νά ἀντέξει τή δημόσια ὀρατότητα, δηλαδή ἐκεῖνος πού μπορεῖ νά περάσει ἀπό τό ἀπολυμαντήριο τῆς δεξιᾶς ἠθικῆς ἰδεολο-

2. Μυριάμ Ρεβώ ντ' Ἀλλόν, *Πρέπει ἡ πολιτική νά γίνει ἠθική*, μτφρ. Νίκος Ζαρταμόπουλος, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα, 2004, σ. 49.

3. Μυριάμ Ρεβώ ντ' Ἀλλόν, *Πρέπει ἡ πολιτική...*, ὁ.π., σ. 53-65.

4. Γιά τήν «ιδιάζουσα ἀπολιτική στάση τοῦ ΚΚΕ» ἀλλά καί «ὀρισμένων ἐκτός ΚΚΕ πολιτικῶν χώρων, μή ἐξαιρουμένου τοῦ Συνασπισμοῦ», βλ. τό ἄρθρο τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ, «Γιά τή Διαφθορά μέ Δ κεφαλαῖο», *Κυριακάτικη Αὐγή*, *Ἐνθέματα*, 1.10.2006.

γίας. Οἱ ὑπόλοιποι, «οἱ κακοί», γίνονται ἔρμαια τῶν τηλεδικίων, τῶν διαρκῶν ἀποκαλύψεων τῶν σκανδάλων, τῆς δημόσιας ἐκθεσης καί τοῦ στιγματισμοῦ γιά τὰ ἠθικά τους ἐλαττώματα. Ἡ δημόσια εὐθύνη, ἀπό πολιτική μέριμνα γιά τήν κατανόηση τῶν θεσμῶν καί τήν κοινωνική συνύπαρξη, ἔχει πλέον μετατραπεί σέ ἕνα ἠθικολογικό παραλήρημα πού ζητάει περισσότερους ἐνόχους ἐνώπιον τοῦ «φοβεροῦ θήματος» τῶν ΜΜΕ. Ἡ φωτογραφία μέ τίς χειροπέδες τῶν κοστούμαρισμένων «κουμπάρων» κατοχύρωνε οὐσιαστικά αὐτή τήν ἀντεστραμμένη «ὀφθαλμαπάτη τῆς διαφάνειας». Τό σημειωτικό φορτίο τοῦ εἰκονικοῦ μηνύματος εἶχε ἀντιστρέψει τούς ὅρους τῆς δημοκρατικῆς συνευθύνῃς. Ἡ δημοκρατική λογοδοσία τοῦ πολίτη ἐνώπιον τῆς κοινωνίας εἶχε ἤδη μετατραπεί σέ δημόσιο στιγματισμό ἐνώπιον τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν. Ἐάν, δηλαδή, ἤδη ἀπό τήν ἀρχαιότητα, ἡ λογοδοσία τοῦ πολίτη τόν καθιστᾷ ἤδη καί πάντα πολιτικό ὑποκείμενο πού συμμετέχει στήν εἰκόνα τῆς ἐξουσίας, στήν περίπτωση τῶν «κουμπάρων» παρακολουθήσαμε ἀκριδῶς τό ἀντίθετο: ἡ εἰκόνα «ἐξατομίκευε» τή λογοδοσία τοῦ πολίτη, προστατεύοντας τήν ἐξουσία ἀπό τίς πιθανές τῆς ἐμπλοκές καί εὐθύνες. «Αὐτός δέν εἶναι ἕνας ἀπό ἐμᾶς», ἔμοιαζε νά λέει ἡ εἰκόνα. Γιά τή σύγχρονη πολιτική ἐμπειρία τῆς διαφθορᾶς δέν φαίνεται νά ὑπάρχει καμιά ἄλλη δημοκρατική λύση παρά μόνο ἡ πληθωριστική ρητορεία, ὁ ἀτομικός στιγματισμός, ἡ φαινομενική (μέ ὅρους «φαίνεσθαι») τιμωρία, ἡ γενικευμένη καχυποψία, ὁ διεσπαρμένος ἠθικός πανικός. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές, προερχόμενες ὅλες ἀπό τό ἰδεολογικό ὄπλοστάσιο τῆς Δεξιᾶς, παράγουν συγκεκριμένα κοινωνικές δεκτικότητες, καί καλλιεργοῦν συστηματικά ἕνα εὐνοϊκό περιβάλλον γιά τήν ἐκτροπή τῆς δημοκρατίας καί τή συρρίκνωση τῆς δημόσιας εὐθύνῃς σέ μιά ὑπόθεση ἀνορθολογικοῦ θυμικοῦ λαϊκισμοῦ: ἄρνηση τῆς πολυπλοκότητος τοῦ ζητήματος τῆς διαφθορᾶς, ἀπελπισία ἀπέναντι στίς σκοτεινές ὄψεις τῆς ἐξουσίας, δημόσια κατακραυγή ἀλλά καί συμπονετική κατανόηση γιά τὰ θύματα πού νικήθηκαν ἀπό τόν πειρασμό τῆς ἐξουσίας καί τοῦ (πολιτικοῦ) χρήματος, ἀπογοήτευση γιά τή διάρρηξη τοῦ κοινωνικοῦ ἴστου καί ἀπαξίωση τοῦ συμβολικοῦ κύρους τῆς πολιτικῆς. Ἄς προσέξουμε ὅμως: δέν πρόκειται ἀπλῶς γιά ἄλλη ἐκδοχή τοῦ δημαγωγικοῦ λαϊκισμοῦ, ἀλλά γιά μιά ἡγεμονική ἠθική ἰδεολογία μέ λαϊκιστικό πρόσημο, πού ἀπλώνεται ἐπικρατειακά σέ ὅλες τίς εὐρωπαϊκές δημοκρατίες, υἱοθετώντας τά κατά τόπους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Ἄλλοῦ ἐκδηλώνεται μέσα ἀπό «μπερλουσκονισμό», ἄλλοῦ ἐκδηλώνεται μέσα ἀπό τή «βρομιά τῆς σοσιαλδημοκρατίας», ἄλλοῦ ἐκδηλώνεται μέσα ἀπό τήν ἐγκληματική δράση τῶν πρώην ὑψηλόβαθμων στελεχῶν τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων στίς ἀνατολικές χώρες. Ἄν ἤθελε κανεῖς νά βρεῖ τόν κοινό παρονομαστή σέ αὐτά τά διακριτά φαινόμενα τῆς πολιτικῆς διαφθορᾶς, θά ἐντόπιζε πῶς ὅλα ἀναλύονται σήμερα μέ-

σα ἀπό τό πρίσμα τῆς ἠθικοποίησης τῆς πολιτικῆς,⁵ στό πλαίσιο μιᾶς ἠθικῆς σταυροφορίας γιά τήν ἀναμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δημόσιου χώρου, τῶν κομμάτων τῶν πολιτικῶν, τῶν διευθυντικῶν στελεχῶν, τῶν «μεγάλων οἰκογενειῶν», τῶν δημοσιογράφων. Σέ μεγάλο βαθμό, καί ὁ λόγος τῆς Ἀριστερᾶς παρασύρεται ἀπό αὐτή τήν ἠθική ἰδεολογία τῆς δεξιᾶς, «μιλάει» μέσα ἀπό τίς κατηγορίες σκέψης τῆς, υἱοθετεῖ τή λογική τῆς, ἐπικροτεῖ τίς θεσμικές πρωτοβουλίες τῆς γιά τήν πάταξη τῆς διαφθορᾶς. Ὁ ἐκφυλισμός τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν διαφάνειας σέ μιά γραφειοκρατική ἐκρηξη τῶν περιφημῶν «ἐπιτροπῶν ἐλέγχου» εἶναι νομίζω ἕνα ἀσφαλές κριτήριο γιά τήν εὐρύτερη πολιτική συναίνεση πού ὑπάρχει γύρω ἀπό τήν ἔννοια τῆς δημόσιας ἠθικότητας. Ὁ λόγος γιά τή διαφθορά ἔχει γίνει πλέον ἕνας δεξιός λόγος, καί κάθε ἀριστερός ἀντίλογος πρέπει νά ξεκινᾷ ἀπό τόν ἰδεολογικό ἀποφρακτισμό καί τήν ἀποδόμηση τῶν συστατικῶν στοιχείων αὐτῆς τῆς ἰδιάζουσας θρησκευτικῆς ἀρετολογίας πού ἀνακηρύσσει ἐντέλει τά δημοκρατικά ἰδεώδη τοῦ πολίτη σέ ἀσκητικά ἰδανικά τοῦ ἀτόμου. Ἀξίζει ἴσως νά ἐπιμείνουμε λίγο σέ αὐτή τήν προβληματική, ἡ ὁποία εἶναι ἕνας ἀπό τούς βασικούς παράγοντες ἐπιναφορᾶς τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στή Δεξιά καί τήν Ἀριστερά.

3. Ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἠθικισμοῦ

Τό ἐρώτημα πού πλανᾷται διαρκῶς στόν ἀντιπολιτευτικό Τύπο εἶναι εὐλογο: «μά πόσα ἀκόμη στελέχη τῆς κυβέρνησης πρέπει νά ἀποβληθοῦν ἀπό τόν κρατικό μηχανισμό γιά νά πειστοῦν οἱ ψηφοφόροι γιά τήν κυβερνητική διαφθορά»; Τό ἐρώτημα, ἀπλοϊκό στή διατύ-

5. Τό ζήτημα τῆς γενεαλογίας τῆς ἠθικῆς, καθώς καί ἡ ἐμπλοκή τῆς στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς νεωτερικότητας, εἶναι ἕνα πολύ σύνθετο φιλοσοφικό πρόβλημα, καί δέν θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ στή διάσταση αὐτή. Μᾶς ἀρκεῖ προσωρινά νά σκεφτοῦμε πάνω στήν ἐπιναφορά τῆς ἠθικῆς στό πεδίο τῆς σύγχρονης πολιτικῆς, μέ τή διαμόρφωση μιᾶς ἀντίστοιχης ὀρολογίας καί τακτικῆς πού ἀπαλείφει κάθε ἄλλο πολιτικό ἀνταγωνισμό μέσω τῆς ἐπινόησης ἑνός ἀπόλυτου ἠθικοῦ ἐχθροῦ (π.χ. ὁ ἄξονας τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ στήν αὐτοκρατορική ἐκδοχή τῶν πρόσφατων δίκαιων πολέμων, ἢ ἡ ἄνοδος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκροδεξιᾶς μέ τό ψευδοπολιτικό ἐπιχείρημα μιᾶς «καθαρότητας», πού παραμένει ἐκτός τοῦ διεφθαρμένου πολιτικοῦ συστήματος). Ἡ ἐπινόηση αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ ὑπερβαίνει τή δημοκρατική διαχείριση τοῦ ἰσότητος καί ἰσόνομου ἀντιπάλου στό πλαίσιο ἑνός πλουραλιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καί στή θέση τοῦ δημοκρατικοῦ ἐλέγχου εἰσάγει μιά θεολογική-ἀριστοκρατική κατηγοριοποίηση πού ἀναγνωρίζει μόνο ὁμοιογενεῖς καί ὁμοίομορφες ἠθικές ταυτίσεις μεταξύ τῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων.

πωση του αλλά σωστό στην πραγματολογική του διάσταση (σαράντα περίπου στελέχη μέσα στα δύομισιά χρόνια της νεοδημοκρατικής διακυβέρνησης έχουν αποπεμφθεί από τον κρατικό και κομματικό μηχανισμό), δεν απαντάται με μία απλή ποσοτικοποίηση του προβλήματος. Η αντιπολιτευτική άθροιστική λογική της διαφθοράς είναι στην ουσία μία προέκταση της ίδιας συλλογιστικής που στηρίζει τη δεξιά ήθικολογία. Το πρόβλημα, ωστόσο, είναι πιο περίπλοκο, γιατί η νέα ήθικη ιδεολογία της δεξιάς – πού, έπιμένω, διαπερνά διάφορους πολιτικούς χώρους – έχει καταφέρει να επιβάλει μία έννοιολόγηση της δημόσιας σφαίρας, με κριτήρια που μετασχηματίζουν την πολιτική εμπειρία του κοινωνικού σε μία παραδειγματική μοναδολογία.⁶ Μέσα σε αυτή την ήθικη ιδεολογία της Δεξιάς, η πρόσληψη του πολίτη ως ήθικα άμεμπτης προσωπικότητας, όχι μόνο κατάφερε να σθήσει τα ίχνη των ιδεολογικών άναμετρύσεων, στη βάση διακριτών προτάσεων και την οικονομική και κοινωνική οργάνωση της δημοκρατίας, αλλά κατάφερε να επιβάλει την άναπαράσταση του κοινωνικού βίου στη βάση των διπολικών ήθικων αντιθέσεων. Οι ήθικες αυτές διακρίσεις συνοδεύονται παράλληλα από την επαγγελία μιάς ψευδώνυμης διαφάνειας, που στηρίζεται στην ένταση ανάμεσα σε ένα πραγματικό αλλά κρυμμένο «είναι» και στην άπατηλή συγκάλυψη του από τό «φαίνεσθαι» του δημόσιου βίου. Σκοπός, έπομένως, της δεξιάς ήθικης ιδεολογίας είναι να εκπαιδεύσει τη μοναδιαία άτομικότητα του έναρετου πολίτη στην άποκάλυψη του κρυμμένου «έσωτερικού έχθρου», πού, κατά περίπτωση, μπορεί να είναι ο μελαψός γείτονας (ώς δυνάμει τρομοκράτης), ή στην ελληνική γελοιογραφική έκδοχή του, ο γαλάζιος κουμπάρος (ώς δυνάμει μιζαδόρος). Για την ήθικη ιδεολογία της Δεξιάς, ο έχθρος της δημόσιας ήθικης δεν είναι η άπώλεια της «μέριμνας για τον κόσμο», ούτε η έκνομη δραστηριότητα των πολιτών αλλά η ένοχη «κρυφή» συνείδηση των ατόμων. Μέσα από αυτή την ιδιάζουσα άτομική «ψυχολογία του βάθους», ή διαρκής επίκληση της διαφάνειας που «άπαιτεί τη διάλυση του χώρου του φαίνεσθαι και την άναγωγή του στην αλήθεια του είναι»,⁷ επιβάλλει σταδιακά την άπεμπόληση ενός κεντρικού χαρακτηριστικού της δημοκρατικής πολιτείας: την *έγκληση* των κοινωνικών ύποκειμένων από τη δημόσια σφαίρα και την κοινή τους δέσμευση στη συλλογική προτεραιότητα του «κοινωνού καλού» έναντι των ιδιωτικών συμφερόντων.

Η έπιστροφή της ήθικισμού, στο πλαίσιο μιάς δήτην «χαρισματικής» κοινωνίας των πολιτών, προύποθέτει μία νέα έπεξεργασία της άριστερης κριτικής, σε ό,τι άφορᾶ τό πεδίο των δημοκρατικών άπαιτήσεων για τον δημόσιο έλεγχο και τη θεσμική διαφάνεια. Τό «άδιέξοδο του ήθικισμού»⁸ δεν μπορεί να λυθεί μόνο με την έκκληση για μία έπαναπολιτικοποίηση της πολιτικής αλλά με τη συστηματική άνάδειξη της διαφοράς των σχέσεων ανάμεσα στην «πολιτική δημοκρατία» και την

«οικονομικο-κοινωνική δημοκρατία»,⁹ καθώς και σε έκεινες τις όψεις του τεχνοκρατικού και γραφειοκρατικού κρατισμού, τις όψεις, δηλαδή, που όλοένα και περισσότερο «ξεμακραίνουν από τις νομικοπολιτικές ιδέες της ισότητας» δημιουργώντας εκείνο τό φαινόμενο που ο Νίκος Πουλαντζᾶς όνομάζει «παρακμή της δημοκρατίας». Στην ουσία, ή φωτογραφία των κουμπάρων δεν είναι παρά σύμπτωμα της πιο σημαίνουσας όψης αυτής της διαδικασίας: της εκπόνησης, δηλαδή, της κυβερνητικής πολιτικής μέσα στον διοικητικό μηχανισμό του Κράτους,¹⁰ γεγονός που όχι μόνο όξύνει τις έσωτερικές αντιφάσεις μέσα στο συνασπισμό έξουσίας αλλά άποσταθεροποιεί και την ίδια τη δημοκρατική νομιμότητα του Κράτους ως οργανωτή της ήγεμονίας. Η δημοκρατική Άριστερά δεν μπορεί άπλως να ζητάει τον πολλαπλασιασμό αυτής της γραφειοκρατίας αλλά μπορεί να προάγει μία έναλλακτική πρόταση για τη διαχείριση της διαφθοράς,¹¹ με νέους θεσμούς δημοκρατικής αντιπροσώπευσης και δημοκρατικού έλέγχου. Στην κατεύθυνση αυτή, ή έπαναξιόληση του ρόλου του «κομματικού κράτους» στη σύγχρονη δημοκρατία, είναι ίσως ξανά επίκαιρη, ως άφετηρία κριτικής και διαλόγου.

6. Είναι προφανές πώς δεν μπορεί να ύπερβεί κανείς τό εύκολα τό πρόβλημα της άτομικής εύθνης μέσα στη δημοκρατία. Όστόσο, έδῶ μᾶς άπασχολεί μόνο ο έγκοινωνισμός της άτομικότητας, δηλαδή, ή ύλική και συμβολική «είσοδος» του πολίτη στη δημοκρατία, μέσω της δημόσιας μέριμνας του άτόμου για τά κοινά.

7. Μυριάμ Ρεβῶ ντ' Άλλόν, *Πρέπει ή πολιτική...*, ό.π., σ. 48.

8. Chantal Mouffe, *Τό δημοκρατικό παράδοξο*, μτφρ. Άλέξανδρος Κιουποκλής, έπιμ. Γιάννης Σταυρακάκης, Πόλις, Άθήνα, 2004, σ. 239.

9. Νίκος Πουλαντζᾶς, *Τό Κράτος, ή Έξουσία, ο Σοσιαλισμός*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Θεμέλιο, Άθήνα 2001, σ. 308.

10. Νίκος Πουλαντζᾶς, *Τό Κράτος, ή Έξουσία...*, ό.π., σ. 353.

11. Σύμφωνα με τό σκεπτικό που άναπτύχθηκε, είναι προφανές, νομίζω, πώς τό πρόβλημα δεν είναι ή διαφθορά αλλά ή πολιτική διαχείριση της διαφθοράς.

ΑΠΑΡΑΔΕΚΤΟΣ Ο «ΜΕΤΑΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΣ ΑΝΤΙΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ» ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΝΗΓΙ ΤΩΝ ΤΣΕΧΩΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ

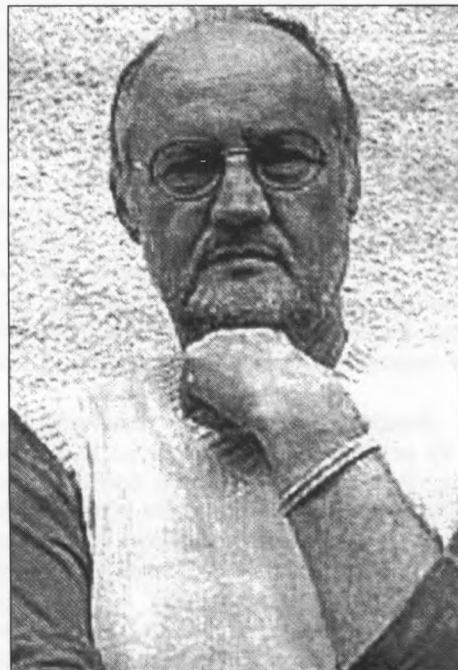
του Βάτσλαβ Μπιελοχράντσι*

Ο τσέχος φιλόσοφος Βάτσλαβ Μπιελοχράντσι θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους εν ζωή τσέχους διανοούμενους. Από το 1970 ζει στην Ιταλία όπου κατέφυγε μετά την καταστολή της Άνοιξης της Πράγας· έκτοτε διδάσκει φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Τεργέστης. Στη συνέντευξή του, που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στην εφημερίδα *Pravo*, ο Μπιελοχράντσι εκφράζει την απογοήτευσή του για τη συντηρητική στροφή των Τσέχων Πρασίνων μετά τις βουλευτικές εκλογές του Ιουνίου, μιλώντας για τις αντιφάσεις της σημερινής κοινωνίας και τον ρόλο των πολιτικών κομμάτων ενώ καυτηριάζει τον σύγχρονο «μετακομμουνιστικό αντικομμουνισμό». Μεταφέρουμε τις κυριότερες απόψεις του Τσέχου διανοούμενου.

Έρ: Το φαινόμενο του θερμοκηπίου, ή τρύπα του όζοντος και η υπερβολική κατανάλωση ενέργειας από τις σύγχρονες μεγαλουπόλεις αποτελούν παγκόσμια φαινόμενα. Μπορούν οι Πράσινοι να μᾶς δείξουν τόν δρόμο για μιά αποτελεσματική διέξοδο;

Β. Μπιελοχράντσι: Κανένα κόμμα δέν μπορεί σήμερα να ἐπιλύσει προβλήματα τά όποια συνηθίζουμε να χαρακτηρίζουμε μέ τόν όρο «πράσινη κριτική του καπιταλισμού». Αποτελούν συνέπεια τών ἐσωτερικών αντιφάσεων του πολιτισμού μας και ἀρχίζουν από τήν ἐποχή του Πλάτωνα...

Τά κόμματα πού συναγωνίζονται στά δημοκρατικά πολιτικά συστήματα ἐπέξεργάστηκαν διαφορετικές τακτικές προσέγγισης τών μεγάλων αντιφάσεων πού προέκυψαν μετά τή βιομηχανική ἐποχή. Πρόκειται για αντιφάσεις πού στίς πολιτικές ἐπιστήμες χαρακτηρίζονται ως «cleavages of Rokkan». Πρόκειται για αντιφάσεις τύπου: κέντρο-περιφέρεια, κράτος-ἐκκλησία, πόλη-ὑπαιθρος, κεφάλαιο-ἐργασία, ἐθνικό-διεθνικό. Τά πολιτικά κόμματα διαμορφώθηκαν λαμβάνοντας μέρος στον ἀγώνα για τήν ἐπίλυση αὐτῶν τών αντιφάσεων. Αὐτές όμως δέν ἦταν μόνο πολιτικές ἀλλά ἀποτελέσαν

ἀντικείμενα γενικευμένων ἀναφορῶν τῆς δυτικῆς τέχνης καθώς καί μεγάλων κοινωνικῶν κινήματων. Ἀποτέλεσαν κίνητρο γιά τήν ἠθική καί ἰδεολογική στράτευση τεράστιων μαζῶν διαπερνώντας ὅλη τή βιομηχανική ἐποχή. Κάθε πολιτικό κόμμα μπορεῖ νά περιγραφεῖ ἀπό τόν τρόπο πού συνεισέφερε στήν ἐπίλυση «τῶν μεγάλων ἀντιφάσεων τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς». Τά Χριστιανοδημοκρατικά κόμματα τῆς Εὐρώπης π.χ. προσπάθησαν νά φέρουν σέ ἐπαφή τήν καθολική ἐκκλησία μέ τό δημοκρατικό κράτος, σέ ἀντίθεση μέ τά φιλελεύθερα κόμματα τά ὁποῖα ἀγωνίστηκαν γιά τόν αὐστηρό διαχωρισμό τῆς ἐκκλησίας ἀπό τό κράτος καί γιά τήν ὑπεροχή τῶν πόλεων εἰς βάρος τῆς ὑπαίθρου. Τά συντηρητικά (ἢ σέ ὀρισμένες χώρες ἀγροτικά) κόμματα ὑπερασπίστηκαν τά συμφέροντα τῶν ἰδιοκτητῶν γῆς ἐναντία στίς διεθνεῖς ἀγορές καί στό χρηματιστηριακό κεφάλαιο κ.ο.κ. Τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα οἰκοδόμησαν ἕνα ρεφορμιστικό μοντέλο ἱκανό νά ἐπιλύσει κοινωνικά θέματα ὅπως τή σχέση κεφαλαίου καί ἐργασίας χωρίς βία, ἐπιβάλλοντας μιά «ἐπανάσταση ἐγκεφάλων καί καρδιῶν», ὅπως ἀφελῶς ὑποστήριξε ὁ πρῶτος τσεχοσλοβάκος πρόεδρος Τόμας Μάζαρυκ. Ὑπῆρξαν βέβαια καί τά ἐπαναστατικά κόμματα τά ὁποῖα ἤθελαν νά πετύχουν τήν ἐπίλυση τῶν καπιταλιστικῶν ἀντιφάσεων ἐπιβάλλοντας ἕνα νέο εἶδος κρατικῆς ἐξουσίας: τό προλεταριακό ἢ τό «ἡγεμονικό» κράτος.

Ἐρ.: Ἐάν τά σύγχρονα πολιτικά κόμματα δέν εἶναι σέ θέση νά ἐπιλύσουν τόσο σημαντικά προβλήματα τῆς παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας ἔχουν ἄραγε κάποιο λόγο ὑπαρξῆς; Μήπως ἔφτασε τό τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ δημοκρατικοῦ συστήματος πού βασιζόταν στά πολιτικά κόμματα;

Β. Μπιελοχράντσι: Ἡ ἀντίφαση ἢ τό «cleavage» τό ὁποῖο προσπαθεῖ νά ὑπερβεῖ τό κόμμα τῶν Πρασίνων διαφέρει ριζικά ἀπό τίς ἀντιφάσεις τῶν προηγούμενων δύο αἰῶνων τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς. Θά μπορούσαμε, ἴσως, νά τήν περιγράψουμε ὡς ἐξῆς: ὄλο καί πιό πολλά ὀρθολογικά ἄτομα σέ μιά ὄλο καί πιό τρελή κοινωνία. Τούτη ἡ ἀντίφαση γεννιέται ἀπό τήν ὀρθολογική συμπεριφορά τῶν ἀτόμων πού στήν προσπάθεια μεγιστοποίησης τῶν ὀφελημάτων τους ὀδηγοῦνται στήν οἰκοδόμηση μιᾶς τρελῆς κοινωνίας ἢ ὁποῖα καταδικάζεται νά συνυπάρχει μέ φαινόμενα ὅπως αὐτό τοῦ θερμοκηπίου, τῶν πόλεων τῆς ρύπανσης, μέ μιά παρανοϊκά πανάκριβη αὔξηση τῶν μετακινήσεων βασισμένων στήν παραγωγή ὄλων καί πιό πολλῶν ΙΧ αὐτοκινήτων.

Ἀπό τήν ἀποψη τῶν ἀτομικῶν ἀπολαδῶν εἶναι ὀρθολογικό νά μετακινούμαστε κάπου μέ ΙΧ αὐτοκίνητο. Ἐάν ὅμως ὄλοι κάνουν τό ἴδιο θά βρεθοῦμε ἐγκλωβισμένοι σέ δυσκίνητες οὐρές ἀρκετῶν χιλιομέτρων, θά καταστοῦμε αἰχμάλωτοι μιά συλλογικῆς τρέλας ἢ ὁποῖα πηγάζει δυστυχῶς ἀπό τήν ἀτομική ὀρθολογικότητα. Οἱ τροπικές θερμοκρασίες στίς πόλεις αὔξησαν τή ζήτηση τῶν κλιματιστικῶν, πράγμα λογικό, ὥστόσο ἡ μαζική χρήση κλιματιστικῶν αὔξησε τίς τροπικές

θερμοκρασίες στίς πόλεις καθότι τά κλιματιστικά μεταφέρουν τή ζέση ἀπό τοῦς ἰδιωτικούς στοῦς ἐξωτερικούς χώρους οἱ ὁποῖοι εἶναι δημόσιοι. Ἡ ποιότητα ζωῆς στίς βιομηχανικές χώρες ἐξαρτᾶται ἀπό μιά συμφωνία μεταξύ τῶν πολιτῶν σχετικά μέ τόν τρόπο χρήσης τῶν μέσων μέ τά ὁποῖα ἡ ἐπιστήμη καί ἡ τεχνική κατακλύζει τόν κοινό μας κόσμο. Ἡ παγκοσμιοποιημένη καπιταλιστική οἰκονομία δυσκολεύει τήν ἐπιτευξη τέτοιων συμφωνιῶν καθώς ἀντί τῆς ἀναζήτησης συλλογικά ἐπωφελῶν ἐπιλογῶν προτείνει σέ ὄλους τοῦς πολίτες, ὡς ὑπέρτερη μορφή ὀρθολογικῆς συμπεριφορᾶς, τόν ἀνταγωνισμό γιά τήν ἐξασφάλιση περισσότερων ἀτομικῶν ἀπολαδῶν. Τί πλέον ἀποτροπιαστικό παράδειγμα ἀπό τή συστηματική περικοπή τῶν χρηματοδοτήσεων τῶν δημοσίων μέσων συγκοινωνίας πρὸς ὄφελος τῶν ΙΧ;

Ἡ τρελή κοινωνία τῶν ὀρθολογικῶν ἀτόμων βασιζέται στή γενικευμένη τάση τοῦ καπιταλισμοῦ γιά ἰδιωτικοποίηση τῶν κερδῶν καί κοινωνικοποίηση τῶν δαπανῶν. Πετυχημένος εἶναι ὁ ἐπιχειρηματίας ὁ ὁποῖος κατορθώνει νά μετατοπίζει τίς δαπάνες τῆς παραγωγῆς σέ ὅλη τήν κοινωνία κρατώντας τά κέρδη ἀποκλειστικά γιά τόν ἑαυτό του. Αὐτό πού σήμερα ἀποκαλοῦμε πολιτική δέν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπό ἕνα μέσο πού ἐπιτρέπει τέτοιες συμπεριφορές. Ἡ διαφθορά καί ἡ ἐγκληματικότητα γιά αὐτό τόν λόγο εἶναι σήμερα ἐνταγμένες στήν πολιτική καί ἀδιαχώριστες ἀπό τή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς. Οἱ παραγωγοί αὐτοκινήτων ἰδιοποιοῦνται τά κέρδη καί ἡ κοινωνία –βασικά ὄλοι οἱ πολίτες– καταβάλλουν τεράστιες δαπάνες γιά ἕνα μὴ ὀρθολογικό καί μὴ ἀποτελεσματικό σύστημα μετακινήσεων ὅπως αὐτό τῶν ἰδιωτικῶν αὐτοκινήτων. Ἀπό τήν ἀποψη τῶν πατριωτῶν-κατοίκων πού ζοῦν στόν πλανήτη Γῆ ὄλα τά ἀγαθὰ εἶναι δημόσια ἀγαθὰ τά δέ ἰδιωτικά ἀγαθὰ δέν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπό ἰδεολογικά καί ἐξουσιαστικά κατασκευάσματα.

Πῶς γίνεται νά ἐπιλύσουμε τούτη τήν ἀντίφαση στά πλαίσια τῆς ἔννοιας «λογική» γιά τήν ὁποῖα ἡ Δύση εἶναι τόσο περήφανη;

Ὅλες οἱ βασικές διχοτομίες τοῦ περασμένου αἰῶνα ὅπως π.χ. ὁ ἀτομισμός καί ἡ συλλογικότητα, τά δικαιώματα καί οἱ ὑποχρεώσεις, ἡ ἀγορά καί ὁ σχεδιασμός, δέν ἀποτελοῦν παρά πεπονόφλουδες πού ἀπόμειναν ἀπό διάφορα ἐγχειρήματα μέ σκοπό νά ἐπιλύσουμε «κάπως» αὐτά τά προβλήματα. Οἱ Πράσινοι θά ἔχουν κάποιο λόγο ὑπαρξῆς μόνο ἐάν δέν παραχωθοῦν σέ αὐτές τίς πεπονόφλουδες ἀναζητῶντας λύσεις «ἔξω ἀπό τό σύστημα».

Ἐρ.: Νομίζετε ὅτι ἡ ἀναζήτηση ἑνός εἶδους «fair commerce» ἢ οἱ προσπάθειες μέ σκοπό νά ἀναγκάσουν τοῦς ἐπιχειρηματίες νά προβαίνουν σέ ἀνακύκλωση τῶν προϊόντων τους ἀποτελοῦν τήν ἀρχή κάποιας διεξόδου;

Β. Μπιελοχράντσι: Τό δυτικό μοντέλο «αὔξηση τῆς Αὔξησης» εἶναι βαθειά ἀνήθικο καί ἡ ἀνηθικότητά του δέν εἶναι ἰάσιμη.

Τί είναι ήθικό; Σύμφωνα μέ τόν Κάντ ήθική είναι μόνο ή συμπεριφορά ή όποια μπορεί νά γίνει γενικά άποδεκτή από κάθε άνθρωπο. Πρέπει πάντα νά θέτουμε τό έρώτημα: «μπορεί τούτη ή συμπεριφορά νά αποτελέσει γενικό νόμο, βάσει του όποιου μπορούμε όλοι νά λειτουργούμε;» Ηθικό είναι μόνο αυτό που άπαντά καταφατικά σέ τούτο τό έρώτημα. Σήμερα όμως κάθε άλλο παρά μπορούμε νά ευχόμαστε ό καταναλωτικός τρόπος ζωής νά καταστεί γενικά άποδεκτό σύστημα και οι Κινέζοι νά καταναλώνουν όσα και έμεις. Όταν ταξιδεύουμε μέ ΙΧ συνήθως ευχόμαστε οι άλλοι νά μήν ταξιδεύουν μέ ΙΧ για νά έχουμε όλο τόν δρόμο στη διάθεσή μας. Στίς πολυτελείς περιοχές οι νεόπλουτοι εύχονται αυτές νά παραμείνουν μόνο για δική τους χρήση. Προσέξτε πώς οι διαφημίσεις μās παραπλανούν προβάλλοντας τό έξής άνήθικο μήνυμα: «τά διαμερίσματα βρίσκονται σέ ήσυχο μέρος μέ πράσινο, μακριά από τήν άδιάκριτη παρουσία των άλλων».

Όταν ήμουν νέος άποκαλούσαμε «άρχαιοσυστηματικούς» αυτούς που ήταν ένταγμένους στό σύστημα, αυτούς που δέν ένδιαφέρονταν για τίποτα, αυτούς που ύπηρετούσαν τίς επιδιώξεις της έξουσίας χωρίς επιφυλάξεις και ένδοιαμούς. Σήμερα όλοι οι πολιτικοί είναι «άρχαιοσυστηματικοί», αλλά στρατιωτικά της οικονομικής ανάπτυξης σέ στενή διαπλοκή μέ τά ΜΜΕ και τή βιομηχανία του θεάματος τά όποια συστηματικά καλύπτουν τήν αντίθεση μεταξύ της άτομικής όρθολογικότητας και της συλλογικής τρέλας. Μπορεί σήμερα κάποιος νά ξεφύγει από αυτό τόν μηχανισμό της όλοκληρωτικής ύποκρισίας; Οι Πράσινοι πρέπει νά τό επιχειρήσουν διαφορετικά δέν θά καταστούν παρά όμάδα τεχνοκρατών που συνεργάζεται μέ τό σύστημα.

Έρ.: Πρίν τίς εκλογές ύποστηρίξατε δημόσια τους Πράσιους. Ποιές είναι οι έντυπώσεις σας για τή σημερινή τακτική τους;

Β. Μπιελοχράντσκι: Δέν ύποστήριξα τό κόμμα των Πρασίνων αλλά τήν ύπόθεση που αυτό εκπροσωπεί. Στη δήλωση ύποστήριξης που τους έστειλα προεκλογικά άνέφερα ότι οι Πράσινοι θά πρέπει νά είναι σέ στενή σχέση μέ τό κίνημα που δέν ζητά «λιγότερο ή περισσότερο» έφικτές λύσεις αλλά λέει ΟΧΙ στό σύστημα. Έξέφραξα άμφιβολίες για τό κατά πόσο τό κόμμα των Πρασίνων είναι ικανό νά πετύχει κάτι τέτοιο. Τελικά τους ψήφισα και σήμερα βλέπω τίς άμφιβολίες μου νά επαληθεύονται. Τό μεγαλύτερο λάθος τους ήταν ότι αντί νά δηλώσουν τή διαφορετικότητά τους από τά υπόλοιπα πολιτικά κόμματα του συστήματος τελικά ύποστήριξαν τήν τριπλή κεντροδεξιά συμμαχία στην όποια ήγετικό ρόλο διαδραματίζει τό άντιοικολογικό Δημοκρατικό Κόμμα. Άποδέχτηκαν επιπλέον τήν «άντικομμουνιστική πρόταση», αυτή τή γελοία συμφωνία ή όποια άπαγορεύει νά μιλάς στη δημόσια ζωή μέ τους κομμουνιστές λές και οι κομμουνιστές έπαιξαν άμελητέο ρόλο στη νεότερη ιστορία του έθνους μας.

Άπό τήν όπτική της πράσινης ύπόθεσης δέν ύπάρχει καμία μεγάλη διαφορά μεταξύ των κομμουνιστών,

των σοσιαλδημοκρατών ή του Δημοκρατικού Κόμματος. Όλοι αυτοί είναι κόμματα στην ύπηρεσία της οικονομικής ανάπτυξης, έτοιμοι νά συνεισφέρουν τεράστιες δημόσιες δαπάνες για αυτό τόν σκοπό και άποδεχόμενοι τόν ήγετικό ρόλο των ΗΠΑ. Δέν είναι παρά οι «τρειλοί του κεφαλαίου που επιδιώκουν τήν Άνάπτυξή του».

Έρ.: Στην Ευρώπη οι Πράσινοι έντάσσονται συνήθως στην Άριστερά. Η «πράσινη κριτική» είναι δεξιά ή άριστερή;

Β. Μπιελοχράντσκι: Όπως έγραψε ό (Τσέχος κοινωνιολόγος) Γιάν Κέλλερ, Δεξιά και Άριστερά επί δύο αιώνες άνταγωνίζονταν προκειμένου νά διανεμήσουν στην κοινωνία, μέ νόμιμα μέσα, τά όφέλη που προέκυπταν από τήν οικονομική ανάπτυξη. Καμία από αυτές τίς παρατάξεις όμως δέν μπορεί σήμερα νά άπαντήσει στό καυτό έρώτημα για τό πώς θά άντιμετωπίσουμε τίς δυσάρεστες συνέπειες που προκύπτουν από τόν αύξανόμενο πλουτισμό όπως και τί θά γίνει μέ τους οικολογικούς κινδύνους που έπιφέρει ή «ανάπτυξη της Άνάπτυξης».

Τό γεγονός ότι τά κόμματα των Πρασίνων στην Ευρώπη κατατάσσονται μάλλον στην Άριστερά εξηγείται από τό ότι άγωνίζονται για τήν άλλαγή του συστήματος άσκώντας σκληρή κριτική στις έπιπτώσεις της βιομηχανικής έποχής, άν και στην πλειοψηφία τους από μή μαρξιστικές θέσεις. Έπικαλούνται συνήθως θέσεις «μή άπολογητικές» της βιομηχανικής έποχής, καταδεικνύοντας τίς αντιθέσεις της και έπικαλούμενοι φιλοσόφους όπως ό Άντόρνο, ό Χορκχάμερ, ό Χάμπερμας ή οι μεταμοντέρνοι Βάτιμο, Ντεριντά, Λυοτάρ και Ντελέζ. Η Δεξιά συνήθως προσπαθεί τήν ύπόθεση προστασίας του περιβάλλοντος νά τήν αναθέσει σέ «ειδήμονες» μετατρέποντάς την σέ πρόβλημα βελτίωσης της οικονομίας της αγοράς μέ τή βοήθεια διάφορων τεχνοκρατικών μέτρων. Οι Πράσινοι θά πρέπει νά υπερασπίζονται και νά ύποστηρίξουν τήν κοινωνία των πολιτών και τίς τοπικές κοινωνίες ως σημαντικούς παράγοντες της πολιτικής ζωής και της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Αυτό είναι ένα βασικό αίτημα στό όποιο είναι άνοιχτή μάλλον ή δημοκρατική Άριστερά παρά ή τεχνοκρατική Δεξιά.

Έρ.: Τό τελευταίο διάστημα έγινε αισθητή ή άντικομμουνιστική στροφή στην παράταξη των Πρασίνων.

Β. Μπιελοχράντσκι: Σέ όλη μου τή ζωή άνήκα στους έπικριτές του κομμουνισμού και ή αντίθεσή μου σέ αυτό τό σύστημα μέ άνάγκασε νά γίνω πολιτικός πρόσφυγας. Παρά ταύτα δέν θέλω νά έχω τίποτα τό κοινό μέ τό σημερινό «μετακομμουνιστικό άντικομμουνισμό» και μου είναι έντελώς ξένο τό κυνήγι ένάντια στους τσέχους κομμουνιστές στό όποιο επιδίδονται όρισμένοι. Μόνο κάποιος ήλίθιος μπορεί νά θέσει τόν κομμουνισμό και τόν ναζισμό κάτω από τήν ίδια ψυχροπολεμική στέγη του «όλοκληρωτισμού» προβαίνοντας σέ άφελείς εξισώσεις των ανθρώπων που πάλευαν για κοινωνική δικαιοσύνη και για τή χειραφέτηση της

εργατικής τάξης με τούς ρατσιστές πού ήθελαν νά εξαφανίσουν Έβραίους καί Σλάβους οικοδομώντας μιά αυτοκρατορία Άριών από τά Ουράλια μέχρι τόν Άτλαντικό.

Ψεύδονται όσοι υποστηρίζουν ότι ή ζωή στήν κομμουνιστική Τσεχοσλοβακία ήταν ζωή μόνο γιά καταπιεσμένους. Σπούδασα φιλοσοφία τή δεκαετία του '60 σέ μιά κοινωνία πολιτιστικά πλούσια καί ποικίλη καί σέ ένα κλίμα σχετικής ελευθερίας. Κατά τ' άλλα ή ελευθερία είναι μόνο σχετική. Στή δέ σύγχρονη εποχή είναι τόσο σχετική ώστε από τήν καθημερινότητά μας νά εξαφανίζεται όποιοσδήποτε έρχεται σέ αντίθεση με τά συμφέροντα του κεφαλαίου.

Η γενιά στήν όποία άνηκα έδλεπε τόν κομμουνισμό σάν μιά ριζοσπαστική αντίπρόταση στόν δυτικό «υπερπολιτισμό», σάν μιά προσπάθεια οικοδόμησης μιās παγκόσμιας αυτοκρατορίας τής ευτυχίας με έπιστημονικά καί έξουσιαστικά μέσα. Η έρημη καί γκριζα κομμουνιστική κοινωνία δέν αποτελεί παρά ένα κυρτό κάτοπτρο πού άποκαλύπτει στή Δύση τά δικά της άδιέξοδα, έγραφε ο Βάτολαβ Χάβελ τή δεκαετία του '70. Τό κομμουνιστικό κράτος άποτελούσε γιά μένα τήν πιό σημαντική μορφή τής «έσχατολογικής μη προσωπότητας», δηλαδή τής άποψης ότι όλα τά ανθρώπινα προβλήματα θά έπιλυθούν με μιά νέα ανάπτυξη, βασισμένη στήν έπιστήμη καί στήν τεχνική.

Θεωρώ ότι ή μεγαλύτερη τραγωδία του μετακομμουνισμού έγκειται στό ότι δέν κατορθώσαμε νά αναπτύξουμε έποικοδομητικά τήν κριτική του κινήματος των διαφωνούντων γιά τόν κομμουνισμό ως προνομιακού συστήματος τής βιομηχανικής εποχής. Πίστευα ότι τό τέλος του κομμουνισμού θά σημάνει καί τό τέλος αυτής τής εποχής. Τής εποχής του άτσαλιού, των φραγμάτων, των βιομηχανικών κοιλάδων, τής «τιθάσωσης των ανέμων καί των καταγίδων», των τεράστιων σφαγείων καί των πυρηνικών εργοστασίων. Πίστευα ότι οδηγηθήκαμε στήν πτώση τής κομμουνιστικής αυτοκρατορίας, τής άυστηρής ιεραρχίας καί του μονολόγου χάρη στή μεταμοντέρνα ευελιξία καί τόν πλουραλισμό. Νόμισα ότι έφτασε ή ώρα των μετακομμουνιστικών προτεραιοτήτων: μιās διεθνούς πολιτικής βασισμένης στόν ΟΗΕ, ενός άγώνα ενάντια στους κινδύνους πού άπορρέουν από τήν Άνάπτυξη. Πίστευα στόν τερματισμό των έξοπλισμών. Λάθεψα. Οι «άρχαιου συστηματοί» νίκησαν.

Παντού φύτρωσαν σουπερ μάρκετ, ή οικονομία αναπτύσσεται καί τά περασμένα Χριστούγεννα οι Τσέχοι έκαναν νέο ρεκόρ στήν κατανάλωση. Κάπου διάβασα ότι οι έπιστήμονες έφηύραν μιά ένεση μετά τήν όποία οι καταναλωτές θά μπορούν νά τρώνε ό,τι θέλουν παραμένοντας ταυτόχρονα άδύνατοι. Έφτασε ή στιγμή τής άπελευθέρωσης γιά τή γη: τρώς καί ξανατρώνς χωρίς νά χοντραίνεις! Άξίζει πραγματικά νά ζεις γιά τήν οικοδόμηση ενός τέτοιου κόσμου.

Έρ.: Υπάρχει κάποια έλπίδα; Μπορεί ή πράσινη κρι-

τική νά έχει τήν ίδια έπιτυχία πού γνώρισε ή κόκκινη κριτική των κοινωνικών άνισοτήτων;

Β. Μπιελοχράντσκι: Ο σλοβένος φιλόσοφος Σλαβόι Ζίζεκ άνέφερε ότι στή δεκαετία του '70 καί του '80 παντού συζητούσαν γιά τό τί έπιφυλάσσει τό έπερχόμενο μέλλον. Γινόταν λόγος γιά μεταβιομηχανικό καπιταλισμό, μη γραφειοκρατικό κομμουνισμό, έπιστροφή στόν φασισμό, νέες μορφές πατερναλισμού, δημοκρατικό σοσιαλισμό. Όλα αυτά φαινόταν πιθανά. Σήμερα όλοι άποδέχονται τόν παγκόσμιο καπιταλισμό ως τό τελικό στάδιο τής ιστορίας. Στά ΜΜΕ καί κυρίως στή χολυγουντιανή φάμπρικα γιά instant dreams and nightmares έχουν πάθει έμμονή με τήν παγκόσμια καταστροφή καί τό έπερχόμενο τέλος τής ζωής. Συνέχεια άναφέρονται σέ κάποιον καταστροφικό ίό, σέ μιά νέα εποχή παγετώνων, σέ μιά καταστροφική σύγκρουση με κάποιον μετεωρίτη. Γιά τό ανθρώπινο γένος είναι ευκολότερο νά φανταστεί σήμερα μιά παγκόσμια καταστροφή παρά τήν άλλαγή του παγκόσμιου καπιταλισμού.

Άπό πού άπέκτησε τό άνόητα παραγωγικό καί άκρως καταναλωτικό σύστημα του παγκόσμιου καπιταλισμού αυτή τή μοιραία άποδοχή ώστε κανένας πιά νά μήν τολμά νά άναζητᾶ μιά άλλη προοπτική;

Δέν υπάρχει χρόνος γιά τήν άναζήτηση μιās ολοκληρωμένης άπάντησης. Εν συντομία: οι όρθολογικές μεταρρυθμίσεις του συστήματος προϋποθέτουν μετατροπή τής πληροφορίας σέ δράση. Πρέπει οι πληροφορίες νά άποκτήσουν βάρος στήν κοινωνία καί νά μετατραπούν σέ ιστορική δύναμη πού θά προκαλέσει παγκόσμια πολιτιστικά καί πολιτικά κινήματα πού θά αλλάξουν τό σύστημα. Η σύγχρονη τυρρανία των ΜΜΕ διαθέτει διαφορετικά προσωπεία αλλά μιά κοινή έπιδίωξη; Τή μετατροπή όλων των πληροφοριών σέ έναν ψυχαγωγικό βούρκο στόν όποιο θά έπιπλέουν άνακαταμένα στιγμιότυπα πόλεων πού έχουν πληγει από τυφώνες, μαζί με φωτογραφίες τής νεκρής «βασίλισσας των καρδιών» ή τής Μαντόνας με μαύρα έσώρουχα, καρφωμένης σέ έναν άτσάλινο σταυρό καί τό Βατικανό νά διαμαρτύρεται. Φταίνε άραγε ή τηλεόραση καί οι έφημερίδες πού οι καταστροφές μετατρέπονται σέ infotainment; Οι πολίτες περισσότερο από τίς πληροφορίες χρειάζονται καταπραΰντικά. Τά ΜΜΕ ως σύγχρονοι έκμεταλλευτές άντιμετωπίζουν τή φύση, τούς ανθρώπους καί τίς περιπέτειές τους ως έπικερδείς άναφορές γιά τό γέμισμα του χρόνου άνάμεσα σέ δύο διαφορετικά διαφημιστικά διαλείμματα, γράφει ο (τσέχος δημοσιογράφος) Γιάν Μάϊσερ στήν *Έβδομη Γενιά*.

Νομίζω ότι αυτός ο πανταχού παρών ψυχαγωγικός βούρκος πνίγει πραγματικά τή δημοκρατία. Οι πληροφορίες μετατρέπονται σέ καταπραΰντικά καί δέν δίνουν τό έναυσμα γιά συλλογικές δραστηριότητες.

Μετάφραση: Κώστας Τσίβος

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ*

τοῦ Δημήτρη Κυρτάτα

Ἡ ἔκδοση τοῦ βιβλίου *Ὁ χριστιανισμός καί ἡ Ρώμη* τοῦ Τζέφρυ ντέ Σαίντ Κρουά (Geoffrey de Ste. Croix) θέτει μιά σειρά ἐρωτημάτων τά ὅποια, ὅπως ἐλπίζω νά δείξω, δέν εἶναι καθαρῶς ρητορικά. Εἶναι ἄραγε δυνατόν κάποιος πού πιστεύει βαθύτατα ὅτι ὁ χριστιανισμός μᾶλλον ἐδύλαψε τήν ἀνθρωπότητα παρά τήν ὠφέλησε, κάποιος πού σπεύδει νά ὑπογραμμίσει τά μειονεκτήματα καί τά ἐλαττώματα τῶν πρώτων χριστιανῶν παρά τίς ἀρετές τους, κάποιος ὁ ὁποῖος διακατέχεται ἀπό ἔντονες κοινωνικές εὐαισθησίες τίς ὁποῖες θεωρεῖ ὅτι ὁ πρῶμος χριστιανισμός ἀντιστρατεύτηκε, καί πού ἀγανακτεῖ μέ συμπεριφορές τίς ὁποῖες ὁ πρῶμος χριστιανισμός ἀνέχτηκε καί συχνά καλλιέργησε, εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, δυνατόν ἕνας ἄνθρωπος πού δέν μετέχει στό σῶμα τῶν χριστιανῶν νά εἶναι ἕνας καλός, δηλαδή ἕνας ἀξιόπιστος καί ἐπαρκῆς μελετητής τοῦ χριστιανισμοῦ;

Ὁ βρετανός ιστορικός ντέ Σαίντ Κρουά, πού δίδαξε γιά πολλά χρόνια ἀρχαία ἱστορία στήν Ὁξφόρδη, δέν ἐκρυψε ποτέ τίς ἀπόψεις καί τίς ἰδεολογικές του προτιμήσεις. Στό ὀγκῶδες του σύγγραμμα γιά τόν *Ταξικό ἀγῶνα στόν ἀρχαῖο ἐλληνικό κόσμον* (μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Ἀθήνα 1986), ἀφιέρωσε καμιά ἑκατοστή σελίδες στήν ἀποσαφήνιση τῶν μεθοδολογικῶν του ἐφοδίων, καθιστώντας φανερός τίς κοινωνικές καί πολιτικές συντεταγμένες μέ τίς ὁποῖες ἐπιχείρησε νά ἀναλύσει τήν ἀρχαιότητα. Οἱ ἀπόψεις του γιά τόν πρῶμο χριστιανισμό ἐκτίθενται ἐκεῖ δίχως περιστροφές καί, κάποτε, μέ ὕφος εἰσαγγελικό μᾶλλον παρά ταιριαστό σέ ἕναν παραδοσιακό ιστορικό. Τώρα προσφέρεται στό ἐλληνικό ἀναγνωστικό κοινό ἕνα βιβλίο ἀφιερωμένο, σχεδόν ἀποκλειστικῶς, στούς χριστιανούς, τή σύγκρουσή τους μέ τή ρωμαϊκή διοίκηση καί τή ρωμαϊκή κοινωνία, τίς βασικές τους ἐπιλογές σέ θέματα κοινωνικά, ὅπως ὁ

Τό κείμενο αὐτό διαβάστηκε στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ G. E. M. de Ste. Croix, *Ὁ χριστιανισμός καί ἡ Ρώμη: Διωγμοί, αἱρέσεις καί ἤθη, συναγωγή κειμένων, ἐπιμέλεια-πρόλογος Δ. Ι. Κυρτάτας, μτφρ. Ἰωάννα Κράλλη, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2005*. Ἡ παρουσίαση, στήν ὁποία συμμετεῖχε ὁ Σπύρος Ράγκος, ἐγίνε στίς 9 Δεκεμβρίου 2005 στό Πολιτιστικό Κέντρο Θεσσαλονίκης τοῦ ΜΙΕΤ.

πλοῦτος, ἡ ἰδιοκτησία καί ἡ δουλεία, τά ἤθη τους καί τίς αἱρέσεις πού δίχασαν τοὺς ἴδιους ἀλλά καί τήν κοινωνία στό σύνολό της. Τί μπορούμε ἄραγε νά προσδοκοῦμε ἀπό τήν ἐπιλογή αὐτή καί μέ ποιά ἐπιχειρήματα προτείνουμε τή μελέτη ἑνός βιβλίου, τοῦ ὁποῖου ὁ συγγραφέας ἀπεχθανόταν τήν ἀκαδημαϊκή οὐδετερότητα καί τήν παράθεση πληροφοριῶν δίχως ἐρμηνεῖς καί προσωπικές κρίσεις;

Θά ἐπιχειρήσω νά ἀπαντήσω στά ἐρωτήματα αὐτά ἀντιστρέφοντάς τα. Ἡ ἀντιστροφή αὐτή θά ἠχήσει ἀσφαλῶς παράδοξη καί ἴσως προκλητική, καθώς ἐμφανίζεται νά ἀμφισβητεῖ ἀπόψεις τίς ὁποῖες οἱ περισσότεροί μελετητές ἐκλαμβάνουν ὡς αὐτονόητες. Καί ὅμως, εἶναι ἄραγε δυνατόν νά θεωρεῖται θεμέλιο πάνω στό ὁποῖο στηρίζονται ὅλες οἱ μελέτες γιά τήν ἱστορία τοῦ πρῶμου χριστιανισμοῦ, ἕνας ἀπολογητής τοῦ χριστιανισμοῦ, ἕνας θεοσεβῆς ἐπίσκοπος πού πίστευε ἀκράδαντα ὅτι ἡ ἐξάπλωση καί ἡ ἐδραίωση τῆς θρησκείας του ἦταν ἔργο τῆς θείας Πρόνοιας; Εἶναι θεμιτό καί εὐλογο νά κατατάσσουμε τόν Εὐσέβιο Καισαρείας μεταξύ τῶν μεγάλων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητας, τή στιγμή πού ὑπῆρξε ταυτοχρόνως

ἀφηγητής και πρωταγωνιστής, συνεργάτης και, σέ μεγάλο βαθμό, θρησκευτικός σύμβουλος του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, κριτής των αίρετικών και συνάμα ἀμφιλεγόμενος μαχητής στην πρώτη γραμμή των ἐνδοχριστιανικών διενέξεων τήν ἐποχή πού συνήλθε ή θυελλώδης Σύνοδος τῆς Νίκαιας; Μπορούμε τάχα νά προσδοκοῦμε ἀξιολογία και ἐπάρκεια ἀπό ἕναν στρατευμένο χριστιανό, τό ιστορικό σύγγραμμα του ὁποίου ἦταν, ταυτοχρόνως, ἀπολογητικό ὑπόμνημα και δήλωση (ὀρθῆς) πίστεως;

Νομίζω ὅτι μπορούμε νά δώσουμε θετικές ἀπαντήσεις και στίς δύο σειρές ἐρωτημάτων. Ὅχι ἀσφαλῶς μέ τρόπο ἀφηρημένο και ἀξιωματικό, αὐτό θά ἦταν μάλλον παράλογο, ἀλλά συγκεκριμένα και μέ ἐπιχειρήματα. Τό βασικότερο ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι τόσο ὁ Εὐσέβιος ὅσο και ὁ ντέ Σάιντ Κρουά, τηρουμένων ἀσφαλῶς τῶν ἀναλογιῶν, γνώριζαν καλά ὅτι παρουσίαζαν τά ἔργα τους ἐνώπιον κριτῶν ὄχι μόνο αὐστηρῶν ἀλλά, σέ μεγάλο βαθμό, ἐχθρικών και ἀμείλικτων.

Ἡ περίπτωση του Εὐσέβιου ἦταν ἀσφαλῶς πύ ἀκραία. Ὅπως παρατήρησε ἐδῶ και καιρό ὁ Ἀρνάλντο Μομιλιάνο, ὁ ἀξεπέραστος αὐτός μελετητής τῆς ιστοριογραφίας, ὁ ἐκκλησιαστικός ιστορικός εἶχε πλήρη συνείδηση ὅτι οἱ ἀναγνώστες του ἦταν ἔτοιμοι κάθε στιγμή νά τόν ἀμφισβητήσουν μέ ἕναν τρόπο πού δέν ἦταν διατεθειμένοι νά ἀμφισβητήσουν ἄλλους ιστορικούς.

Ὁ Θουκυδίδης δέν ἀποκαλύπτει τίς πηγές του, οὔτε ἄλλωστε αἰσθάνθηκε τήν ἀνάγκη νά τίς ἀποκαλύψει. Ἐργάστηκε σκληρά γιά νά συγκεντρώσει και νά βάλει σέ τάξη τά δεδομένα του ἀλλά ἀπαιτοῦσε ἀπό τόν ἀναγνώστη του νά τόν ἐμπιστευθεῖ. Ἡ ἔρευνα βρῖσκεται κρυμμένη πίσω ἀπό τό ἀφήγημα πού διαβάζουμε μέ ἐμπιστοσύνη. Παρομοίως ἔπραξαν ὅλοι οἱ σοβαροί ιστορικοί πού θέλησαν νά ἀκολουθήσουν τό παράδειγμά του και νά γευτοῦν κάτι ἀπό τή δόξα του. Ὁ ἐκκλησιαστικός ιστορικός δέν εἶχε αὐτή τήν πολυτέλεια. Ἀπευθυνόταν σέ ἕνα κοινό πού δέν τόν ἐμπιστευόταν. Οἱ ιστορικές πληροφορίες πού συγκέντρωνε ὁ Εὐσέβιος δέν προορίζονταν γιά νά ικανοποιήσουν τήν περιέργεια τῶν ἀναγνωστῶν, οὔτε ἄλλωστε στόχευαν νά προσφέρουν ἀπλά παραδείγματα γιά μίμηση. Ἐνας ἀπό τούς κύριους στόχους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας, ἴσως ὁ κυριότερος, ἦταν νά βεβαιώσει γιά τή συνέχεια του ὀρθοῦ δόγματος. Οἱ πόλεμοι τούς ὁποίους περιγράφει ὁ Εὐσέβιος εἶναι πρωτίστως πόλεμοι ἐναντίων τῶν αίρέσεων και τῶν κάθε λογῆς ἀποκλίσεων.

Ὁ Εὐσέβιος δέν ἦταν ἕνας μεγάλος ιστορικός ἐπειδή στάθηκε οὐδέτερος και ἀμέτοχος στίς σκληρές συγχρούσεις τῆς ἐποχῆς του, ἀλλά ἐπειδή ὑπῆρξε ἕνας ἀπό τούς πρωταγωνιστές τους. Γνώριζε μέ ἀκριβεία

πού στεκόταν, ὅπως γνώριζε και τό πάθος τῶν ἀντιπάλων του, ἀπό τό ὁποῖο ὄφειλε νά προφυλάσσεται κάθε στιγμή. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο προφυλάχτηκε τόν διέσωσε, καθιστώντας τον Πατέρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας και ὑπόδειγμα γιά τούς μεταγενέστερους ιστορικούς τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης του συγγράμματός του ἀπό τά πρῶτα κιόλας κεφάλαια, ὁ Εὐσέβιος πρωτοτυπεῖ ὡς ιστορικός ἐπειδή ἐπικαλεῖται και παραθέτει συνεχῶς τίς πηγές του – πολύ συχνά αὐτολεξεί. Ἡ μεγάλη ἀξία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας βρῖσκεται σέ αὐτές ἀκριβῶς τίς πηγές, τίς ὁποῖες συγκεντρώνει και τίς ὁποῖες τοποθετεῖ στό ιστορικό τους πλαίσιο. Δέν νομίζω ὅτι ὑπερβάλλω ἐάν ὑποστηρίξω ὅτι δίχως τό ἔργο αὐτό και τό πλῆθος τῶν παραθεμάτων ἡ πρῶτη ἐκκλησιαστική ιστορία θά ἦταν μιά σκοτεινή ἥπειρος.

Ὁ σημερινός ιστορικός εἶναι ἀπό μιά ἄποψη –διόλου δευτερεύουσα– πολύ περισσότερο μαθητής του Εὐσέβιου παρά του Θουκυδίδη. Ἄν ἡ παράθεση πηγῶν και παραπομπῶν γιά νά στηριχθεῖ ἕνα ἐπιχείρημα μοιάζει πλέον αὐτονόητη και στοιχειώδης, αὐτό δέν ὀφείλεται στόν Θουκυδίδη και τήν παραδοσιακή ιστοριογραφία ἀλλά στην ἐκκλησιαστική. Ἐπαρκῆς ιστορικός εἶναι σήμερα πρῶτος και καλύτερος αὐτός πού ἀναδεικνύει και σχολιάζει πηγές.

Ὁ ντέ Σάιντ Κρουά, μελέτες του ὁποίου συγκεντρώνονται στόν νέο τόμο πού κυκλοφορεῖ, βρέθηκε σέ ὀλόκληρη σχεδόν τή μακρά του σταδιοδρομία σέ ἕνα περιβάλλον ἐξαιρετικά ἀπαιτητικό. Ἡ Ὁξφόρδη τῆς δεκαετίας του '50, του '60 και του '70 δέν ἦταν ὁ ἰδανικός τόπος γιά ἕναν μαρξιστή ιστορικό, πού ἐπιθυμοῦσε μάλιστα νά ἐνσωματώνει τίς κοινωνικές του ἀπόψεις στό ἐπιστημονικό του ἔργο. Ἀκόμα μεγαλύτερα ἐμπόδια δημιουργοῦσε ἀσφαλῶς ἡ ἐπιλογή του νά ἀσχοληθεῖ, μεταξύ ἄλλων, μέ τήν ιστορία του χριστιανισμοῦ.

Ὁ πρῶτος χριστιανισμός δέν ἦταν ἐκείνη τήν ἐποχή καταξιωμένο ἀντικείμενο ἔρευνας γιά ἕναν ιστορικό τῆς ἀρχαιότητος. Στόν βαθμό πού ἀπασχολοῦσε τούς μελετητές ἦταν ἀντικείμενο σχεδόν ἀποκλειστικῶς θεολόγων. Τά ἐπιστημονικά ἐντυπα στά ὁποῖα θά μπορούσε νά δημοσιεύσει κάποιος τίς ἐργασίες του δέν ἦταν τά συνήθη ιστορικά περιοδικά, ἀλλά θεολογικές ἐπιθεωρήσεις, τίς ὁποῖες ἐξέδιδαν θρησκευόμενοι μελετητές, πού συχνά ἦταν και ἱερωμένοι. Σχεδόν ὀλόκληρο τόν 20ό αἰῶνα, ἡ ἐνασχόληση μέ τήν ιστορία του χριστιανισμοῦ ἦταν, μέ λιγοστές ἐξαιρέσεις, ὑπόθεση καθαρῶς χριστιανική.

Εἰσερχόμενος στό πεδίο αὐτό, ὁ ντέ Σάιντ Κρουά ἀκολούθησε μέ αὐστηρότητα ὅλους τούς κανόνες του παιχνιδιοῦ και συνομίλησε τόσο μέ ιστορικούς τῆς ἀρχαιότητος ὅσο και μέ θεολόγους. Τίς χριστιανικές

του μελέτες τις δημοσίευσε σέ θεολογικά έντυπα και τις μελέτες του για την αρχαία ελληνική ιστορία σέ ιστορικά έντυπα. Η βασική του προφύλαξη, αυτή πού του επέτρεψε νά κινείται μέ άνεση σέ ένα περιβάλλον πού δέν ήταν από τή φύση του καλοπροαίρετο, μοιάζει πολύ μέ εκείνη του Ευσέβιου: παρουσίασε πάντα μέ τή μεγαλύτερη δυνατή σχολαστικότητα τις πρωτογενείς πηγές του και προσπάθησε νά τεκμηριώσει κάθε του ισχυρισμό, ακόμα σέ θέματα πού άλλοι μελετητές θεωρούσαν αυτόνοτητα.

Οι μελέτες του τόμου πού προσφέρεται στό ελληνικό αναγνωστικό κοινό αποτελούν τόν καρπό μιας προσπάθειας για προσεκτική και έμπειριστατωμένη τεκμηρίωση. Σέ όρισμένες μάλιστα περιπτώσεις, ή προσέγγιση είναι τόσο σχολαστική ώστε τό έπιχειρημα χάνεται κάπως πίσω από τις λεπτομέρειες. Προέχουν ή χρονολόγηση των κειμένων και ή αποκατάσταση της χρονικής αλληλουχίας συμβάντων και δεδομένων. Στή συνέχεια, τά δεδομένα έλέγχονται στή βάση μιας αυστηρής, σχεδόν θετικιστικής λογικής. Ίδιαίτερη σημασία δίνεται σέ ζητήματα τεχνικά, όπως ή αποσαφήνιση του νομικού πλαισίου στό όποιο διεξήχθησαν οι διαγωμοί. Ό ντέ Σαίντ Κρουά δίνει κάποτε τήν έντύπωση ότι εργάζεται περισσότερο μέ τά εφόδια του νομικού παρά μέ τά συνήθη εργαλεία του ιστορικού.

Κατά συνέπεια, ό αναγνώστης και, ειδικότερα, ό έρευνητής έχουν μεγάλο όφελος διαβάζοντας τις μελέτες αυτές, ακόμα και αν δέν συμφωνούν μέ τις συνολικότερες έρμηνείες του συγγραφέα – τολμώ νά πω, ιδίως εάν δέν συμφωνούν μέ αυτές. Αυτός είναι και ό λόγος πού έχει καταστήσει όρισμένες από τις μελέτες του ντέ Σαίντ Κρουά κλασικές και αναντικατάστατες στό είδος τους. Τό καλύτερο ίσως παράδειγμα για νά εικονογραφήσω τήν άποψη αυτή αυτό είναι τό πρόβλημα των διαγυμών, ή διερεύνηση των όποιων κατέχει κεντρική θέση στό βιβλίο.

Δέν θα ήταν υπερβολή νά υποστηρίξουμε ότι οι διαγωμοί των πρώτων χριστιανών αποτελούν ένα από τά πλέον άμφιλεγόμενα και δισεπίλυτα προβλήματα στήν ιστορία του πρώιμου χριστιανισμού και της ύστερης αρχαιότητας γενικότερα. Ό ντέ Σαίντ Κρουά ασχολήθηκε για πρώτη φορά μέ αυτούς στήν αρχή της δεκαετίας του '50 και, στή συνέχεια, σέ αρκετές άλλες ευκαιρίες. Δύο από τις σημαντικότερες μελέτες του παραμένουν έως σήμερα άδημοσίευτες και θα περιληφθούν σέ μία μεταθανάτια έκδοση πού ετοιμάζουν οι βρετανοί συνεργάτες του. Τρία πάντως από τά κεφάλαια της ελληνικής έκδοσης δίνουν μία

πολύ καλή εικόνα για τή μεθοδολογία του και τά βασικά του πορίσματα.

Τό πρώτο πού όφείλει νά κάνει ό μελετητής, σύμφωνα μέ τόν ντέ Σαίντ Κρουά, είναι νά προσδιορίσει μέ ακρίβεια τό θέμα του και τό χρονολογικό του εύρος· τό δεύτερο, νά έλέγξει σχολαστικά τις πηγές του. Μόνο τότε θα μπορέσει νά εκφέρει γνώμη για τήν ουσία του προβλήματος.

Οι περισσότεροι μελετητές αναφέρονται στους διαγυμούς πού υπέστησαν οι χριστιανοί, γενικώς, θεωρώντας ότι τό περιεχόμενο του όρου είναι δεδομένο. Κατά τόν ντέ Σαίντ Κρουά ώστόσο, μέ τόν όρο διαγωμοί μπορούν νά δηλωθούν συμπεριφορές πού έχουν μεγάλες και σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ τους. Όσα έλαβαν χώρα έως τό μέσον του τρίτου αιώνα, δηλαδή περίπου τους δύο πρώτους αιώνες της χριστιανικής ιστορίας, είναι διαφορετικής τάξης από τά μέτρα πού έλαβαν μέ συγκεκριμένα διατάγματα και για περιορισμένα χρονικά διαστήματα οι αυτοκράτορες τις τελευταίες δεκαετίες πριν από τήν επικράτηση του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Για τις δύο αυτές περιόδους, ό μελετητής όφείλει νά εξετάσει τά δεδομένα του ξεχωριστά.

Έως τήν εποχή του αυτοκράτορα Δέκιου, τό 250 μ.Χ., δέν εκδόθηκε κανένα διάταγμα και κανέναν νόμο εναντίον του χριστιανισμού ή των χριστιανών. Απειναντίας, υπήρχε ρητή έντολή του αυτοκράτορα Τραϊανού νά μήν διενεργείται έρευνα για τόν έντοπισμό των πιστών – έντολή πού έγινε, γενικώς, σεβαστή. Κατά συνέπεια, τό πρώτο έρώτημα πού τίθεται είναι μέσα από ποιές διαδικασίες βασανίστηκαν και θανατώθηκαν χριστιανοί, πριν από τό μέσον του τρίτου αιώνα.

Μέ τά εφόδια του νομικού, τά όποια απέκτησε στήν πρώιμη σταδιοδρομία του, ό ντέ Σαίντ Κρουά διακρίνει περιπτώσεις βασανισμού και θανάτωσης χριστιανών στα χέρια εξαγωγμένου πλήθους, κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικώς Ίουδαίων. Ό λιθοβολισμός του Στεφάνου είναι ίσως ή γνωστότερη περίπτωση. Για τή θανάτωσή του δέν προηγήθηκε δικαστική απόφαση ούτε άλλωστε δόθηκε αρμόδια έντολή. Οι έντάσεις πού προκάλεσε μέ τή διδασκαλία του στον κόσμο των Ίουδαίων ό Παύλος είναι άλλωστε επαρκώς διαφωτιστικές. Καθώς τό πλήθος των Ίουδαίων ήταν έτοιμο νά θανατώσει τόν απόστολο, οι αρχές τηρούσαν στάση φιλικής ουδετερότητας απέναντί του. Σέ πολλές περιπτώσεις, ό ιστορικός διαπιστώνει ότι οι χριστιανοί έπεφταν θύματα λιντσαρίσματος και όχι οργανωμένων διαγυμών. Αίτια ήταν, ασφαλώς, ό θρησκευτικός φανατισμός.

Πολλοί μάρτυρες της περιόδου αυτής καταδικάζονταν πάντως από ρωμαϊκά δικαστήρια και θανατώνονταν μέ έπίσημη και αρμόδια έντολή. Ό ντέ Σαίντ Κρουά στράφηκε κυρίως προς αυτές τις περιπτώσεις, γύρω από τις όποιες πίστευε ότι επικρατούσε μεγάλη

σύγχυση στή σύγχρονη βιβλιογραφία. Ὑπενθυμίζει λοιπόν ὅτι, σύμφωνα μέ τό ρωμαϊκό δίκαιο, γιά νά ἐκδικαστεῖ μιὰ ὑπόθεση, ἐφόσον οἱ ἀρχές δέν ἐπενέβαιναν αὐτεπαγγέλτως, ἦταν ἀναγκαῖο νά ὑπάρχει ἕνας ἰδιώτης κατηγορός, ὁ ὁποῖος ἀναλάμβανε τήν εὐθύνη νά διατυπώσει τήν κατηγορία, καθώς καί τόν κίνδυνο νά καταδικαστεῖ ὁ ἴδιος, ἐάν δέν ἐπιτύγχανε νά στοιχειοθετήσει ὅσα ἰσχυριζόταν.

Ἡ προσεκτική ἀνάγνωση τῶν πηγῶν βεβαιώνει ἔτσι ὅτι ἡ κυρίαρχη ἀντίληψη περί τῶν διωγμῶν, πού θέλει τούς χριστιανούς νά καταδικάζονται, γιά παράδειγμα, ἐπειδή ἀρνοῦνταν νά λατρεύσουν τόν αὐτοκράτορα, δέν εὐσταθεῖ. Τήν ἐντολή νά θυσιάσουν στούς θεούς ἢ τήν τύχη τοῦ αὐτοκράτορα τήν ἔδινε ὁ δικαστής στόν κατηγορούμενο κατά τή διάρκεια τῆς ἀκροαματικῆς διαδικασίας. Δέν ὑπάρχουν μαρτυρίες, πρῖν ἀπό τό μέσον τοῦ τρίτου αἰῶνα, ὅτι κάποιοι χριστιανοί βρέθηκαν ἐνώπιον τῶν ἀρχῶν ἐπειδή εἶχαν ἀρνηθεῖ νά θυσιάσουν. Ἡ ἐντολή γιά θυσία ἐπινοήθηκε, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ ντέ Σαίντ Κρουά, ὥστε νά ἀπαλλάσσονται μέ μεγάλη εὐκολία ὅσοι εἶχαν κατηγορηθεῖ ἀδίκως ἢ ὅσοι ἐπέλεγαν νά ἀποστατήσουν ἀπό τό χριστιανισμό. Ἡ θυσία ἦταν τεκμήριο ἀθώτητας ὄχι αἰτία τῆς ἀρχικῆς δίωξης.

Ἐξίσου σφαλερές εἶναι οἱ ἀπόψεις πού θέλουν τούς χριστιανούς νά καταδικάζονται εἴτε ὡς πολιτικοί ἐπαναστάτες εἴτε γιά βδελυρές πράξεις τίς ὁποῖες ὑποτίθεται ὅτι εἶχαν διαπράξει. Ἐάν ὑπῆρχαν ὑπόνοιες γιά παρόμοια ἀδικήματα, οἱ ἀρχές δέν θά ἀπάλασσαν τούς κατηγορούμενους πού ἀποδέχονταν τή δοκιμασία τῆς θυσίας. Τά δικαστήρια δέν ἀφήνουν ἐλεύθερο ἕναν κακοποιό ὅταν ἐκμαιεύουν ἀπό αὐτόν μιὰ φραστική καταδίκη τῆς παρανομίας. Ἀσφαλῶς ὄχι τά ρωμαϊκά δικαστήρια.

Εἴμαστε κατά συνέπεια ὑποχρεωμένοι νά ἐπαναδιατυπώσουμε τό ἐρώτημα μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: Μέ ποιά κατηγορία ὀδηγοῦσαν οἱ (ἰδιῶτες) κατηγοροί τούς χριστιανούς ἐνώπιον τῶν ἀρχῶν ἔτσι ὥστε νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ καταδίκη τους μόνον στήν περίπτωση πού οἱ ἴδιοι οἱ χριστιανοί ἀποδέχονταν τήν κατηγορία.

Ὁ ντέ Σαίντ Κρουά ἰσχυρίστηκε μέ τόν πῖο κατηγορηματικό τρόπο ὅτι στό ζήτημα αὐτό πρέπει νά γίνει ἀποδεκτή ἡ ὁμόφωνη σχεδόν μαρτυρία ὄλων τῶν χριστιανῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς. Οἱ χριστιανοί κατηγοροῦνταν καί καταδικάζονταν γιά τό ὄνομα, ὄχι γιά πράξεις ἢ παραλείψεις. Κατηγοροῦνταν καί καταδικάζονταν ἐπειδή ἦταν χριστιανοί, ὄχι ἐπειδή ἡ ιδιότητα αὐτή συνιστοῦσε συγκεκριμένο ἀδίκημα ἢ συνοδευόταν ἀπό συγκεκριμένο ἀδίκημα.

Ἡ διαπίστωση αὐτή ἀσφαλῶς περιπλέκει τό ζήτημα καί δέν τό ἐπιλύει καθώς, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, κανένα διάταγμα δέν ἔθετε, ἐκείνη τήν ἐποχή, τόν χριστιανισμό ἐκτός νόμου. Πάντως ἐάν οἱ χριστιανοί ὀδηγοῦνταν στά δικαστήρια καί καταδικάζονταν μό-

νο γιά τό ὄνομα, αὐτό σημαίνει ὅτι βρισκόμαστε ἐξολοκλήρου στή σφαῖρα τοῦ θρησκευτικοῦ διώματος καί ὄχι στή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς ἢ τοῦ ἀμιγῶς ποινικοῦ δικαίου. Κατηγοροί καί δικαστικές ἀρχές κατανοοῦσαν ὅτι ἡ χριστιανική ιδιότητα ἦταν κολάσιμη, χωρίς νά ἔχει τεθεῖ ἐκτός νόμου ὁ χριστιανισμός.

Πράγματι τά φαινόμενα λιντσαρίσματος γιά τά ὁποῖα εἴμαστε καλά πληροφορημένοι ὑποδεικνύουν ὅτι τό θρησκευτικό μήνυμα τοῦ χριστιανισμοῦ προκαλοῦσε μιάν ἐξίσου θρησκευτική ἀντίδραση τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἢ, ὀρθότερα, τῶν ἄλλων πλευρῶν. Θά ἦταν ἐντελῶς λανθασμένο, σύμφωνα μέ τόν ντέ Σαίντ Κρουά, νά ἀποδώσουμε θρησκευτικά κίνητρα ἀποκλειστικῶς στούς χριστιανούς καί ὄχι στούς κατηγοροῦς ἢ τούς διώκτες τους.

Ὑπάρχουν μαρτυρίες γιά ἀκραῖες συμπεριφορές χριστιανῶν οἱ ὁποῖες, μολονότι καλά τεκμηριωμένες, δέν ἔχουν εἶχαν γίνει ἀντικείμενο σοβαρῆς μελέτης πρῖν τίς ἐπιστημονικές καί συγκεντρωθεῖς ὁ ντέ Σαίντ Κρουά. Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, οἱ χριστιανοί προκαλοῦσαν τό θρησκευτικό συναίσθημα τῶν ἐθνικῶν μέ τρόπο τόσο ἀδιαμφισβήτητο, π.χ. διακόπτοντας μιάν ἐπίσημη τελετή ἢ καταστρέφοντας ἱερά ἀντικείμενα ἐνώπιον τῶν ἀρχῶν, ὥστε νά εἶναι βεβαία ἡ θανατική τους καταδίκη. Τό φαινόμενο αὐτό ὀνομάζεται ἐθελοντικό μαρτύριο.

Ἡ ψυχολογία τοῦ ἐθελοντῆ μάρτυρα χρειάζεται ἀσφαλῶς προσεκτική διερεύνηση. Ἡ καταδίκη του ὡστόσο δέν θά ἐπρεπε νά δημιουργεῖ σοβαρές ἀπορίες στόν μελετητή. Οἱ ἀρχές δέν χρειάζονταν εἰδικές νομικές ρυθμίσεις γιά νά καταδικάσουν σέ θάνατο κάποιον πού τόν ἐπιζητοῦσε. Ἔτσι, ὅταν ἕνας πιστός ἐμφανιζόταν ἀπρόσκλητος ἐνώπιον τους φωνάζοντας «Ἐπιθυμῶ νά πεθάνω διότι εἶμαι χριστιανός», ὁ δικαστής δέν ἔχανε πολύ χρόνο. Ἄν καί σέ μία τουλάχιστον περίπτωση, ἕνας ἀνθύπατος ἐμφανίζεται νά δηλώνει: «Ἐάν θέλετε νά πεθάνετε, ἄθλια πλάσματα, μπροεῖτε νά χρησιμοποιήσετε σχοινιά ἢ χαράδρες».

Τό ἐθελοντικό μαρτύριο μπορεῖ νά μὴν γίνεται ἀντικείμενο σχολαστικῆς ἐρευνας, ἀπασχολοῦσε ὅμως ἐντόνως τούς ἐκκλησιαστικούς πατέρες καί τίς Συνόδους. Μέ ἐξαίρεση τόν Τερτυλλιανό πού εἶχε ἀποσιτιστεῖ ἀπό τόν κεντρικό κορμό τῆς Ἐκκλησίας, ὄλοι οἱ ἄλλοι δάσκαλοι καί ἡγέτες τοῦ χριστιανισμοῦ τό καταδίκασαν ἀπολύτως. Ἐκτός τοῦ ὅτι δέν γινόταν ἀποδεκτό ἀπό θεολογικῆς πλευρᾶς, ἐξόργιζε τίς μάξες καί συμπάρεσσερν στόν θάνατο χριστιανούς πού δέν ἐπιθυμοῦσαν νά προκαλέσουν ἢ νά θανατωθοῦν. Τέτοια ἦταν ἡ περίπτωση τοῦ ἐπιφανοῦς μάρτυρα Πολύκαρπου Σμύρνης, ὁ ὁποῖος πλήρωσε μέ τό αἷμα του τήν ἀπερισκεψία ὀρισμένων φανατικῶν. Ἡ χριστιανική ἱστορία διέσωσε καί ἀνέδειξε τό μαρτύριο

τοῦ ἁγίου, ἀφήνοντας στό σκοτάδι τίς συγκεκριμένες ἐνέργειες τῶν ἐθελοντῶν πού τό προκάλεσαν. Σέ πολλές ἄλλες περιπτώσεις, τά μαρτυρολόγια δέν δίνουν καμία πληροφορία γιά τά ἀρχικά αἷτια πού ὄδηγοῦσαν στό ξέσπασμα καί τήν ὀργή τῶν ἐθνικῶν.

Οἱ ἀκραιῖες καί καταδικαστέες συμπεριφορές τῶν ἐθελοντῶν ἐπιβεβαιώνουν καί πάλι ὅτι τό πρόβλημα ἦταν καθαρῶς θρησκευτικό. Ὁ χριστιανισμός δέν ἦταν μιά ἀκόμα θρησκεία πού μποροῦσε νά προστεθεῖ ἀνώδυνα στό πλαίσιο τοῦ ρωμαϊκοῦ πολυθεϊσμοῦ. Ἦταν μιά ἐναλλακτική πρόταση πού, ὅπως τήν καταννοοῦσαν οἱ πρῶτοι χριστιανοί, δέν μποροῦσε νά συνυπάρξει μέ τόν πολυθεϊσμό. Ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία καταδίκαιζε τό ἐθελοντικό μαρτύριο, προσέδλεπε ὡστόσο σέ ἕναν πλήρη ἐκχριστιανισμό τῆς κοινωνίας. Οἱ κατήγοροι καί οἱ δικαστές τῶν χριστιανῶν φαίνεται ὅτι ἀντιδρούσαν, κυρίως, σέ αὐτό τόν ἀποκλειστικό χαρακτήρα τοῦ χριστιανισμοῦ – γι' αὐτό καί ἀποκαλοῦσαν τοὺς χριστιανούς ἄθεους.

Μετά τό μέσον τοῦ τρίτου αἰώνα, ἡ κατάσταση ἄλλαξε ριζικά. Οἱ μεγάλες μάξες τοῦ πληθυσμοῦ ἔπαψαν νά εἶναι ἐχθρικές πρὸς τοὺς χριστιανούς. Ἀρκετοί εἶχαν ἄλλωστε ἀσπαστεῖ τή νέα θρησκεία. Τήν πρωτοβουλία τῆς δίωξης ἀνέλαβε, εὐκαιριακῶς, ἡ ἴδια ἡ αὐτοκρατορική διοίκηση, μέ ἐπίσημα διατάγματα καί γενικούς νόμους. Ἡ μεταβολή αὐτή ἀνοίγει νέα μεγάλα ἐρωτήματα γιά τοὺς μελετητές. Τί ἦταν ἄραγε ἐκεῖνο πού ὄδηγησε τήν κεντρική διοίκηση νά ἀναλάβει πρωτόγνωρες πρωτοβουλίες σέ ζητήματα θρησκευτικοῦ βίου καί νά καταστήσει τοὺς χριστιανούς στόχο της. Οἱ ἐπίσημοι αὐτοὶ διωγμοὶ δέν ἦταν πολλοὶ καί δέν κρατοῦσαν γιά μεγάλα διαστήματα. Ἦταν πάντως ὀδυνηροὶ καί, κάποτε, σκληροὶ, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ αὐτοκράτορα Διοκλητιανοῦ.

Ὁ ντέ Σαίντ Κρουά ἔκρινε ὅτι τό ζήτημα αὐτό ἀπαιτοῦσε σχολαστική διερεύνηση ἀπό τήν καθαρῶς νομική του πλευρά καί τοῦ ἀφιέρωσε τήν πρώτη ἐκτενὴ του μελέτη. Οἱ τεχνικές λεπτομέρειες μέ τίς ὁποῖες καταπιάνεται εἶναι πολλές καί κάποτε κουραστικές. Μποροῦμε πάντως νά ὑπογραμμίσουμε ἕνα ἀπό τά βασικά πορίσματα. Ἡ πρωτοβουλία τῶν αὐτοκρατόρων πού προσπάθησαν νά ἐλέγξουν τήν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ ἦταν καί πάλι, πρωτίστως, θρησκευτικοῦ χαρακτήρα. Σέ ἕναν κόσμο ὅπου, ὅπως ἔχουμε δεχτεῖ, ἡ θρησκευτική πίστη ἦταν κύριο γνώρισμα τῶν εὐρύτερων μαζῶν, θά ἦταν παράλογο νά ἀρνηθοῦμε ὅτι καί οἱ ἴδιοι οἱ ἄρχοντες μποροῦσαν νά εἶναι δεισιδαίμονες ἢ εὐσεβεῖς – ἰδίως ὅταν ἦταν στρατιωτικοὶ καί κατάγονταν ἀπό τίς πλέον καθυστερημένες περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ ντέ Σαίντ Κρουά προχωρᾷ ἀκόμα περισσότερο. Σχεδόν ὅλοι οἱ μελετητές προσπαθοῦν νά ἐντοπίσουν τά κίνητρα τῶν διωκτῶν αὐτοκρατόρων ἕως τήν ἐπι-

κράτηση τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Στήν πραγματικότητα, ἡ ἱστορία τῶν θρησκευτικῶν διωγμῶν ὄχι μόνο δέν σταματᾷ ἐκεῖ ἀλλά μᾶλλον ἀπό ἐκεῖ ἀρχίζει. Διότι οἱ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες ἔγιναν μέ τή σειρά τους μεγάλοι καί φανατικοὶ διώκτες. Στήν ἀρχὴ καταπολέμησαν ὅσους παρέμεναν πιστοὶ στίς παραδοσιακῆς τους λατρεῖες καί, στή συνέχεια, μέ πολὺ μεγαλύτερη σφοδρότητα καί βιαιότητα, τοὺς αἰρετικούς καί τοὺς Ἰουδαίους. Γιά νά γίνει καλά ἀντιληπτό τό φαινόμενο τῶν θρησκευτικῶν διωγμῶν πρέπει λοιπὸν νά συνεξεταστεῖ ἡ πολιτικὴ τῶν ἐθνικῶν καί τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων.

Καθὼς ἡ ἀρχαιότητα προετοιμαζόταν νά παραχωρήσει τὴ θέση της στὸν Μεσαίωνα, ἐκεῖνο πού σταδιακῶς ἄλλαξε καί συμπαρέσυρε μαζί του ὁλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία ἦταν ὁ ρόλος τῆς θρησκείας στήν κοινωνία. Ἐχοντας γευτεῖ τοὺς πικροὺς καρπούς τῆς θρησκευτικῆς μισαλλοδοξίας, ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐπρόκειτο νά καταστεῖ ἡ ἴδια ἕνας ἀπὸ τοὺς σφοδρότερους διωκτικούς μηχανισμοὺς στήν ἱστορία. Τό ὄρθο ἐρώτημα γιά τὸν ἱστορικό δέν εἶναι λοιπὸν, σύμφωνα μέ τὸν ντέ Σαίντ Κρουά, γιατί διώκονταν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀλλὰ γιατί ἡ ρωμαϊκὴ κοινωνία ἔφτασε στό σημεῖο νά διώκει γιά θρησκευτικούς λόγους.

Προσεγγίζοντας τό πρόβλημα τῶν διωγμῶν ἀπὸ πολλές πλευρές, ὁ ντέ Σαίντ Κρουά ἀναδεικνύει τελικῶς τὴ σημασία τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος γιά τὴν κατανόηση τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας στό σύνολό της. Ἐπιπλέον –καί αὐτό εἶναι ἴσως πῶς ἐνδιαφέρον– ἀντιμετωπίζει τὴ θρησκεία ὡς αὐτόνομο ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας, χωρὶς νά ἐπιχειρεῖ τὴν ἀναγωγή της σέ οικονομικούς ἢ πολιτικούς παράγοντες. Γιά τὴ θεωρητικὴ αὐτὴ τοποθέτηση, δέν δίνει καμιά ἐξήγηση. Αὐτό μοιάζει παράδοξο, ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἐπικαλεῖται τὸν Μάρξ ὡς ὀδηγὸ στίς ἱστορικές του σπουδές ἀλλὰ καί ἐπειδὴ ἀφιερώνει πολλές σελίδες στό βιβλίο του γιά τὸν *Ταξικό ἀγώνα* σέ ζητήματα θεωρίας καί μεθοδολογίας.

Ἡ ἀντίληψη τοῦ ντέ Σαίντ Κρουά γιά τὴ θρησκεία μοιάζει νά ἀπορρέει ἐξολοκλήρου ἀπὸ τό ἐμπειρικό ὕλικό πού χειρίζεται. Ἐφόσον τά τεκμήρια πού ἀναλύει δέν παραπέμπουν σέ οικονομικούς ἢ πολιτικούς παράγοντες, δέν αἰσθάνθηκε καμιά ὑποχρέωση καί κανένα δικαίωμα νά προβεῖ μόνος του σέ κάποιο συσχετισμό. Οἱ θεωρητικὲς του προτάσεις ὀφείλουν πράγματι πολλὰ στὸν Μάρξ ἀλλὰ τὸν ἀκολουθοῦν μόνο στό βαθμὸ πού ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τά ἱστορικά δεδομένα. Ἐτσι, στό συγκεκριμένο ζήτημα, δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔρχεται πλησιέστερα στὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο παρουσιάζει τό χριστιανισμό ὁ Εὐσέβιος. Στὴ σύγκρουση τῶν χριστιανῶν μέ τοὺς ἐθνικούς καί τοὺς Ἰουδαίους, ὁ πατέρας τῆς ἐκκλησια-

στικῆς ιστορίας, ἔβλεπε τό ἀποτέλεσμα ἀναμέτρησης μέ δαίμονες: δηλαδή ἓνα πρόβλημα καθαρῶς θρησκευτικό.

Ὁ ντέ Σαίντ Κρουά ἔρχεται πολύ κοντά στό Εὐσέβιο καί σέ ἓνα ἀκόμα σημαντικό ζήτημα. Ἀμφότεροι τονίζουν ὅτι βασικό χαρακτηριστικό τῆς νέας θρησκείας ἦταν οἱ σφοδρές ἐσωτερικές τῆς διενέξεις. Ἐκεῖ πού ἄλλοι ἱστορικοί ἀφηγήθηκαν (καί ἀφηγοῦνται) μιά γενική ἱστορία μετάβασης ἀπό τήν εἰδωλολατρία στόν χριστιανισμό, αὐτοί ἐπέλεξαν νά σταθοῦν ἰδιαίτερος στό πρόβλημα τῶν αἰρέσεων. Αὐτό ἔγινε μάλιστα ὀδυνηρά φανερό τήν ἐποχή τοῦ ἴδιου τοῦ Εὐσέβιου. Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος καί οἱ διάδοχοί του βρέθηκαν ἐγκλωβισμένοι σέ διενέξεις πού, σέ μεγάλο βαθμό, τοὺς ὑπερέβαιναν καί ὑπέσκαπταν τή θρησκευτική τους πολιτική. Ἀντί νά δοξαστεῖ ὁ Κωνσταντῖνος γιά τήν εὐνοια πού ἔδειξε στοὺς χριστιανούς ἔγινε παραλήπτῃς πιεστικῶν αἰτημάτων καί στόχος ἐπιθέσεων μερίδων πού ἀπέκλιναν ἀπό τό ἐπίσημο δόγμα.

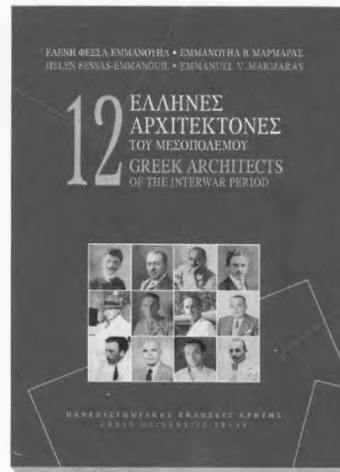
Ἡ μεγάλη διαφορά τοῦ ντέ Σαίντ Κρουά ἀπό τόν Εὐσέβιο βρίσκεται στή συνολική ἀποτίμηση τοῦ χριστιανισμοῦ, μέ τά μέτρα τῆς ὁποίας κρίνονται ὅλα σχεδόν τά ἐπιμέρους ζητήματα. Ἀντί νά ἐμβαθύνει στή μεταφυσική τοῦ χριστιανισμοῦ καί νά ἐκτιμήσει τίς ἐπιπτώσεις τῆς στή προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό Θεό, αὐτός ἐνδιαφέρθηκε, ἀποκλειστικῶς, γιά τίς ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς μεταφυσικῆς στόν καθημερινό, κοινωνικό βίο. Δηλαδή στίς σχέσεις μεταξύ ἀνθρώπων. Σέ μιά ἀπό τίς πλέον ἐμπεριστατωμένες μελέτες τοῦ τόμου, παρουσιάζει τά διδάγματα πού ἄντλησαν ἀπό τό χριστιανισμό οἱ ἐκκλησιαστικοί πατέρες στά ζητήματα τῆς δουλείας καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ἀδιαφορώντας γιά τή μεταφυσική τους προοπτική, δείχνει ὅτι τά διδάγματα αὐτά ἀξιοποιήθηκαν γιά τήν ἐδραίωση τῆς ταξικῆς ἐπιβολῆς τῶν κυρίαρχων τάξεων. Οἱ δοῦλοι, γιά παραδειγμα, κλήθηκαν, γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία τῆς δουλείας, νά ἀποδεχτοῦν τή θέση τους ὡς θρησκευτικό καθήκον.

Ὁ ντέ Σαίντ Κρουά δέν ἐπιχειρεῖ νά ἀναγάγει τόν χριστιανισμό σέ οικονομικούς ἢ πολιτικούς παράγοντες. Τόν βλέπει ὅμως νά δρᾷ ὡς ταξική ἰδεολογία, τουλάχιστον μέ τόν τρόπο πού τόν διαχειρίστηκε ἡ ἐκκλησιαστική καί πολιτική ἡγεσία μετά τήν ἐδραίωσή του. Ἡ τεκμηρίωσή του στό λεπτό αὐτό ζήτημα εἶναι, ἐξ ἀνάγκης, σχολαστική καί ἄκρως ἐμπεριστατωμένη. Ἀνατρέχει στή διδασκαλία τῶν ἰδίων τῶν Εὐαγγελίων καί ἀποτιμᾷ τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἀπό τοὺς ἐκκλησιαστικούς πατέρες.

Τό βιβλίον τοῦ ντέ Σαίντ Κρουά ἀσφαλῶς δέν εἶναι ἡ γενική εἰσαγωγή στήν ἱστορία τοῦ πρώιμου χριστιανισμοῦ πού ἀπουσιάζει ἀκόμα ἀπό τήν ἑλληνόγλωσση βιβλιογραφία. Στά ἐπιμέρους ζητήματα πού παρουσιάζει ἀποτελεῖ ὡστόσο μιάν ἐξαιρετική βάση γιά συζήτηση καί περαιτέρω ἔρευνα.

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ
Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιανική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, μέσα από τη ζωή και το έργο δώδεκα αρχιτεκτόνων που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωσή της. Πρόκειται για διακεκριμένους ανθρώπους της πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, εφόδια και νοοτροπία, οι οποίοι εκπροσωπούν το πολυποίκιλο τοπίο της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1920 και του 1930. Κερπός πολυετών ερευνών των δύο συγγραφέων, το βιβλίο αυτό προτείνει μια κριτική προσέγγιση διαφορετική από τις συνήθεις, οι οποίες επικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ή στους διαμορφωτικούς τους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου μπορεί να γίνει ευρύτερα κατανοητή και, το κυριότερο, να εκτιμηθεί ο ρόλος των ανθρώπων που τη δημιούργησαν.

Η δίγλωσση αυτή έκδοση (ελληνικά & αγγλικά), με το πλήθος των πρωτογενών στοιχείων, τις 620 εικόνες και την υψηλή της αισθητική, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινό απαιτητικών αναγνωστών, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ*

του Δημήτρη Ἀρβανιτάκη

Ενα από τά κείμενα πού πάντα μ' ἀρέσει νά διαβάζω εἶναι ἐκεῖνο μέ τό ὅποιο ὁ Φίλιππος Ἡλιού συνόδεψε τό 1973 τίς *Προσθήκες στόν Legrand*.¹ Στό καθοδηγητικό ἐκεῖνο κείμενο, γραμμένο σέ δύσκολα καί ἀπαισιόδοξα χρόνια, ὁ Ἡλιού ἔθετε τίς βάσεις γιά ἕνα ποιοτικό ἄλμα. Ἀκόμη κι ἂν αὐτά εἶναι σήμερα πράγματα γνωστά καί αὐτονόητα, θυμίζω ὀρισμένες ἀπό τίς παραμέτρους τῆς σκέψης του, πού κατόπιν ἐπρόκειτο νά ἐμπεδωθοῦν καί νά καρποφορήσουν –στό βαθμό πού αὐτό ἔγινε.

Δέν θά ἐπιμείνω σέ λεπτομέρειες, δέν εἶναι τῆς ὥρας. Θά θυμίσω μόνον ὅτι ἐκεῖ ὁ Ἡλιού –μοῦ φαίνεται γιά πρώτη φορά– «ἀνοίγει» τό βιβλίό τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας καί ὁ βιβλιογράφος καθίσταται ἱστορικός. Ἐπιχειρεῖ μιά ποιοτική ἀνάλυση τῶν ἀριθμῶν, βλέποντας πίσω ἀπ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους-στοχαστές, τούς ἀνθρώπους-παραγωγούς, τά κεφάλαια, τή διακίνηση, τίς κοινωνικές τάξεις, τούς μηχανισμούς σύγκρουσης, τίς ἰσορροπίες καί τίς τομές. Συνδέει τό βιβλίό μέ τίς κοινωνικοοικονομικές πραγματικότητες καί τό βλέπει ὡς ἐμπορικό προϊόν, ὡς ἐργαλεῖο κοινωνικῆς σύγκρουσης, ὡς μέσο ἰδεολογικῆς ἐπιβολῆς, διατήρησης ἢ ἀνατροπῆς τῆς καθεστηκυίας τάξης.

Μελετώντας προσεκτικά, μᾶς λέει, «*βαθμιαῖα*, θά

οχηματίσουμε μιά εἰκόνα τῆς κίνησης τοῦ βιβλίου πλησιέστερη πρὸς τήν πραγματικότητα: μειώνεται ὄχι ἡ σημασία ἀλλά ἡ ἀναλογία τοῦ “νεωτερικοῦ” βιβλίου καί, κατά συνέπεια, ἡ ἔκταση καί ἡ ἀπήχηση τῶν νεωτερικῶν τάσεων ἀντίστροφα, καθὼς μεγαλώνουν οἱ ἀναλογίες τοῦ παραδοσιακοῦ βιβλίου, τό μέρος μέ τό ὅποιο ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία πίεζε γιά τήν ἀποτροπή ἀλλαγῶν, πού, τελικά, θά διατάρασσαν τίς κοινωνικές ἰσορροπίες, ἐμφανίζεται σέ πῶς πραγματικές διαστάσεις».² Μόλις ἀκούσαμε μιά σειρά ὄρων πού σήμερα μοιάζουν αὐτονόητοι, ἀλλά πού δέν ξέρω πῶς μποροῦσαν νά ἀκουστοῦν στήν Ἑλλάδα τοῦ 1972-73: κυρίαρχη ἰδεολογία, συλλογικές νοοτροπίες, κοινωνικές ἀλλαγές, κοινωνικές ἰσορροπίες· λίγο μετά (σ. 28) θά μᾶς μιλήσει γιά τίς κοινωνικές τάξεις πού ἀχνοφαίνονται πίσω ἀπό τήν παραγωγή τοῦ βιβλίου. Καί ὅλα αὐτά συνδεδεμένα μέ τό βιβλίό, ἡ ἀκόμη καλύτερα, συνδεδεμένα μέ ἕνα ξερό, ἀνιαρό καί ἀποκλειστικά χρηστικό πράγμα, πού μοιάζει νά καταλαβαίνουμε ὅλοι μας, στό ἀκουσμα τῆς λέξης: *βιβλιογραφία*. Στό ἴδιο ἐκεῖνο κείμενο, ὁ Ἡλιού μίλησε γιά τίς «στρατηγικές τῆς ἐκκλησίας στόν χώρο τοῦ δι-

* Τό κείμενο ἐκφωνήθηκε στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου Φίλιππος Ἡλιού-Πόπη Πολέμη, *Ἑλληνική βιβλιογραφία 1864-1900*, «Βιβλιολογικό Ἔργαστήρι - Φίλιππος Ἡλιού» - ΕΛΙΑ, Ἀθήνα 2006. Ἡ ἐκδήλωση πραγματοποιήθηκε στό Μουσείο Μπενάκη, Κτίριο τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς, στίς 28 Σεπτεμβρίου τοῦ 2006. Γιά τό βιβλίό μιλήσαν ἐπίσης ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς, ὁ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ὁ Δημήτρης Σπάθης καί ἡ Πόπη Πολέμη.

1. Φίλιππος Ἡλιού, *Προσθήκες στήν ἐλληνική βιβλιογραφία. Α. Τά βιβλιογραφικά κατάλοιπα τοῦ Ε. Legrand καί τοῦ Η. Pernot (1515-1799)*, ἐκδ. Διογένης, Ἀθήνα 1973, σσ. 9-45. Τώρα στόν τόμο: Φίλιππος Ἡλιού, *Ἱστορίες τοῦ ἐλληνικοῦ βιβλίου* (ἐκδοτική φροντίδα: Ἄννα Ματθαίου - Στρατής Μπουρνάζος - Πόπη Πολέμη), Πανεπιστημιακές ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2005, σσ. 3-35 (οἱ παραπομπές σ' αὐτή τήν ἐκδοση). Στόν τόμο αὐτόν συγκεντρώνεται ἕνας μεγάλος ἀριθμός δημοσιευμάτων τοῦ Ἡλιού γιά τή βιβλιογραφία καί τήν ἱστορία τοῦ βιβλίου.
2. Ἡλιού, *Ἱστορίες*, σ. 23.

βλίου», μᾶς κατέστησε προσεκτικούς σέ ἕνα σπουδαιότατο πεδίο, ἐκεῖνο τῆς *πρόσληψης* τοῦ βιβλίου, ὅταν μᾶς ἔλεγε ὅτι σημασία δέν ἔχει μόνον ἡ κυκλοφορία ἑνός βιβλίου, ἀλλά καί οἱ δυνατότητες πού ἔχει νά φτάσει στόν δυνάμει ἀναγνώστη κι ἀκόμη περισσότερο νά διαβαστεῖ. Καί σ' αὐτό ἐπέμενε, ἀνάλυντας τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ἡ ἐκκλησία, ὡς ζῶν καί ἰσχυρός θεσμός, εἶχε δημιουργήσει ἕνα κοινό «ἀδιάφορο, οὐδέτερο, ἤ ἐχθρικό, ἀπέναντι στοὺς νεωτερισμούς».³

Αὐτή ἡ προβληματική θά ἀναπτυχθεῖ εἴκοσι τόσα χρόνια μετὰ, στά μακρὰ «Προλεγόμενα» τῆς μνημώδους ἐκδόσεως τοῦ πρώτου τόμου τῆς *Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ 19ου αἰώνα*.⁴ Καί ὅλα αὐτά στήν προσπάθειά του, μέσα ἀπό τήν ἱστορία, τή γεωγραφία, τήν ποσοτική διάσταση, τήν προσωπογραφία, νά κατανοήσει τίς πραγματικότητες πού γένησαν τό βιβλίο, νά ἀντιληφθεῖ τήν ἱστορική ἐνδοχώρα καί τίς ποιοτικές διακυμάνσεις τῶν στεγνῶν ἀριθμῶν. Γιατί, ὅπως τό εἶπε τότε, «ἡ βιβλιογραφία δέν εἶναι σκοπός· εἶναι μέσον γιά νά συλλάβουμε μέσα ἀπ' αὐτήν, στηριγμένοι καί στά πορίσματά της, τήν ἱστορία τοῦ βιβλίου στίς πολλαπλές του ἐκφάνσεις. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή τό ἔργο τοῦ Legrand δέν ἔχει καρποφορήσει. Τά δεδομένα τῆς *Bibliographie Hellenique* δέν ἔχουν ἀκόμα ἀξιοποιηθεῖ γιά μιά σύγχρονη, συνολική μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ Legrand “ὄλη τήν ὥραία του ζωή στή μοναξιά ἐργάτης, τήν ξόδεψε χτίζοντας μέσα στή νέα μας πολιτεία ὄχι ἕνα μὰ πολλά παλάτια, πού θά μένουν”. Ὁ λόγος εἶναι τοῦ *Ψυχάρη* καί τά παλάτια, ὅσα χτίστηκαν, χτίστηκαν καί μένουν. Ἐβδομήντα χρόνια μετὰ τό θάνατο τοῦ πρωτομάστορα θά ἔλεγε κανεῖς πῶς περιμένουν νά κατοικήθουν».⁵

Αἰσθανόμαστε πῶς τυχεροί ἐμεῖς σήμερα πού δέν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐπαναλάβουμε τόν ἀπαισιόδοξο λόγο τοῦ 1973. Ἐχει μεσολαβήσει ὄχι μόνον ἡ συνέχιση τῆς δουλειᾶς τοῦ Ἡλίου, ὄχι μόνο μιά σειρά μελετῶν σ' αὐτή τήν κατεύθυνση, ἀλλά, κι αὐτό νομίζω εἶναι τό κυριότερο, ἔχουμε μάθει νά ρωτᾶμε καλύτερα τούς ἀριθμούς, τίς πηγές μας, αὐτούς τούς μάρτυρες στό δικαστήριο, πού ἔλεγε ὁ Μάρκ Μπλόκ.

Κι ἔτσι φτάσαμε στό σημερινό κατόρθωμα, πού φέρει δύο ὀνόματα στό ἐξώφυλλό του.

Ἡ Πόπη Πολέμη εἶναι ἕνας τυχερός ἄνθρωπος· πιθανῶς καί γιά ἄλλους λόγους, ἀλλά ὅπωςδήποτε γιατί ὑπῆρξε ἡ καλύτερη μαθήτριά ἑνός σπουδαίου δασκάλου. Δούλεψε καί ὠρίμασε κοντά στόν Ἡλίου, συνεισέφερε τόν κόπο της στόν πρώτο τόμο τῆς *Ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας*, καί σήμερα μᾶς καταθέτει τήν κοινή τους «δελτιοθήκη», τό ὑλικό πού ἀπέρρευε-

σε ἀπό τίς ἔρευνες ἔντεκα ἐτῶν (1986-1997) ἐργασίας τοῦ «Βιβλιολογικοῦ Ἐργαστηρίου». Μέσα ἀπ' αὐτή τή μαθητεία, ἡ Πόπη, ἀλλά καί ὄλοι οἱ ἄλλοι συνεργάτες τοῦ Ἡλίου μυήθηκαν στή λογική τοῦ βιβλιογράφου πού πατάει στό γερό ἔδαφος τῆς ἱστορικής προβληματικῆς.

Αὐτό τό ἔργο ἔρχεται νά ἐνταχθεῖ στή σειρά τῶν παλαιότερων βιβλιογραφιῶν, τῶν πολυάριθμων τοπικῶν ἢ ἐιδικῶν βιβλιογραφιῶν καί τῶν ἀναρίθμητων *Προσθηκῶν*, ἀλλά εἶναι παιδί μιᾶς συγκεκριμένης λογικῆς: ἀφενός τῆς σαφοῦς γνώσης τοῦ τί ἐννοοῦμε λέγοντας ἑλληνικό βιβλίο καί ἀφετέρου τῆς ἐμπεδῆς πεποίθησης ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ βιβλίου εἶναι χρεῖα νά καταγράψει καί νά κατανοήσει μιά σειρά παραμέτρων, μερικές ἀπό τίς ὁποῖες ἦδη ὑπαινιχθήκαμε. Ἀκόμη περισσότερο, εἶναι παιδί τῆς πεποίθησης ὅτι μόνον ἡ κατά τό δυνατόν συγκρότηση τῶν πλήρων σειρῶν μπορεῖ νά ἐπιτρέψει τή μεθοδική στάθμιση τῶν δεδομένων, πού κοιταγμένα μέσα ἀπό πολλές καί διαφορετικές ὀπτικές μποροῦν νά μᾶς χαρίσουν πτυχές ἀσφαλεῖς τῆς σύνολης ἱστορίας.

Ἀπό παλιά ἡ Πόπη Πολέμη εἶχε ξανοιχτεῖ σ' αὐτή τήν, στό μεγαλύτερο μέρος τῆς *terra incognita*, ὅπως τή λέει, περίοδο 1864-1900: στό πλαίσιο τοῦ «Βιβλιολογικοῦ Ἐργαστηρίου», τό 1990, μᾶς εἶχε δώσει τόν πρώτο καρπό, καταγράφοντας τήν πολύτιμη βιβλιοθήκη τοῦ ΕΛΙΑ.⁶ Ἐκεῖνη ἡ ἔρευνα ἀπέφερε ἕνα corpus ἀπό 5.217 λήμματα-τίτλους πού εἶχαν ἐκδοθεῖ κατά τήν ἴδια περίοδο. Ἡ σύγκριση καί μόνον μέ αὐτούς πού σήμερα τίθενται στή διάθεσή μας δείχνει τό μέγεθος τῆς δουλειᾶς καί τό εὖρος τῆς ἔρευνας. Ἡ μεταγενέστερη ἔρευνα σέ πολυάριθμες βιβλιοθήκες καί ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ποικίλων ἐνδιάμεσων βιβλιογραφιῶν, ἀνέβασαν τόν ἀριθμό σέ 32.156 λήμματα. Ὅσο κι ἂν εὐθύς ἐξαρχῆς δηλώνεται –καί δικαιολογημένα– ὅτι πρόκειται γιά μιά «ἐνδιάμεση ἐκδοση», πού στο-

3. Ἡλίου, *Ἱστορίες*, σσ. 26-27.

4. Φίλιππος Ἡλίου, *Ἑλληνική βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, τ. Α' (1801-1818), Ἀθήνα, Βιβλιολογικό Ἐργαστήρι-ΕΛΙΑ, Ἀθήνα 1997. Ἡ προβληματική του σταδιακά ἐμπλουτίστηκε καί μέ ἄλλους ὄρους, ὅπως ὁ σημαντικότερος καί μυθικός πλέον ὄρος «συνδρομητές», γιά νά ὑποστηρίξει –μέ ὅλες τίς ἀναγκαῖες ἐπιφυλάξεις– ὅτι ἀκόμη καί στή θεωρούμενη ὡς κορύφωση τοῦ Διαφωτισμοῦ (1800-1821) μόνο τό 6,3% τῶν συνδρομητῶν κατάγεται ἀπό τόπους πού θά ἐνταχθοῦν στό ἑλληνικό κράτος μετὰ τό 1830, καί ἀπ' αὐτούς τό 60% ἐγγράφεται γιά συνδρομές στό θρησκευτικό - παραδοσιακό βιβλίο: βλ. Ἡλίου, *Ἑλληνική βιβλιογραφία*, ὁ.π., «Προλεγόμενα» (τώρα στό Ἡλίου, *Ἱστορίες*, ὁ.π., σ. 90).

5. Ἡλίου, *Ἱστορίες*, σ. 31.

6. Πόπη Πολέμη, *Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ΕΛΙΑ. Ἑλληνικά βιβλία 1864-1900. Πρώτη καταγραφή*, ἐκδ. Βιβλιολογικό Ἐργαστήρι-ΕΛΙΑ, Ἀθήνα 1990.

χέει στη χρήση και έπιζητεί τή συμπλήρωση, μπορούμε νά είμαστε βέβαιοι ότι έχει ένα μεγάλο βαθμό πληρότητας.

Η πυκνή εισαγωγή πού υπογράφει η Πόπη Πολέμη όχι μόνο αναδεικνύει τά μεθοδολογικά έργα-λειά μέ τά όποια έγινε ή συγκρότηση αυτού του corpus, αλλά υποδεικνύει, στή γραμμή πού χάραξε ο Ήλιος, και τίς δυνατές σέ πρώτη ανάγνωση χρήσεις, τά ερωτήματα πού μπορεί κανείς νά θέσει στό υλικό. Κι εκείνο πού σέ μιά πρώτη ανάγνωση μπορούμε νά αντιληφθούμε, καθώς όπως τονίζει ή ίδια «ή βιβλιακή παραγωγή είναι άντανάκλαση κατά κάποιο τρόπο τής κοινωνίας πού παράγει τά έντυπα και τά καταναλώνει» (σ. 14), είναι όχι μόνο ότι ή βιβλιακή παραγωγή άνεβαίνει σέ μεγάλα ύψη (οί μέσοι όροι: 582 τό 1864, 998 τό 1884 και 1147 τό 1900),⁷ αλλά ότι πλέον παρατηρούμε τό αυτόνόητο: μέσα από τή συγκρότηση του έθνικού κράτους, μέσα από τήν έγκαθίδρυση των μηχανισμών έλέγχου και αναπαραγωγής τής εξουσίας και τής ιδεολογίας στήν πρωτεύουσα, σημειώνεται μιά «σαρωτική πρωτοκαθεδρία τής 'Αθήνας» (σ. 17).

32.156 τίτλοι σέ μιά περίοδο τριάντα έξι χρόνων σημαίνει κάτι λιγότερο από 1.000 τίτλους τόν χρόνο. Σέ ποιόν πληθυσμό και μάλιστα σέ τί ποσοστό άλφαισμού άντιστοιχούν αυτά; Τό 1870 ή Ελλάδα άριθμούσε περίπου 1.500.000 και τό 1900 περίπου 2.500.000 κατοίκους. Η δέ πρωτεύουσα, τό 1860 είχε 25.000 και τό 1907 250.000 κατοίκους.⁸ Δέν είχα τόν χρόνο, αλλά αυτό είναι εύκολο νά γίνει, νά δώ τίς άντιστοιχίες μέ τά σημερινά δεδομένα, για νά κατανοήσουμε τίς άκόμη και ποσοτικές διαφοροποιήσεις, λαμβανομένης βεβαίως ύπ' όψη τής τεχνολογικής και τής οικονομικής διαφοροποίησης. Ούτως ή άλλως, πάντως, πιστεύω ότι ο μέσος όρος ετήσιας παραγωγής τής περιόδου είναι άρκετά ύψηλός.

Μερικοί άριθμοί, έλπίζω όχι πολύ κουραστικοί. Στήν 'Αθήνα παράγονται 18.370 τίτλοι (σαφώς περισσότεροι από τους μισούς) και ακολουθεί ή Σύρος μέ 956, ή Κέρκυρα μέ 812, ή Πάτρα μέ 661, ή Κεφαλονιά μέ 589, ή Ζάκυνθος μέ 482 κ.ά. Άς σημειωθεί ότι τά τρία νησιά του Ίονίου, ακολουθώντας τή δική τους τυπογραφική και ιδεολογική παράδοση, συνολικά έμφανίζονται μέ 1.883 τίτλους, καταλαμβάνοντας έτσι —άν μετρώ σωστά— τή δεύτερη θέση. Η Κωνσταντινούπολη βρίσκεται πολύ χαμηλά σέ σχέση μέ τήν 'Αθήνα, στό 1/5 σχεδόν τής αθηναϊκής παραγωγής, ενώ άξιοσημείωτο είναι ότι ή Βενετία —τό για αιώνες κυρίαρχο τυπογραφικό κέντρο— εκδίδει μόνον 693 τίτλους σέ όλόκληρη τήν περίοδο. Όπως έντοπίζει ή συγγραφέας (σ. 19) μέσα στά όρια του έλληνικού κράτους παράγεται πλέον τό 73,8% των έντύπων. Στόν κατάλογο, πάντως, τής παραγωγής, έμφανίζεται μιά πληθώρα έλλαδικών και έξελλαδικών κέντρων και μέχρι στιγμής γνωρίζουμε τους ετή-

σιους μέσους όρους βιβλιακής παραγωγής. Θα θέλαμε νά γνωρίζουμε, αλλά αυτό άποτελεί ένα αίτούμενο έπόμενου σταδίου μελέτης, όχι μόνο τό είδος των βιβλίων πού παράγεται κατά περίπτωση, αλλά και τόν βαθμό τής φθίνουσας παραγωγής στήν έλληνική περιφέρεια —γιατί περί αυτού πρόκειται—, πράγμα πού θα μās δείξει και τόν τρόπο «έλληνοποίησης» τής έπαρχίας, και άρα τόν βαθμό, τήν ταχύτητα και τό μέτρο τής αθηναϊκής κυριαρχίας. Τό έθνος-κράτος συγκροτείται μέσα από τή σύνθλιψη των περιφερειακών κέντρων είναι σαφές. Για παράδειγμα, ή συνολική εικόνα μελετώμενη μέ τά κατάλληλα εργαλεία στις λεπτομέρειές της μπορεί νά μās δώσει τό μέτρο τής σταδιακής έγκατάλειψης μās οίωνεί πολιτισμικής άυτονομίας, μās άυθυπαρξίας τής περιφέρειας, μās άυθυπαρξίας πού συνομιλούσε μέ τίς κατά περίπτωση ιστορικές συνθήκες και διαδρομές. Είναι άρα πολύ ενδιαφέρον νά έντοπίσουμε τή συχνότητα και τό μέτρο στο όποιο ή τοπική λογιούση των Έπτανήσων —συγχωρέστε μου τή συγγνωστή αυτή έμμονή— ή άλλων περιοχών αισθάνεται τήν ανάγκη νά εκδώσει τά έργα της στήν 'Αθήνα και βεβαίως νά άναρρωτηθούμε τό γιατί: γιατί θέλει νά συνομιλήσει μέ τό έθνος, γιατί θέλει νά ένταχθεί σ' αυτό ή γιατί θέλει νά υπερασπιστεί τήν τοπικότητά της. Όπως είναι πολύ ενδιαφέρον νά έντοπίσουμε τό ποιοί είναι οι εκδότες εκείνοι πού σταδιακά μεταφέρουν τή δραστηριότητά τους σέ μεγαλύτερα κέντρα ή στήν ίδια τήν 'Αθήνα, γιατί νομίζω ότι κι αυτό ύπάρχει. Όλα ύπάρχουν, αλλά όχι μέ τους ίδιους όρους. Άλλά ή άπάντηση σ' αυτά τά κρίσιμα ιστορικά ερωτήματα πού έχουν νά κάνουν μέ τή συγκρότηση του έθνους, θα ακολουθήσει. Γεγονός είναι ότι ύπάρχει τώρα αυτή ή δυνατότητα. Και έχει άπόλυτο δικιο ή συγγραφέας όταν τονίζει (σ. 21) ότι «οί καπιταλιστικοί τύπου έπιχειρήσεις <πού> έδραιώνονται σέ όλο τό φάσμα του δικτύου παραγωγής ... υποκαθιστούν σταδιακά τόν παραδοσιακό τυπογράφο, ο όποιος συνεικονορείται είτε από τό σύστημα τής συνδρομής είτε από τίς χορηγίες. Υιοθετούνται [ώρα] καταφανείς στρατηγικές, έπιζητούνται και έπιβάλλονται νέοι τρόποι προώθησης του βιβλίου έμπορεύματος...». Γιατί γι' αυτό μιλάμε για τό βιβλίο-έμπόρευμα: τό βιβλίο άπαιτεί χρήματα, άπαιτεί έμπορικό ρίσκο, άπαιτεί στρατηγικές. Ο Ήλιος μās είχε μιλήσει γι' αυτό τόν πολνεπίπεδο και πολυσύχναστο κόσμο πού ζει μέσα από τό βιβλίο και αυτός ο κόσμος πριν

7. Άξίζει νά γίνει ή παραβολή του πίνακα μέ βάση τήν καταγραφή τής βιβλιοθήκης του ΕΛΙΑ (Πολέμη, Η βιβλιοθήκη, ό.π. σ. 9) και του άντίστοιχου σημερινού (σ. 15).

8. Βασίλης Κρεμμυδάς, Ίστορία νεότερη και σύγχρονη, εκδ. Γνώση, 'Αθήνα 1981, σσ. 137-138.

από τόν επιθυμητό αναγνώστη, είναι ο κόσμος που δουλεύει γι' αυτό.

Στήν περίπτωση μας, μὴν ξεχνᾶμε ὅτι μιλάμε γιὰ μιὰ Ἑλλάδα πού παρὰ τὴν καχεξία καὶ τὶς τραυματικές πολεμικές ἐμπειρίες, αὐξάνει τὰ σύνορά της δύο φορές ἀκριβῶς μεταξύ τοῦ 1864 καὶ τοῦ 1900. Μὴν ξεχνᾶμε ἐπίσης ὅτι βρισκόμαστε σέ μιὰ περίοδο πού τὸ κράτος ἐπιχειρεῖ τὴν πρώτη μετεξέλιξή του σὲ οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ ἐπίπεδο μὲ τὸ πείραμα τοῦ Τρικοῦπη. Αὐτὰ ἀποτυπώνονται στὴ βιβλιακὴ παραγωγή. Τὸ ἔθνος-κράτος συγκροτεῖται. Ἡ Πόπη Πολέμη σημειώνει (σσ. 24 κ.έ.), γιὰ παράδειγμα, ὅτι στὴν παραγωγή τοῦ ἐντύπου, στὴν πρώτη θέση τώρα βρίσκεται τὸ ἐκπαιδευτικὸ βιβλίο: ποσοστὸ πού ἀνέρχεται σὲ 19,2% τοῦ συνόλου τῆς περιόδου καὶ μάλιστα ἀνεβαίνει σὲ 21,5% στὴν τελευταία δεκαετία. Δύο ἄλλοι δείκτες εἶναι ἐνδεικτικοί: τὸ 61,9% αὐτῶν τῶν βιβλίων [τῶν ἐκπαιδευτικῶν] παράγεται στὴν Ἀθήνα, καὶ τὸ 19,5% στὴν Κωνσταντινούπολη. Καθόλου παράδοξο καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο, ἂν θυμηθοῦμε τὶς συνθήκες, τὶς πολιτικές καὶ τὶς στοχεύσεις. Ὅπως καθόλου παράδοξο δὲν εἶναι ὅτι στὴν ἐπόμενη θέση, μετὰ τὸ ἐκπαιδευτικὸ βιβλίο, βρίσκεται ἡ λογοτεχνία (17,7%) καὶ ἀκολουθεῖ τὸ βιβλίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν (15,2% στὴν περίοδο) καὶ μάλιστα τὸ ἱστορικὸ βιβλίο (36,4% ἐπὶ τοῦ 15,2%) καὶ ἐκεῖνο μὲ θέμα τὸ δίκαιο (16,4% ἐπὶ τοῦ 15,2%).

Ἐνα κράτος συγκροτεῖται, ἡ νεωτερικότητα ἀπαιτεῖ τὴν ἐκκοσμίκευση πρὲπει νὰ παραχθοῦν θεσμοί, πρὲπει νὰ παραχθοῦν ἐπιστήμονες, πρὲπει νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ συλλογικὴ ἐθνικὴ ταυτότητα. Κι αὐτὰ φυσικά θὰ ἐπιτευχθοῦν μέσα ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐπιστῆμες. Μιλάει ἡ συγγραφέας (σ. 27) γιὰ μιὰ «ἱστοριοκρατία», τὴν ὁποία γνωρίζουμε καὶ ἀπὸ ἄλλου, ἀλλὰ μποροῦμε τώρα εὐχερέστερα νὰ δοῦμε τὰ στάδια, τοὺς ἀναβαθμούς καὶ τὶς ποιότητες της: τί ποσοστὸ καλύπτουν τώρα πιά οἱ διαφωτιστικῆς καταγωγῆς παγκόσμιες ἱστορίες, τί ποσοστὸ οἱ μετεπαναστατικὰ ἐθνικές (καὶ ποιᾶς μορφῆς), τί ποσοστὸ οἱ τοπικές; Ἐρωτήματα, τὸ ξαναλέω, πού τώρα μποροῦν μὲ μεγαλύτερη εὐστάθεια νὰ ἀντιμετωπιστοῦν. Ἀλλά, ἂς σημειώσω κάτι τελευταῖο: τὰ παραπάνω δεδομένα δικαιολογοῦν τὴ σχετικὴ καθίζηση τώρα πιά τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ-θρησκευτικοῦ βιβλίου στὴν πέμπτη θέση (2.181 τίτλοι ἢ 6,8%), ἓνας ἀριθμὸς τίτλων πού ἰσομοιράζεται σχεδὸν μεταξύ λειτουργικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βιβλίου.

Δέν θὰ ἐπιμείνω ἄλλο. Ἡ ἀνάγνωση καὶ μόνον τῆς «Εἰσαγωγῆς» καὶ τοῦ πλούσιου «Ἐυρετηρίου» φανερώνει ἀνάγλυφα τὸν τρόπο δουλειᾶς, τὰ μεθοδολογικά ἐργαλεῖα, τὶς ἀνησυχίες, τὶς δυνατότητες, ἀλλὰ καὶ τὶς διανοητικές προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς ἐρευνας.

Μοῦ ἔρχεται τώρα στὸ μυαλό μιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες διαλέξεις τοῦ Ρουτζιέρο Ρομάνο (Ruggiero Romano), τοῦ ἀνθρώπου πού εἶχε δώσει τόσο κόπο γιὰ τὴ νομιμοποίηση τῆς μελέτης τῶν ποσοτικῶν δεδομένων, μιὰ διάλεξή του ὅταν πιά ἡ ἱστορία διαλυόταν σέ ψίχουλα. Ἐκεῖ λοιπὸν ἐπέμενε ὁ Ρομάνο: «Δέν μ' ἐνδιαφέρει καθόλου ἡ τιμὴ τοῦ σταριοῦ στὴ Σικελία, ἂν αὐτὸ δέ μαρτυρεῖ τίποτα γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων». Μποροῦμε νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο κι ἐμεῖς. Δέν μᾶς ἐνδιαφέρει καθόλου ἡ καταγραφή τῆς βιβλιακῆς παραγωγῆς, ἂν αὐτὸ δέ μαρτυρεῖ τίποτα γιὰ τὴν κοινωνία. Ξέρω ὅτι δέν εἶναι πιά τῆς μόδας αὐτοὶ οἱ ὄροι, ἀλλὰ πιστεύω στὴν ἀνθρωποποιητικὴ, στὴν ἀνθρωπογνωστικὴ διάσταση τῆς ἐπιστῆμης.

Καὶ γιὰ νὰ γυρίσω ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου ἄρχισα.

Τὸ 1973 ὁ Ἡλιὸς ἔλεγε ὅτι τὰ παλάτια πού ἔχτισε ὁ Λεγκράν μόνον νὰ κατοικηθοῦν ἀκόμη. Τώρα πού ἐκεῖνος δέν εἶναι πιά ἐδῶ, δέν μποροῦμε νὰ τοῦ ποῦμε ἀρκετὰ δυνατὰ ὅτι ὁπωσδήποτε κι ἄλλοι, ἀλλὰ ἀναμφίβολα αὐτὸς ἔχει κατοικήσει τὸ πιὸ μεγάλο, τὸ πιὸ πλούσιο δωμάτιο. Καὶ νὰ ποῦμε ὅμως ὅτι ἡ Πόπη Πολέμη, μιὰ δυνατὴ, ἐμπνευσμένη ἐργάτρια μὲ μιὰ ἀνήσυχη κοινωνικὴ συνείδηση, κρατᾶει ἓνα καλὸ κλειδί στὸ χέρι.

Κι ἓνα τελευταῖο, γιὰ τὸ τόπος μοῦ τὸ ἐπιβάλλει. Ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 2006 τὸ «Βιβλιολογικὸ Ἐργαστήριον - Φίλιππος Ἡλιός», μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ ΕΛΙΑ καὶ τὴν ἀμέριστη συμπαράσταση τῆς κυρίας Μαρίας Ἡλιός, βρίσκεται ὑπὸ τὴ σκέπη τοῦ Μουσείου Μπενάκη. Ἡ Πόπη Πολέμη, ἡ Ἀναστασία Μυλωνοπούλου καὶ ἡ Εἰρήνη Ριζάκη ἔχουν ἀναλάβει κατ' ἀρχὴν τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ δευτέρου τόμου τῆς *Βιβλιογραφίας τοῦ 19ου αἰώνα*, πού θὰ καλύπτει τὸ διάστημα 1819-1833. Μποροῦν νὰ εἶναι σίγουρες ὅτι θὰ ἔχουν κάθε δυνατὴ βοήθεια, κάθε δυνατὴ διευκόλυνση, γιὰ τὸν ποῖός ἀπὸ μᾶς δέν πιστεύει ὅτι αὐτὸ εἶναι ἔργο τεράστιας ἱστορικῆς καὶ κοινωνικῆς σημασίας;

Μ' αὐτὴ τὴν ἐργασία, ἐγκαινιάζουμε μιὰ συγκεκριμένη, πιὸ συστηματικὴ πολιτικὴ στὸν χῶρο τῆς ἐρευνας, κυρίως τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία στοχεύει νὰ δείξει ἀκόμη πιὸ ἀνάγλυφα τὴν ἀντίληψη πού ἔχουμε γιὰ τὴ φύση ἐνός σύγχρονου «Μουσείου»: ἓνας χῶρος πολιτιστικός, παιδευτικός, παρῶν στὴν ἐπιστημονικὴ συζήτηση, στὶς ἐρευνητικὲς διαδικασίες.

ΜΙΜΗΣΙΣ: Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ

του Σπύρου Τσούγγου

Εξήντα χρόνια μετά την πρώτη κυκλοφορία της στή Βέρνη της Έλβετίας ή μνημειώδης *Μίμησις* του Έριχ Άουερμπαχ (1892-1957), μέσω της μετάφρασης του Λευτέρη Αναγνώστου, ξεκινά τή δική της ζωή στή γλώσσα μας.

Όπως σημειώνει ο Άουερμπαχ στον «Επίλογο», άφορμή για τή συγγραφή της υπήρξε ή ύποτιμητική τρίτη θέση πού έπιφυλάσσει στήν αισθητική μίμηση ο Πλάτωνας στό δέκατο βιβλίο της *Πολιτείας* του, καθώς και ή έντονη, διαρκής ένασχόληση του ίδιου με τον Δάντη, ο οποίος ισχυριζόταν ότι ή *Κωμωδία* του παρουσίαζε τήν «άληθινή πραγματικότητα». Ο υπότιτλος του έργου όριθετεί τρόπον τινά τό αντικείμενό του: *Η εικόνα της πραγματικότητας στή δυτική λογοτεχνία (Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur)*. Πρόκειται για μία άποπειρα συνολικής παρουσίασης των τρόπων με τους όποιους τά λογοτεχνικά κείμενα πού παρήγαγε κάθε έποχή στον δυτικό κόσμο προσλαμβάνουν, έρμηνεύουν και αισθητοποιούν τό ανθρώπινο γίγνεσθαι σέ όλη τήν πολλαπλότητα και τήν ποικιλία του. Πιο συγκεκριμένα, στό έπίκεντρο του ενδιαφέροντος του Άουερμπαχ βρίσκονται κείμενα και έργα πού πραγματεύονται με «σοβαρό» τρόπο τήν πραγματικότητα, νοούμενη ως τό σύνολο των γεγονότων της ζωής όπως τή βιώνουν καθημερινά οι «άνθρωποι» σέ διαφορετικά γεωγραφικά, κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα, έξαιρώντας γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο κείμενα σαφώς κωμικά, σατιρικά ή μή ρεαλιστικά. Διότι αυτό πού ο Άουερμπαχ άνιχνεύει μέσα από τή μελέτη του είναι τό στοιχείο του ρεαλισμού και ή μάλλον κυκλική εμφάνιση και έκλειψη του στις λογοτεχνικές διαφορετικών εποχών.

Τό βιβλίο άποτελείται από είκοσι κεφάλαια πού σχεδόν άπαράλλακτα ξεκινούν με τήν παράθεση κάποιου επιλεγμένου άποσπάσματος, τό όποιο κατόπιν με έντυπωσιακή φιλολογική σχολαστικότητα και μεθοδικότητα αναλύεται και έρμηνεύεται ως προς τον βασικό άξονα της μελέτης, δηλαδή τήν κατά τό μάλλον ή ήττον ρεαλιστική άπεικόνιση της πραγματικότητας, και κατόπιν αντιπαραβάλλεται με ένα ή περισσότερα άποσπάσματα άλλων έργων τά όποια λίγο ως πολύ ανάγονται στήν ίδια ιστορική περίοδο. Ο

Άουερμπαχ δέν θέτει στον άναγνώστη ως προαπαιτούμενο τή γνώση μιάς όρισμένης θεωρίας, αλλά με άφετηρία τή στοιχειώδη μορφολογική και συντακτική άνάλυση (ή λεπτολογία στή *Μίμησι* δέν μπορεί παρά νά έχει θετικό πρόσημο) βαδίζει μαζί του προς τήν κατανόηση, τήν έρμηνεία και πάνω άπ' όλα τή συγκίνηση και τήν άπόλαυση πού τό κείμενο προσφέρει.

Είναι τέτοιο τό εύρος, χρονολογικό και τυπολογικό, των (φαινομενικά ασύνδετων, στή σειρά πού παρουσιάζονται) κειμένων, ώστε θά έσπευδε κανείς νά μιλήσει για μία «ίστορία» της ευρωπαϊκής λογοτεχνικής σύλληψης της πραγματικότητας.

Άπό τά όμηρικά έπη και τό έπεισόδιο της άναγνώρισης του Όδυσσέα από τήν ήλικιωμένη τροφό (τό διασημότερο και συχνότερα παρατιθέμενο κεφάλαιο, λέγεται, της *Μίμησης*, πού κάνει τον Τζόρτζ Στάνιερ νά αναρωτηθεί με χαρακτηριστική δηκτικότητα πόσοι από τους άναγνώστες προχώρησαν παρακάτω¹), στις βιβλικές ιστορίες και στήν άξίωσή τους ο κόσμος πού παρουσιάζουν νά γίνει πιστευτός ως ή μόνη ιστορικά άληθής πραγματικότητα, ως ο μόνος άληθινός κόσμος, ως παγκόσμια ιστορία.

Άπό τον Πετρώνιο και τον Τάκιτο και τά όρια του άρχαίου ρεαλισμού στήν *Κατά Μάρκον* άφήγηση της άρνησης του Πέτρου, έως τον Άγιο Ίερόνυμο και τον Άγιο Αύγουστίνο, τον πρώτο πού έπιχειρεί τή σύνδεση της χριστιανικής κοσμοαντίληψης με τήν άρχαία κλασική παιδεία.

Άπό τον Γρηγόριο της Τούρ, μάλλον τον πρώτο πού έδωσε λογοτεχνική έκφραση στον εκκλησιαστικό ρεαλισμό, έως τά παλαιογαλλικά ήρωικά έπη και τις αύλικές μυθιστορίες με τήν παραμυθένια άτμόσφαιρα και τήν έξύψωση του έρωτα ως ποιητικού αντικειμένου.

Άπό τον Δάντη, ο οποίος κατέδειξε τις δυνατότητες της λαϊκής γλώσσας νά δημιουργήσει ένα νέο

1. George Steiner, «Η *Μίμησις* του Άουερμπαχ», TLS, 19-9-2003. Άρθρο πού δημοσιεύεται «Άντί προλόγου» στήν ελληνική έκδοση.

ύψηλό ύφος, τόν άνθρωπο πού «ἀνακάλυψε πάλι τόν κόσμο μέσα ἀπό τή γλώσσα του» (σ. 242), ἔως τόν πρῶτο βιογράφο τοῦ μεγάλου Φλωρεντίνου, τόν Βοκκάκιο, καί τήν ἀπόλαυση τῆς πολύχρωμης πραγματικότητας τῆς ζωῆς.

Ἀπό τόν Προβηγκιανό Ἄντουάν ντέ λά Σάλ, μέ τή «συνύπαρξη τοῦ ἐπιδεικτικοῦ, ἱπποτικοῦ ὕφους καί τοῦ ὠμοῦ ἀνθρώπινου ρεαλισμοῦ» (σ. 323), ἔως τόν θρίαμβο τῆς φυσικῆς ὑπόστασης καί τῶν σωματικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου στόν Ραμπελαί καί τή διερεύνηση τῆς «ἀνθρώπινης κατάστασης» ἀπό τόν Μονταίνιο.

Ἀπό τοὺς ἥρωες τοῦ Σαίξπηρ ὡς πιο ἐνεργοῦς διαμορφωτές τῆς μοίρας τους ἔως τὰ ὄρια τοῦ ἱπποτικοῦ ιδεώδους τοῦ Δόν Κιχώτη ὅταν ἐρχεται ἀντιμέτωπος μέ τήν πραγματικότητα ἐνός κόσμου πού ὁ Θεοδάντες δέν ἐπιδιώκει νά ἀλλάξει ἀλλά τόν μετατρέπει σέ παιχνίδι.

Ἀπό τόν κλασικισμό τοῦ Μολιέρου καί τοῦ Ρακίνα μέ τήν αὐστηρή διάκριση τῶν ὑφολογικῶν ἐπιπέδων ἔως τὸ ἀστικό δράμα τοῦ Σίλλερ, τόν γερμανικό ιστορικισμό (ἢ ιστορισμό) τοῦ 18ου αἰῶνα καί τήν ἀμυντική σέ βαθμὸ δυσφορίας στάση τοῦ Γκαϊτε ἀπέναντι στίς κοινωνικὲς καί οικονομικὲς συνθήκες τῆς ζωῆς καί τὸ ἐνδεχόμενο ἀνατροπῆς τους.

Τέλος, ἀπό τή θριαμβευτική εἴσοδο τῆς ιστορίας καί τῆς ιστορικῆς κίνησης στόν χῶρο τῆς λογοτεχνίας μέ τοὺς μεγάλους γάλλους μυθιστοριογράφους τοῦ 19ου αἰῶνα (Σταντάλ, Μπαλζάκ, Φλωμπέρ) ἔως τήν εἰσαγωγή τῆς «τέταρτης τάξης», τοῦ λαοῦ, σὲ σοβαρὸ μυθιστόρημα μέ τόν Ζολά καί ἀπὸ ἐκεῖ στή διαστρωμάτωση τοῦ χρόνου καί στήν πολυπρόσωπη παρουσία τῆς συνείδησης, ὡς ἀφηγηματικὲς τεχνικὲς, τῆς Βιρτζίνια Γούλφ, τοῦ Προυστ καί τοῦ Τζόυς.

Τὸ ὑλικὸ πού ἐξετάζει ὁ Ἄουερμπαχ δέν ἐξαντλεῖται στοὺς δημιουργοὺς πού ἀπαριθμήθηκαν. Ὁμοιολεγεῖ μάλιστα ὅτι στή μελέτη του ὑπάρχουν κενά: ἡ ἀρχαιότητα, ὁ ἰσπανικὸς Χρυσὸς Αἰῶνας, ἡ ἀγγλικὴ λογοτεχνία, οἱ ρῶσοι ρεαλιστές τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται ἀκροθιγῶς σὲ προτελευταῖο κεφάλαιο. (Ὁ Στάινερ ἄλλωστε παρατηρεῖ ὅτι «οἱ ἀντιπροσωπευτικότερες μελέτες καί ἐρμηνεῖες στόν τομέα τῶν συγκριτικῶν σπουδῶν ὑπῆρξαν ἀνεκάθεν εὐρωκεντρικὲς», μέ ἰδιαίτερη ἐστίαση στόν χῶρο τῶν ρομανικῶν γλωσσῶν.) Ὡστόσο, τίθεται τὸ ἐρώτημα: Πρόκειται ὄντως γιὰ ἱστορία; Ὁ ἴδιος ὁ Ἄουερμπαχ συγκρίνει τὴ μέθοδο συγγραφῆς τῆς μελέτης του μέ τὴ μέθοδο τῶν νεοτερικῶν συγγραφέων: τὸν περιστασιακὸ καί ἀποσπασματικὸ χαρακτήρα τῆς ἀφήγησης, τὴν ὑποχώρηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ «τίς μεγάλες ἐξωτερικὲς μεταβολὲς καί τὰ πλήγματα τῆς μοίρας», «τὴν πεποίθηση ὅτι κάτι τυχαῖο ἀπὸ τὴν πορεία τῆς ζωῆς ἐμπεριέχει πάντοτε τὸ συνολικὸ πεπρωμένο καί μπορεῖ νά γίνει ἀντικείμενο παρουσίας», καθὼς καί τὴν «ἐμπιστοσύνη σέ συνθέσεις πού ἐξάγονται μέσα ἀπὸ τὴν ἐξάντληση ἐνός καθημερινοῦ γεγονότος

παρὰ σέ μιά χρονολογικὰ διαρθρωμένη συνολικὴ περιγραφή πού παρακολουθεῖ τὸ ἀντικείμενο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος» (σσ. 724-5). Θεωρεῖ «ἀδύνατη τὴ συγγραφὴ μιᾶς συστηματικῆς καί πλήρους ἱστορίας τοῦ ρεαλισμοῦ», ἀφοῦ «θὰ πνιγόταν μέσα στὸ ὑλικὸ» καί τὰ θέματα τῆς μελέτης «θὰ βούλιαζαν κυριολεκτικὰ μέσα στὴν πληθώρα τῶν πληροφοριῶν» (σ. 735).

Μέ τὴ μέθοδο συνδέεται καί ἡ ἐπιλογή τῶν ἀποσπασμάτων πού χρησιμοποιεῖ ὡς ἀφετηρία γιὰ τίς παρατηρήσεις του, γιὰ τὰ ὁποῖα διατείνεται ὅτι «τὰ κείμενα στὴν πλειονότητά τους εἶναι παρμένα στὴν τύχη. Πιο καθοριστικὴ γιὰ τὴν ἐπιλογή ἦταν ἡ τυχαία συνάντηση καί ἡ συμπάθεια παρὰ μιά ἀκριβῆς πρόθεση» (σ. 736). Νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ τυχαία ἢ ὀχι ἐπιλογή καί τὸ κατὰ πόσον τὸ ὑλικὸ καθοδηγεῖ τὸν συγγραφέα καί ἔχει τὸν πρῶτο λόγο ἀποτελεσαν ἀπὸ τὰ πρῶτα σημεῖα κριτικῆς πού δέχτηκε τὸ βιβλίο στὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν τὴν ἐκδόσή του.² Πάντως, ἡ ἀναλυτικὴ του δεινότητα καί ἡ ἐποπτεία τοῦ συνόλου πείθουν γιὰ τὰ συμπεράσματά του ἀκόμα καί ὅταν αὐτὰ συνάγονται ἀπὸ κείμενα γνωστὰ μόνον σέ περιορισμένους κύκλους ἐιδικῶν (Στάινερ).

Στὴ θεώρηση τοῦ Ἄουερμπαχ διακρίνονται δύο θεμελιώδεις ιδέες. Συνοπτικὰ: Ἡ πρώτη ἔχει νά κάνει μέ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ διάκριση τοῦ ὕφους σέ ὑψηλὸ καί ταπεινὸ, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ἡ ἀνάπλαση τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας δέν ἔχει θέση ὡς ἀντικείμενο μιᾶς σοβαρῆς, προβληματισμένης ἢ τραγικῆς γραφῆς καί ἀνήκει σέ ἓνα ταπεινὸ ἢ μεσαῖο ὕφος, ὡς κωμικὴ, εὐχάριστη ἢ γκροτέσκα ψυχαγωγία. Ἄρκει νά ἀναλογιστοῦμε ποιά ἦταν ἐπὶ αἰῶνες ἡ κοινωνικὴ καί ταξικὴ προέλευση καί θέση τῶν πρωταγωνιστῶν σέ ὅλα τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα πού φέρουν τὴ σφραγίδα τοῦ σοβαροῦ ἢ τοῦ τραγικοῦ.

Τὸ πρῶτο ρῆγμα σέ αὐτὴ τὴ διάκριση τῶν ὑφολογικῶν βαθμίδων παρουσιάζεται πολὺ νωρὶς καί συγκεκριμένα στίς ἱστορίες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, μέ τὴν πιο ἀσταθὴ κοινωνικὴ καί ταξικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου πού περιγράφουν, ἀλλὰ κυρίως στὴν ἀφήγηση τῆς ζωῆς καί τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος συναναστράφηκε ἐπαῖτες, πόρνες καί ἀρρώστους, εἶχε ὡς μαθητὲς του ψαράδες καί ὀδηγήθηκε στόν σταυρὸ σάν κοινὸς ἐγκληματίας. Γράφει ὁ Ἄουερμπαχ:

Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀφήγηση, κυριαρχώντας στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, ἐξάλειψε πλήρως τὴν αἰσθητικὴ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ὑφολογικῶν ἐπιπέ-

2. Γιὰ μιά σύνοψη τῶν κριτικῶν πού ἔχει δεχτεῖ τὸ βιβλίο, βλ. David Damrosch, «Auerbach in exile», *Comparative Literature*, τ. 47, ἀνοιξη 1995.

δων. Δημιούργησε ένα νέο ύψηλό ύφος [...] ἢ ἀντίστροφα δημιουργήθηκε ένας *sermo humilis*, ένα ταπεινό ύφος, κάτι πού κατά βάθος μόνο γιά τήν κωμωδία καί τή σάτιρα θά ἦταν κατάλληλο, ἀλλά τώρα ἐπεκτείνεται πέρα ἀπό τήν ἀρχική του περιοχὴ πρὸς τό πῶς βαθύ καί τό πῶς ὑψηλό, πρὸς τό μεγαλειῶδες καί τό αἰώνιο (σσ. 101-2).

Σημαντικός ἐνδιάμεσος σταθμός σέ αὐτή τήν εἰσοδο τῆς πραγματικότητας στή λογοτεχνία ἀποτελοῦν κατά τόν Ἄουερμπαχ τά κείμενα τοῦ Ἰερώνυμου καί τοῦ Αὐγουστίνου πού προσπαθοῦν νά προσδώσουν στή χριστιανική διδασκαλία ἕναν χαρακτήρα πῶς ὀρθολογικό καί νά συμβιδάσουν τή χριστιανική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας μέ τά μεγάλα ἱστορικά γεγονότα, τή Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία γιά παράδειγμα. Γιά αὐτόν τό σκοπὸ χρησιμοποιοῦν τή δεύτερη ἰδέα, τή μέθοδο τῆς *συμβολικῆς ἢ ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας* (*figura*), τήν ὁποία ὁ Ἄουερμπαχ εἶχε ἀναπτύξει πολὺ πρὶν τή συγγραφὴ τῆς *Μίμησης*. Ἡ *figura* ἐγκλείεται οὐσιαστικά στή θέαση καί ἐρμηνεία ἐνὸς γεγονότος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὡς προεἰκασμα ἢ προφητεία ἐνὸς γεγονότος στήν Καινὴ Διαθήκη σὸ ὁποῖο τό γεγονός τῆς Παλαιᾶς βρῖσκει τήν ἐκπλήρωσή του. Μέ τά λόγια τοῦ Ἄουερμπαχ:

[...] μιά *συνάρτηση* μεταξύ δύο γεγονότων ἢ *προσώπων*, ὅπου τό ἕνα ἀπὸ αὐτά δέ σημαίνει μόνο τόν ἑαυτό του ἀλλά καί τό ἄλλο [...] Αὐτοὶ οἱ δύο πόλοι τοῦ *συμβόλου* εἶναι *χρονικά χωρισμένοι*, ἀλλά καί οἱ δύο *βρῖσκονται μέσα σὸ χρόνο*, *περιέχονται καί οἱ δύο σὸ κινούμενο ρεῦμα πού εἶναι ἡ ἱστορικὴ ζωὴ* (σσ. 102-3).

Ἡ ἄνθρωπινη ἱστορία ἐντάσσεται μέσα σέ αὐτό τό θεϊκό σχέδιο καί πέρα ἀπὸ χρονικές ἢ αἰτιώδεις συνδέσεις θά βρεῖ τήν ἐκπλήρωσή της τήν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως.

Τό ἀποκορύφωμα τῆς *συμβολικῆς ἐρμηνείας* τοῦ γίνεσθαι ἐπιτυγχάνεται στήν *Κωμωδία* τοῦ Δάντη, γιά τό ἔργο τοῦ ὁποῖου τό ἐνδιαφέρον τοῦ Ἄουερμπαχ ὑπῆρξε ἀδιάπτωτο. Τό γίνεσθαι γιά τόν Δάντη δέν ἀποτελεῖ μόνο ἕνα σύνολο ἐπίγειων διεργασιῶν, ἀλλά συναρτᾶται πρὸς ἕνα θεϊκό σχέδιο σὸ ὁποῖο τείνει ὁποιοδήποτε *συμβάν* πάνω στή γῆ. Ὁ ἄνθρωπος σὸ ὑπερπέραν (τά τρία βασίλεια τοῦ ὁποῖου περιηγεῖται ὁ Δάντης μέ σύντροφο καί ὁδηγὸ τόν Βιργίλιο) «ἔχει περιέλθει μᾶλλον σέ μιά αἰώνια θέση καί κατάσταση, πού ἀποτελεῖ τό ἄθροισμα καί τή συνισταμένη ὅλων τῶν πράξεων του καί ταυτόχρονα τοῦ φανερώνει τί ἦταν οὐσιαστικό στή ζωὴ καί σὸ χαρακτήρα του» (σ. 260). Ἀπὸ τήν ἄλλη, στήν *Κωμωδία* ἐκεῖνος πού τελικά θριαμβεύει καί προκαλεῖ τή συγκίνηση τοῦ ποιητῆ καί τοῦ ἀναγνώστη δέν εἶναι ὁ Θεός ἀλλά ὁ ἄνθρωπος καί ἡ ἴδια ἡ ἐμπειρία τῆς ζωῆς: «Ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου μπαίνει μπροστά ἀπὸ τήν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ» (σ. 265).

Θά λέγαμε ὅτι τό ἐγχείρημα τοῦ Ἄουερμπαχ ἐγκλείεται σέ μιά ἰδιότυπη, μέ προσωπικά κριτήρια καί γούστα ἀνασύσταση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ λογοτεχνικοῦ κανόνα, γραμμένη σέ μιά χρονική στιγμή ὅπου ἡ Εὐρώπη καί οἱ ἀξίες πού καλλιέργησε καί ἀνέδειξε φαίνονται νά χρεοκοποῦν.

Ἐδῶ ἔχει σημασία νά ἀναφερθοῦν οἱ συνθήκες συγγραφῆς τοῦ ἔργου. Τό 1935, ὁ Ἄουερμπαχ «Πρώσος, ἐβραϊκοῦ θρησκοῦματος», ὅπως ὑπερήφανα εἶχε δηλώσει τό 1921, διώκεται ὡς μὴ Ἄριος ἀπὸ τήν ἔδρα ρομανικῶν γλωσσῶν σὸ πανεπιστήμιο τοῦ Μάρμπουργκ καί ὕστερα ἀπὸ μερικοὺς μῆνες δέχεται τή θέση τοῦ καθηγητῆ ρομανικῆς φιλολογίας σὸ πανεπιστήμιο τῆς Κωνσταντινούπολης, πού σὸ παρελθόν κατεῖχε ἕνας ἄλλος διαπρεπῆς συναδέλφος τῆς γενιᾶς του, ὁ Λέο Σπίτσερ. Στήν καρδιά τοῦ Β' παγκόσμιου πολέμου, στήν ἀπομονωμένη Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τόν Μάιο τοῦ 1942 ἕως τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1945 (μῆνα θανάτου τοῦ Χίτλερ), δίχως «καμία βιβλιοθήκη ἐπαρκῶς ἐξοπλισμένη γιά εὐρωπαϊκὲς μελέτες», μέ τίς «διεθνεῖς ἐπικοινωνίες συχνά κομμένες», παραιτημένος «ἀπὸ ὅλα σχεδόν τά εἰδικὰ περιοδικὰ καί τίς περισσότερες νεότερες μελέτες», καταπιάνεται μέ τή συγγραφὴ τῆς *Μίμησης*. Ὁ Στάνερ ἀπορεῖ: «Ἦταν δυνατόν ἡ πεμπτοσύνη τῆς λογιουσύνης, ὁ ἄνθρωπος πού εἶχε ξεκινήσει ὡς βιβλιοθηκάριος στήν Πρωσικὴ Κρατικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βερολίνου, νά πείσει τόν ἑαυτό του νά γράψει γιά τό μέσο ἀναγνώστη, νά συγγράψει, μέ σχεδόν ἀνύπαρκτα βοηθήματα, ἕνα ἔργο ἀκριβῶς χωρὶς ὑποσημειώσεις;»

Ἄν λάβουμε ὑπόψη τόν κατακλισμὸ τῶν γεγονότων πού ἐφεραν στήν Εὐρώπη τά ἄνω κάτω, εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἡ σπανιότητα τῶν ἀναφορῶν τοῦ Ἄουερμπαχ στίς συγκαιρινές του συνθήκες. Ἡ παρουσία τῆς σύγχρονης ἱστορίας σὸ ἔργο του εἶναι σχεδόν συμπτωματικὴ, φευγαλέα. Ὁ πόλεμος, γιά παράδειγμα, χρησιμοποιεῖται γιά νά ἐξηγήσει τήν ἀνεπάρκεια τῶν μέσων καί τῶν ὑποδομῶν πού θά ἤθελε νά ἔχει στή διάθεσή του. Ἡ κατάσταση πού ἐπικράτησε στή Γερμανία ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '30 θίγεται μᾶλλον ὑπαινικτικά καί πάντα σέ ἀντιπαροβολή ἢ παραλληλισμὸ μέ τά ζητήματα ἐρμηνείας πού τόν ἀπασχολοῦν σὸ κείμενα πού ἐξετάζει.

Ἀπὸ τήν ἄλλη, τό στοιχεῖο τῆς ἐβραϊκῆς του ταυτότητας προβάλλει –μέ μιά δόση ὑπερηφάνειας εἶναι ἀλήθεια, ἀλλά πολὺ πῶς διακριτικά ἀπὸ τό ἀναμενόμενο σέ ἐκεῖνες τίς συνθήκες– μόνο γιά νά στηρίξει τό γενεαλογικὸ του ἐπιχείρημα: στήν πολὺ σημαντικὴ ἀντιπαράσταση τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν μέ τίς βιβλικὲς ἀφηγήσεις, πού εἰσάγουν τό ἀκαθόριστο τοῦ τόπου καί τοῦ χρόνου, τίς σκοτεινές καί ἀνέκφραστες πλευρές τῶν ἀνθρώπινων χαρακτήρων καί καταστάσεων, τό μυστήριό πού παύει νά εἶναι ἴδιον ἀποκλειστικά τοῦ Θεοῦ. Στοιχεῖα πού ἀπαιτοῦν τήν ἐρμηνεία τοῦ

αναγνώστη και αποτελούν μερικά από τὰ γνωρίσματα αὐτοῦ πού συνηθίζουμε νά ἀποκαλοῦμε λογοτεχνία.

Ίσως ἀκριβῶς αὐτές οἱ συνθήκες (τοῦ διωγμοῦ, τῆς ἐξορίας, τῆς ἀπομόνωσης) νά ὑπῆρξαν τό ἔναυσμα καί τό στοίχημα γιά τόν Ἄουερμπαχ. Ἀπό τίς σελίδες τοῦ βιβλίου διαφαίνεται ἡ προσπάθεια ἑνός ἀνθρώπου μέ βαθιά γνώση καί ἀγάπη γιά τήν εὐρωπαϊκή λογοτεχνία νά ἐπανοικειοποιηθεῖ καί νά περιώσει τή δυτική (κατά βάση ἐβραιοχριστιανική) κουλτούρα, πού ἀπόληξή της ἔμοιαζε νά εἶναι ἡ βαρβαρότητα. Ὅπως σχολιάζει ἕνας μέγας θαυμαστής του, ὁ Ἐντουαρντ Σαῖντ:

«Μέ τούς ὑπαινημούς γιά τήν ἀποτυχία τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας νά ἀντικρίσει τή νεοτερική πραγματικότητα καί τήν προσπάθεια τοῦ Ἄουερμπαχ στό βιβλίο του νά παρουσιάσει μιᾶ ἐναλλακτική ἱστορία τῆς Εὐρώπης (τῆς Εὐρώπης προσλαμβανόμενης μέ τὰ μέσα τῆς ὑφολογικῆς ἀνάλυσης), ἡ Μίμησις συνιστᾶ ἐπίσης μιᾶ ἀπόπειρα νά διασωθοῦν ἡ λογική καί τὰ νοήματα ἀπό τὰ συντρίμια τῆς νεοτερικότητας, μέσω τῆς ὁποίας, ἀπό τήν τουρκική ἐξορία του, ὁ Ἄουερμπαχ εἶδε τήν κατάρρευση τῆς Εὐρώπης καί εἰδικά τῆς Γερμανίας».³

Οἱ κοινωνικές καί πνευματικές ὀρίζουσες μετά τό 1945 ἔχουν ἀλλάξει δραματικά, ἐνῶ ἐννοιες-κλειδιά τίς ὁποῖες ὁ Ἄουερμπαχ χρησιμοποιεῖ ὡς δεδομένες, ὅπως «πραγματικότητα», «Δυτικός», «εἰκόνα» (ἡ «ἀναπαράσταση»), γίνονται ἀφορμή (παρατηρεῖ ὁ Σαῖντ) γιά νά διασταυρώσουν τὰ ξίφη τους κριτικοί καί φιλόσοφοι. Γιατί λοιπόν μάς ἀφορᾶ ἀκόμη σήμερα ἕνα βιβλίο κριτικῆς γραμμένο πρῖν τόσοσιν καιρό, στό ὁποῖο τό ἐξεταζόμενο ὑλικό σταματᾶ μόλις στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1920; Μιά μελέτη ἡ ὁποία δέν διεκδικεῖ οὔτε πληρότητα οὔτε ἀντικειμενικότητα; Ἡ ὁποία, παραφράζοντας ἐλαφρά τόν συγγραφέα της, «διστάζει νά ἐπιβάλλει στό ἀντικείμενό της μιᾶ τάξη πού δέν προσφέρει τό ἴδιο»; Διότι, θά λέγαμε, αὐτό τό ἀντικείμενο δέν μένει κλεισμένο στίς σελίδες τοῦ βιβλίου, ἀλλά ἀφορᾶ τήν αὐτοσυνειδησία μας, ἀφοῦ «μέσα μας συντελεῖται ἀδιάκοπα μιᾶ διαδικασία ἀνάπλασης καί ἐρμηνείας, πού τό ἀντικείμενό της εἶμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι: ἡ ζωή μας, μέ τό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον της, τό περιβάλλον μας, ὁ κόσμος ὅπου ζοῦμε» (σ. 726). Πιθανόν ἔχει δίκιο ὁ Στάνιερ ὅταν λέει πῶς στόν καιρό μας ἔχουμε στερηθεῖ τή χαρά τῆς ἐπαφῆς μέ τή λογοτεχνία καί πῶς ἡ Μίμησις ἀναβλύζει εὐγνωμοσύνη γιά τό θαῦμα τοῦ ἔργου τῶν μεγάλων δημιουργῶν.

3. Edward W. Said, εἰσαγωγή στήν ἐπετειακή ἔκδοση γιά τὰ πενήντάχρονα τῆς πρώτης κυκλοφορίας τῆς Μίμησις στά ἀγγλικά, Princeton University Press, 2003.

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΝΔΙΚΤΟΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ

ΕΖΡΑ ΠΑΟΥΝΤ

ΤΑ ΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΙΖΑΣ

Ὁ ἐπιδραστικότερος ποιητής τῆς εὐρωπαϊκῆς παράδοσης στό ἔργο πού σημάδεψε τόν δυτικό πολιτισμό στόν 20ῦ αἰώνα.

VICTOR SEGALEN

ΣΤΗΛΕΣ

Ἡ κινεζική ποιητική παράδοση συναντᾶ ἕναν ἀφοσιωμένο ἐκφραστή της ἀπό τή Δύση, σέ μιᾶ μνημειώδη ποιητική σύνθεση.

ΝΟΡΜΠΕΡΤ ΕΛΙΑΣ

**ΜΟΤΣΑΡΤ
ΤΟ ΠΟΡΤΡΑΙΟ
ΜΙΑΣ ΜΕΓΑΛΟΦΥΙΑΣ**

Ὁ Νόρμπερτ Ἐλίαν φωτίζει τήν ζωή καί τήν προσωπικότητα τοῦ μεγάλου συνθέτη χαρίζοντάς μας ἕνα συγκλονιστικό πορτραίτο τοῦ Βόλφγκανγκ Ἄμαντέους Μότσαρτ.

ΙΝΔΙΚΤΟΣ

• ΚΑΛΛΙΔΡΟΜΙΟΥ 64, 114 73 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 210. 88.38.007 - 210. 82.51.889
FAX: 210. 82.15.389

• ΕΞΑΔΑΚΤΥΛΟΥ 5, 546 35 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΤΗΛ.: 2310. 23.10.83, FAX: 2310. 26.23.99
www.indiktos.gr, e-mail: indiktos@indiktos.gr

ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΓΟΗΤΕΙΑ*

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Φασισμός και Δικτατορία

εκδόσεις Θεμέλιο-Ίνστιτούτο
«Νίκος Πουланτζᾶς», Ἀθήνα 2006

Τό βιβλίο τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ, *Φασισμός και δικτατορία. Ἡ Τρίτη Διεθνῆς ἀντιμέτωπη στόν φασισμό*, ἔχει ἤδη ἡλικία σαράντα παρά κάτι ἐτῶν, καθώς γράφτηκε στό 1969. Ὁ φασισμός, ὁ ναζισμός, ὅπως καί ἡ ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα πού πολλοί θεωροῦν ὅτι ἀφήσαμε ἀμετάκλητα πίσω μας, ἀπασχόλησε ἔκτοτε πολλούς ἐρευνητές στόν ἀκαδημαϊκό κυρίως χώρο – ὅπως ἀπασχόλησε καί τήν κοινή γνώμη. Ἐνας μεγάλος πόλεμος πού σφράγισε ὁλόκληρο τόν εἰκοστό αἰῶνα βρισκόταν στό τέλος τῆς ἱστορίας τῶν πολιτικῶν αὐτῶν κινήματων, γεγονός πού δέν μπορεῖ εὐκολά νά ξεχαστεῖ. Δέν νομίζω ὅτι τό ἕτερο τῶν ζητημάτων πού ἐξετάζει τό βιβλίο τοῦ Πουλαντζᾶ, ἡ Τρίτη Διεθνῆς, ἡ ἱστορία τῆς καί ἡ πολιτική τῆς, τό κομμουνιστικό κίνημα μέ ἄλλα λόγια, ἔτυχε τῆς ἴδιας προσοχῆς. Μετά τό 1989 ὁ κομμουνισμός κατατάχθηκε στό ἀτύχημα τῆς ἱστορίας ἀπό τήν κυρίαρχη πολιτική ἄποψη καί οἱ ἀκαδημαϊκοί ἐρευνητές – ἱστορικοί, πολιτικοί ἐπιστήμονες – ἔσπευσαν νά ἐξειδικεύσουν καί νά διαδώσουν αὐτήν τήν ἐπίσημη θέση.

(Καθώς διδάσκω σύγχρονη ἱστορία σέ πολιτικούς ἐπιστήμονες πέφτω συχνά στόν πειρασμό νά δημοσκοπήσω τίς σχετικές γνώσεις καί ἀντιλήψεις τῶν φοιτητῶν μου, ἔτσι ὥστε νά ἰχνηλατήσω τό πού περίπου βρισκόμαστε: περίπου οἱ μισοί ἀπό αὐτούς φαίνεται νά θεωροῦν τόν κομμουνισμό ἀτύχημα τῆς ἱστορίας καί προπαντός ἀτύχημα τῶν ἀνθρώπων πού

* Το παρόν κείμενο εἶναι ἡ ὁμιλία τοῦ γράφοντος στήν παρουσίαση τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν βιβλίων τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ, *Φασισμός και Δικτατορία* καί ἡ *Κρίση τῶν δικτατοριῶν*, στή Στοά τοῦ Βιβλίου, στίς 19 Σεπτεμβρίου 2006.

τόν ἐζησαν, τοῦς ὁποίους ὁ κομμουνισμός ἐρίξε στό Τάρταρα τῆς πείνας, τῶν στερήσεων, τοῦ τρόμου καί τοῦ θανάτου. Ὁ φασισμός, στό φοιτητικά γραπτά, παρουσιάζεται πλέον σχεδόν πιό κόσμιος...).

Σέ μία ἐποχή ὅπως αὐτή πού διατρέχουμε, ἡ ἐπανεκδοση τῶν ἔργων τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ ἀποτελεῖ ἂν ὄχι ἴσως τόλμημα, τουλάχιστον μιᾶ πράξη πού κινεῖται ἐνάντια στό ρεῦμα. Πολύ περισσότερο πού τό λεξιλόγιο καί ἡ ἐπιχειρηματολογία πού χρησιμοποιεῖ χρειάζεται σχεδόν νά μεταφραστούν – πρόκειται γιά μαρξισμό, γιά ξεχασμένα δηλαδή πράγματα.

Τό 1969, ὅταν γράφτηκε τό βιβλίο, ὁ κόσμος – ἡ Ἑλλάδα, ἡ Εὐρώπη – διέτρεχε μιᾶ ἐποχή πολιτικῆς κρίσεως. Βρισκόμαστε δύο χρόνια μετά τό στρατιωτικό πραξικόπημα τῶν συνταγματαρχῶν στήν Ἑλλάδα καί τήν ἐγκατάσταση μιᾶς δικτατορίας πού ἀποτελοῦσε ἀπλά τήν ἐπί τό χειρότερο ἐκδοχή μιᾶς κουτσουρεμένης κοινοβουλευτικῆς λειτουργίας, ἕνα καθεστῶς ἔκτακτης ἀνάγκης ὅπως τό κληροδότησε ὁ Ἐμφύλιος. Δέν ἐπρόκειτο γιά μιᾶ ἑλληνική ἰδιαίτεροτητα στό εὐρωπαϊκό στερέωμα: στήν Ἰσπανία καί τήν Πορτογαλία κυβερνοῦσαν ἀκόμα πολιτικά ἀπολιθώματα, μέ ἄμεσες ἀναγωγές στήν ἐποχή τῶν κυρίαρχων φασισμῶν, στόν εὐρωπαϊκό Μεσοπόλεμο τοῦ ὁποίου ἦταν προϊόντα. Μνεῖα τοῦ φασισμού πού περιλάμβανε πιστές ἀντιγραφές τῶν κλασικῶν χαρακτηριστικῶν του, γινόταν σέ πολλές περιοχές τοῦ πλανήτη, στή Λατινική Ἀμερική ὅπου καί εἶχε ἐξαχθεῖ ἐπαρκῶς ἡ τεχνογνωσία τῶν ναζί, στή νοτιοανατολική Ἀσία. Οὔτε ὁ πόλεμος ἔλειπε, οὔτε οἱ νεκροί του: στή Γαλλία δέν εἶχαν ξεχαστεῖ οἱ

δεκάδες χιλιάδες τῶν νεκρῶν τῆς Ἀλγερίας, ἐνῶ τὸ Βιετνάμ ἦταν ἐνεργό ἠφάιστειο.

Γιὰ τὴν Ἀριστερά ἦταν ἐπίσης ἐποχὴ κρίσης καὶ περισκεψῆς: ὁ Μάης τοῦ 1968 εἶχε ἀφήσει πίσω του προβληματισμούς καὶ ἐρωτήματα στὸν ἴδιο περίπου βαθμὸ μέ ἐκεῖνα πού ἀφῆσε πίσω τῆς ἡ «Ἄνοιξη τῆς Πράγας». Ἀντανάκλαση τῶν ἰσχυρῶν κλυδωνισμῶν πού διαπερνοῦσαν τὸ κομμουνιστικὸ κίνημα –σέ αὐτὴ τὴν τελευταία δεκαετία τῆς μεγάλης του δόξας– καὶ τὴν Ἀριστερά στὸ σύνολό τῆς ἦταν στὰ καθ' ἡμᾶς καὶ ἡ διάσπαση τοῦ ΚΚΕ, περίπου τὸν καιρὸ πού, ὑποθέτουμε, ὁ Πουλαντζᾶς ἐργαζόταν πάνω στὸ βιβλίο του αὐτό.

Εἶναι περιτὸ νὰ ἐπεκταθοῦμε περισσότερο στὰ γενικά χαρακτηριστικά τῆς συγκυρίας –πολιτικῆς, ἰδεολογικῆς, ἐπιστημονικῆς– στὴν ὁποία γράφτηκε καὶ στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ βιβλίο τοῦ Πουλαντζᾶ. Τὰ ὅσα θυμίσαμε μᾶς δίνουν τὸ μέτρο, τὸν τρόπο ἂν θέλετε, μέ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ προσεγγίσουμε τὴν ἐργασία αὐτή. Δέν εἶναι προϊόν οὐδέτερης ἀκαδημαϊκῆς ἐνασχόλησης, δέν προήλθε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκτήσει ὁ συγγραφέας του πανεπιστημιακούς τίτλους. Ἦταν ἓνα κείμενο πολιτικῆς παρέμβασης, τῆ σύνθεσή του τὴν προκάλεσε ἡ συγκυρία, τοὺς προβληματισμούς του τοὺς ὑπαγόρευσε ὁ κόσμος τοῦ 1969, τὸν τρόπο ἀνάλυσης καὶ σκέψης τὸν χρειαζόταν ἡ Ἀριστερά καὶ ὁ κόσμος πού τὴν ἀκολουθοῦσε.

(Διασκεδάζω σκεπτόμενος ὅτι οἱ τελευταῖες διαπιστώσεις, στὴν περίπτωση πού δέν εἶναι ἀπλά ἀκατανόητες θὰ φαίνονται περιέργες [μὴ ἐπιστημονικές τὸ λέμε τώρα] σέ πλῆθος «κλασικῶν» πολιτικῶν ἐπιστημόνων. Οἱ τελευταῖοι, ἀσχολούμενοι ὑπερβολικά μέ τὸν «πόλεμο τῶν κόσμων», μέ τὸν «ἄξονα τοῦ κακοῦ» καὶ τίς ἐναντίον του σταυροφορίες, μέ τὴν «ἀσφάλεια» ἀπέναντι στοὺς φτωχοὺς –aliens ἀγγλιστί– ἀδυνατοῦν νὰ διασυνδέσουν τὸν μεταφυσικὸ κόσμο, μέσα στὸν ὁποῖο πορεύονται μέ τίς ὀφθαλμοφανεῖς πραγματικότητες τίς «ἀνισόμερης ἀνάπτυξης», ὅπως ἐπίσημα ἀποκαλεῖται ἡ ἐκμετάλλευση καὶ ἡ ἀδικία).

Ἡ κρίση τοῦ 1969 ἦταν πιὸ εὐδιάκριτα ὁρατὴ στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο παρά στὸ κοινωνικὸ ἢ στὸ οικονομικὸ ἀντίστοιχο. Μὲ πρόσκαιρες παλινδρομήσεις ἔστω, ὁ δυτικὸς κόσμος ἔκτιζε ἀξιοσέβαστα οικονομικά μεγέθη, χωρὶς αὐτὸ ἀναγκαστικά νὰ σημαίνει διεύρυνση τῶν κοινωνικῶν χάσμάτων – προκλητικὴ συγκέντρωση τοῦ πλούτου σέ λίγα χέρια. Ἀντίστοιχα, οἱ οικονομικοὶ δείκτες τοῦ ἀνατολικοῦ μπλόκ φαίνονταν ἱκανοποιητικοί – σαφῶς βελτιωμένοι ὡς πρὸς τὴν δεκαετία τοῦ 1950 καὶ πιθανότατα καλύτεροι ἀπὸ τὴ μετέπειτα ἐποχὴ τῶν ἀδιεξόδων στίς δεκαετίες τοῦ 1970 καὶ κυρίως τοῦ 1980 (ὅπου ὅμως οἱ δείκτες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ φαίνονταν ἀδύναμοι σέ σύγκριση μέ τοὺς ἀντίστοιχους τῆς Δύσης, ὄχι καθεαυτοί: ὁ δυτικὸς κόσμος ἀπολάμβανε

τὴ γεωγραφικὴ του ἐξάπλωση, τὴ δυνατότητα νὰ ἐξουσιάζει τίς πηγές πλούτου –πρώτων ὑλῶν καὶ φθηνῆς ἐργασίας– σέ τεράστιες περιοχές ὀλόγυρα στὸν πλανήτη ἐνῶ ἡ κυριαρχία στοὺς ὠκεανούς τοῦ ἔδινε τὸν ἔλεγχο τοῦ διεθνούς ἐμπορίου. Δέν εἶχαν τέτοια πλεονεκτήματα στὴν Ἀνατολή...). Ἡ πολιτικὴ κρίση στὴ Δύση ἦταν μᾶλλον προσανατολισμένη πρὸς τὴν διαχείριση τῆς ἐπερχόμενης εὐημερίας μᾶλλον παρά πρὸς τὴν ἀντιμετώπιση ὁποιασ ὕφεσης καὶ ἐξαθλίωσης.

Σέ τέτοιες συνθῆκες ὁ λόγος ἀνήκε στὸ ὑποκειμενικὸ, στὸ ρόλο τῶν «πριγκήπων», θὰ λέγαμε, τῶν ἀτομικῶν ἢ συλλογικῶν ἡγεμόνων. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού οἱ ἐξουσίες κρίνονταν ἐρήμην σχεδόν τῶν ἀντικειμενικῶν δεδομένων, μέ βάση τίς δικές τους δεξιότητες. Στὸ βιβλίο τοῦ Πουλαντζᾶ ἡ ἐποχὴ διακρίνεται καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἄποψη: τὸ βασικὸ ἐρώτημα πού τὸν ἀπασχολεῖ εἶναι ὁ ρόλος τῆς πολιτικῆς παρέμβασης, τῆς ἀριστερῆς πολιτικῆς παρέμβασης στὰ γεγονότα. Ἡ δεξιότητα τῶν ἡγεσιῶν μετριεῖται μέ δύο μέτρα ταυτόχρονα: τίς ἀντικειμενικές συνθῆκες, τὴν ὄργανωτικὴ, ἰδεολογικὴ, πολιτικὴ κατάσταση τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, τοὺς συσχετισμούς ἀλλὰ καὶ μέ βάση τὴν ἱκανότητα ἀνάγνωσης τῶν συγκυριακῶν δεδομένων καὶ τὴν προσαρμογὴ τῶν τακτικῶν καὶ στρατηγικῶν κινήσεων πάνω σέ αὐτές. Ἡ κριτικὴ στὴν Γ' Διεθνή, στίς ἐκτιμήσεις καὶ στὸν «χρονισμό» τῶν ἀναλύσεων τῆς πάνω στὴν ἀνοδο τοῦ φασισμού, τὸν ἐκφασισμό, αὐτὸ τὸν στόχο ἐξυπηρετεῖ. Ἡ κρίση τῆς Ἀριστερᾶς διώνεται ὡς ἀνεπάρκεια τῶν ἡγεσιῶν τῆς, στὴν ΕΣΣΔ, στὴν Ἑλλάδα καὶ παντοῦ.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ βιβλίου ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ στόχο αὐτὸ δίνοντάς μας ταυτόχρονα ἓνα πρότυπο γιὰ τίς δικές μας ἀναλύσεις: ἀπὸ τίς κοινωνικές τάξεις καὶ τὰ ἐκάστοτε «ἱστορικά» χαρακτηριστικά τους ὀδηγοῦμαστε προοδευτικά –ὄχι γραμμικά– στοὺς μηχανισμούς, στὴν τεχνικὴ τῆς παρέμβασης στὰ δεδομένα, στὸ πολιτικὸ κόμμα καὶ τὴ δράση του. Φαίνεται κοινότοπο τὸ διάδημα αὐτό; Γνωρίζουμε ἄραγε πολλὲς ἀναλύσεις πού προσπαθοῦν νὰ κατανοήσουν τίς σταυροφορίες τῶν ἡγεσιῶν τῶν ΗΠΑ ἢ τίς ἐπιλογές τῶν ἡγητόρων τοῦ ἰσλαμικοῦ φονταμενταλισμοῦ μέ βάση τίς βαθιές κοινωνικές –τάξινικές– διεργασίες στοὺς ἐκατέρωθεν χώρους τους;

Ἄς σημειώσουμε ὅτι ἡ καλύτερη ἴσως ἀνάλυση τοῦ Πουλαντζᾶ τῶν «ἱστορικῶν» ταξικῶν χαρακτηριστικῶν στὴν περίοδο τοῦ φασισμού ἀναφέρεται στὴν μικροαστικὴ τάξη – μέ ὅλη τὴν σύνθετη σημασία τοῦ ὄρου. Ὁ κοινωνικὸς αὐτὸς χώρος βρισκόταν στὴν βάση τῆς κρίσης τοῦ 1968, ἀλλὰ ταυτόχρονα ἀποτελοῦσε οὐσιαστικὴ παράμετρο γιὰ τὴν κατανόηση τῆς διαδικασίας τοῦ ἐκφασισμοῦ στὸν Μεσοπόλεμο. Ὁ Πουλαντζᾶς κατανοεῖ ὅτι ἡ κοινωνικὴ αὐτὴ τάξη, μέ τὴν πολυσύνθετη οικονομικὴ καὶ ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς, τίς φοβίες ἢ τοὺς ἐνθουσιασμούς τῆς,

τίς τρικυμισμένες σχέσεις της μέ τήν εργατική τάξη αλλά και μέ τά ανώτερα κοινωνικά στρώματα – άποτελεῖ τή βάση γιά τήν μελέτη τῆς ἱστορίας τοῦ 20οῦ αἰώνα, πιθανότατα δέ και τοῦ 21ου ἐντός τοῦ ὁποῖου ταξιδεύουμε.

Τό μεγάλο κύμα τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἐρευνητῶν –ιστορικῶν κυρίως–, πού ἔφεραν τή μελέτη τοῦ φασισμού στό σημερινό ἐπίπεδο τῶν γνώσεών μας, ἦρθε μερικά χρόνια μετά τήν ἐποχή πού ὁ Πουλαντζᾶς συνέθετε τή μελέτη του γιά τόν φασισμό. Τό πλεονέκτημά τους, ἀπέναντι στόν Πουλαντζᾶ, ἦταν ἡ πληρέστερη γνώση τῶν οἰκονομικῶν και κοινωνικῶν δεδομένων, καθώς πλῆθος ἱστορικῶν στοιχείων ἔρχονταν στήν ἐπιφάνεια και πολλές ἐργασίες διαδέχονται ἡ μία τήν ἄλλη. Αὐτή ἡ μετέπειτα συσσώρευση κάνει τό ἔργο τοῦ Πουλαντζᾶ νά φαίνεται σέ πολλούς ξεπερασμένο ἢ ἔστω ἡμιτελές.

Ἀφήνοντας κατά μέρος τή διάχυτη «παρεξήγηση» γιά τόν ἐάν μπορεῖ ἓνα κείμενο πού ἐμπνέεται ἀπό μία συγκυρία και πού φαίνεται νά συνδιαλέγεται μαζί της νά εἶναι διαχρονικά ἐπιστημονικό –«παρεξήγηση» πού ὑπονοεῖ ὅτι μερικά ἔργα εἶναι «δομικά» ἀπαλλαγμένα ἀπό τό βάρος τῆς συγκυρίας μέσα στήν ὁποία παράγονται και ὡς ἐκ τούτου παράγει μήνυμα ἐπιστημονικῆς και πολιτικῆς ὑπεροχῆς ἀπέναντι σέ ἐκάστοτε «ἠττημένους»– ἄς ἀναλογιστοῦμε ὅτι ὁ Πουλαντζᾶς δέν ἐπιχείρησε ποτέ νά γράψει ἓνα ἔργο πού θά ἔκλεινε τή μελέτη τοῦ φασισμού. Ἀντίθετα πρότεινε θεωρητικά και μεθοδολογικά ἐργαλεῖα πού θά ἐμπλοῦτιζαν τήν ἐρευνα τοῦ χθές και τοῦ σήμερα.

Πολλά ἐρωτήματα παραμένουν ἀνοικτά: γιατί ὁ πόλεμος στό τέλος τῆς διαδρομῆς τοῦ φασισμού – περίπου ὡς νομοτέλεια; Τί μέρος κατέχει στό ὅλο ζήτημα ἡ λανθάνουσα γοητεία τοῦ ἐπιτυχημένου ἱμπεριαλισμοῦ –ἡ γοητεία τῆς Βρετανικῆς ἀποικιακῆς Αὐτοκρατορίας δηλαδή–, σέ χώρες πού αισθάνονται στό περιθώριο τῆς ἱστορίας ἀκριβῶς ἐπειδή δέν διαθέτουν τίποτε παρόμοιο. Ποιούς μηχανισμούς –οἰκονομικούς ἀλλά και κοινωνικούς– δημιουργεῖ τό καθεστῶς τῆς «κλειστῆς οἰκονομίας», ἐκεῖνο πού προέκυψε ἀπό τήν κρίση τοῦ 1929 και τήν κατάρρευση τοῦ ἐλεύθερου διεθνοῦς ἐμπορίου; Ποιά εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στό κράτος τοῦ φασισμού και στό κράτος-διαχειριστή τῆς ἐποχῆς τοῦ «κλήρινγκ»; Τί ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ἔχει αὐτός ὁ μετά τή Συνθήκη τῶν Βερσαλλιών γερμανικός ἐθνικισμός, ὁ ταπεινωμένος ἀπό τήν ἀνάμνηση τοῦ μεταπολεμικοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ 1919 και ὁ διαρκῶς τροφοδοτούμενος ἀπό τά παθήματα τῶν γερμανικῶν μειονοτήτων τῶν διάσπαρτων στήν ἀνατολική Εὐρώπη –πῶς αὐτά συμπλέκονται ὅταν ἡ κοινωνική ἀπειλή φαίνεται νά συναντᾶ τήν «ἐθνική» ἀντίστοιχη;

Ὁ Πουλαντζᾶς δέν ἀπάντησε σέ αὐτά: ἡ ἐποχή τοῦ Πουλαντζᾶ, γιά νά εἶμαστε πῶς ἀκριβεῖς, δέν μποροῦσε νά ἀπαντήσῃ σέ αὐτά – σέ μερικά οὔτε και ἡ δική μας ἐποχή μπορεῖ ἀξιόπιστα νά ἀπαντήσῃ. Αὐτό ὅμως πού κατοχυρώνει ποιοτικά χαρακτηριστικά στό ἔργο του εἶναι ὅτι –σέ ἀντίθεση μέ πολλούς πολιτικούς ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς μας– ὁ Πουλαντζᾶς προτείνει τά ἐργαλεῖα μέσα ἀπό τά ὁποῖα μποροῦμε νά ἀναζητήσουμε τίς ἀπαντήσεις. Τήν κοινωνική λειτουργία δηλαδή, τίς κοινωνικές τάξεις πού πορεύονται μέσα στήν ἱστορική συγκυρία και πού βλέπουν τίς μεταξύ τους σχέσεις διαρκῶς νά μεταβάλλονται. Πού συγκρούονται μεταξύ τους ἢ πού συνασπίζονται μέ ἀνοικτό ἢ μέ λανθάνοντα τρόπο, μέ ἄμεση ἢ ἔμμεση, συνειδητή ἢ ἀσυνείδητη, ἔκφραση τῶν κοινωνικῶν και πολιτικῶν τους αἰτημάτων και στόχων. Πάνω ἀπό αὐτή τή διαρκή τριβή τό κράτος, και οἱ ἰδεολογίες δροῦν ἐνῖστε μετέχοντας ὡμά στήν ταξική διαμάχη, ἐνῖστε ἰσορροπώντας, ἐνῖστε, μέ τόν τρόπο τους μεταβάλλοντας σχέσεις και ἰσορροπίες.

Σέ ἐποχές ὅπου οἱ ἰδεολογίες θεωροῦνται ἓνα εἶδος μάστιγας καταδικασμένες σέ ἐπώδυνο θάνατο –μέσα ἀπό διαστρεβλώσεις και ἄφθονες δόσεις ἀνορθολογισμοῦ– ἀπό τή μόνη και κυρίαρχη ἀντίληψη περί «ἀγορᾶς», ἡ ἐπανεκδοση τῶν ἔργων τοῦ Πουλαντζᾶ, ἡ ἀνάγνωση τους και ἡ συζήτηση πάνω σέ αὐτά, ἀποτελεῖ περίπου μία πράξη ἀντίστασης. Ἀντίστασης ἐπιστημονικῆς –ἐνάντια στόν μυστικιστικό ἀγνωστικισμό και τή στείρα ἠθικολογία–, ἀντίστασης πολιτικῆς σέ ἓνα κόσμο ὅπου οἱ πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι και οἱ φτωχοί φτωχότεροι, ὅπου τό εἰσόδημα ἔχει πάψει νά σχετίζεται μέ τήν ἐργασία (χωρίς νά πάψει νά συνδέεται ἄμεσα, ἄγρια και ἀπόλυτα μέ τόν εὐτελισμό τῆς ἀξίας της), ὅπου ἡ ἀδικία και ὁ διωγμός ἀνθρώπων (ναί ὁ διωγμός ἀνθρώπων – νά συζητήσουμε γιά τό τί ἀκριβῶς δικαιώματα ἔχουν οἱ ἐξαθλιωμένοι, εἴτε στήν ἐκδοχή τοῦ λαθρομετανάστη, εἴτε στήν ἐκδοχή τοῦ «ἐργάτη τοῦ ἐνός δολλαρίου», σέ ἓνα κόσμο πού κόπτεται δεξιά και ἀριστερά γιά τά «ἀνθρώπινα δικαιώματα»!) ἀποτελεῖ κανόνα.

Γιά ὅλα αὐτά ὁ Πουλαντζᾶς εἶναι ἐπίκαιρος, γι' αὐτό και γοητεύει ὅλους ἐκείνους πού ἀντιμετωπίζουν τόν κόσμο τῶν ἀνθρώπων μέ εὐαισθησίες ἀνθρώπινες.

Γιῶργος Μαργαρίτης

ΜΕΝΕΛΑΟΣ Β. ΔΑΛΙΑΝΗΣ

Ἡ Ἐθνική Ἀντίσταση τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας στήν Ἀλβανία (1940-44)

Ἐκδόσεις Ἴωλλκός, Ἀθήνα 2006

Τί γνωρίζουμε από τήν ιστορία τῆς γειτονικῆς μας χώρας τά χρόνια τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου; Ἄς ποῦμε γνωρίζουμε ὅτι στήν Ἀλβανία, τά χρόνια αὐτά, ὑπῆρξε Ἀντίσταση κατά τῶν Ἰταλῶν κατακτητῶν, στή συνέχεια καί κατά τῶν Γερμανῶν. Τό ἀντιστασιακό αὐτό κίνημα, τύπου Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου, ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Ἀλβανικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος καί τοῦ ἡγέτη του Ἐμβέρ Χότζα, μετά τήν ἀποχώρηση τῶν κατακτητῶν κατέλαβε τήν ἐξουσία καί ἐγκαθίδρυσε στή γειτονική χώρα καθεστῶς Λαϊκῆς Δημοκρατίας, πού ἐξελίχθηκε σέ δικτατορικό καθεστῶς καί τό ὅποιο κατέρρευσε τό 1991. Ἐλάχιστα πράγματα ὅμως γνωρίζουμε γιά τήν ἀντιστασιακή δράση τῶν Ἀλβανῶν στή διάρκεια τῆς Κατοχῆς. Κι ἀκόμα ἓνα ἐρώτημα: πῶς συμπεριφέρθηκε μέσα στόν πόλεμο ἡ ἑλληνική μειονότητα; Γιά τό σημεῖο αὐτό οἱ γνώσεις μας εἶναι ἀκόμα λιγότερες, ἐλάχιστες. Καί τώρα πού οἱ Ἕλληνες μειονοτικοί τῆς Ἀλβανίας ἔχουν μεταναστεύσει μαζικά στή χώρα μας, πάλι οἱ γνώσεις μας γι' αὐτούς τούς Βορειοηπειρώτες, ὅπως τούς λέμε, εἶναι ἐλάχιστες, παρόλο πού τούς θεωροῦμε «ἀδελφοῦς» μας. Κι ἂν κάποιος ἐνδιαφερόταν γιά τήν ιστορία τῆς μειονότητας ἐκεῖνα τά χρόνια ἐλάχιστα θά μπορούσε νά βρεῖ στά ἑλληνικά.

Ἐρχεται ὅμως ἓνα βιβλίο τοῦ ὁμογενοῦς Μενέλαου Δαλιάνη –δέν εἶναι τό πρῶτο οὔτε τό μόνο– πού καταπιάνεται νά ιστορήσει τά τῆς Ἀντίστασης τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας. Ἐπομένως, τό βιβλίο αὐτό εἶναι χρησιμότητα: προβαίνει σέ μιά σημαντική ἐξερεύνηση αὐτῆς τῆς γιά μᾶς, terra incognita.

Ἐδῶ νά σημειώσω, ἀπλῶς, μερικά ἀπό τά βασικά σημεῖα τῆς ἐξιστόρησης τοῦ Μ. Δαλιάνη.

1. Τό πρῶτο καί σημαντικό αὐτῆς τῆς ιστορίας εἶναι ὅτι ἡ ἑλληνική μειονότητα τῆς Ἀλβανίας ἀντιστάθηκε μαζικά κατά τῆς ἰταλικῆς Κατοχῆς καί τοῦ

μουσολινικοῦ φασισμού. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά ποῦμε ὅτι πρωταγωνίστησε στόν ἀντιστασιακό ἀγῶνα τῆς Ἀλβανίας καί κατά τῶν Ἰταλῶν καί, μετά τήν κατάρρευση τῆς Ἰταλίας τόν Σεπτέμβριο του 1943, κατά τῶν Γερμανῶν, ὡς τήν ἀπελευθέρωση. Ἡ ἀντίσταση τῆς μειονότητας ἦταν μαζική: ἤδη ἀπό τό 1942 ἀναπτύσσεται ἓνα δίκτυο ὁργανώσεων μειονοτικῶν, πού καταλήγει νά συσπειρώσει τούς κατοίκους ὅλων τῶν χωριῶν καί τῶν μικρῶν πόλεων τῆς Νότιας Ἀλβανίας. Τό κίνημα αὐτό ἦταν καί πολιτικό καί ἐνοπλο.

2. Ἡ ὁργάνωση τῆς μειονότητας ἦταν κι αὐτή μετωπικοῦ τύπου, ὁργανικό στοιχείο τοῦ ΕΑΜ Ἀλβανίας (FNCL-Φροντί Νάτιοναλ-Τολμιτάρ). Τόσο οἱ πολιτικές ὅσο καί οἱ ἐνοπλες ὁργανώσεις παρτιζάνων (τάγματα «Θωμᾶ Λιούλια», «Λευτέρη Τάλιου», «Θανάση Ζήκου», «Παντελῆ Μπότσαρη»), ἦταν ἐνταγμένες στή γενικότερη ἀντιστασιακή ὁργάνωση καί δράση τοῦ ἀλβανικοῦ λαοῦ. Οἱ ὁργανώσεις αὐτές ἦταν στή σύνθεσή τους ἀμιγῶς μειονοτικές ἀλλά ἀποτελοῦσαν τμήματα τῆς ἐνιαίας ἀλβανικῆς Ἀντίστασης.

3. Ὁλόκληρη ἡ ἀλβανική Ἀντίσταση ἀντιτάχθηκε στήν ἰταλο-γερμανική Κατοχή, ἀντιτάχθηκε ἐπίσης καί στίς φιλοφασιστικές ἀλβανικές ὁργανώσεις, ὅπως ἡ Μπάλ-Κομπετάρ, οἱ διαβόητοι συνεργάτες Ἰταλῶν καί Γερμανῶν «μπαλίστες». Κάτι σάν τούς δικούς μας ταγματασφαλίτες. Ἐλάχιστοι ἀπό τή μειονότητα στρατεύτηκαν στούς μπαλίστες. Ἡ συμπαράταξη Ἀλβανῶν καί Ἑλλήνων τῆς μειονότητας ἦταν ἀραγής.

4. Ἡ μειονότητα, στή διάρκεια τῆς ἀντίστασης, ὄχι μόνο δέν ἔδειξε αὐτονομιστικές διαθέσεις –ένωση μέ τήν Ελλάδα– ἀλλά ἀντέκρουσε ἀποφασιστικά ὀρισμένες ἐνέργειες πού ὑπαγορεύονταν, κυρίως, ἀπό ἐθνιστικούς ἑλληνικούς κύκλους (π.χ. ἀπό τόν ΕΔΕΣ

του Ζέρβα). Στην Αντίσταση αγωνίστηκαν ως Άλβανοί πολίτες και ταυτόχρονα για την πλήρη κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους ως μειονότητας, στο πλαίσιο του αλβανικού κράτους. Μικρή εξαίρεση σ' αυτή τη συσπείρωση αποτέλεσε η οργάνωση ΜΑΒΗ (Μέτωπο Απελευθέρωσης Βορείου Ηπείρου), η οποία όμως δεν μπόρεσε ν' αποκτήσει γενικότερη ακρόαση μεταξύ των Βορειοηπειρωτών.

5. Η συνεργασία των οργανώσεων της Αντίστασης της μειονότητας με τις ελληνικές οργανώσεις του ΕΑΜ Ηπείρου ήταν στενότερη. Μέχρι και κοινή στρατιωτική επιχείρηση οργανώθηκε με δυνάμεις του 15ου συντάγματος του ΕΛΑΣ για την απόκρουση ευρείας γερμανικής εκκαθαριστικής επιχείρησης τον Απρίλη 1944. Ένω, όμως η συνεργασία ήταν στενή, το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ δεν αναμείχθηκαν στα έσω-εξωτερικά των μειονοτικών οργανώσεων. Κι όρισμένα στελέχη του ΕΛΑΣ πού αρχικά ('42-'43) βοήθησαν τις μειονοτικές οργανώσεις αποσύρθηκαν στη συνέχεια στο ελληνικό έδαφος, σεβόμενοι την αυτονομία των Βορειοηπειρωτών.

6. Η ανάπτυξη της μειονοτικής Αντίστασης, όπως τονίζεται στο βιβλίο του Δαλιάνη, ήταν μαζικότερη. Καί λειτούργησε σε όλα τα επίπεδα: της τοπικής αυτοδιοίκησης, του ένοπλου παρτιζάνικου αγώνα, της διαφώτισης, του επισιτισμού των χωριών, της νεολαίας, των γυναικών. Ο Δαλιάνης καταγράφει πληθώρα μαχών και τα όνόματα 142 αγωνιστών των μειονοτικών ταγμάτων πού έπεσαν στίς επιχειρήσεις. Καί πολλές λεπτομέρειες για τις καταστροφές πού υπέστησαν οι κάτοικοι των χωριών, όπως παντού όπου πάτησε τό πόδι της ή γερμανική μπότα.

Τά γενικά χαρακτηριστικά της μειονοτικής Αντίστασης μοιάζουν απολύτως με τά χαρακτηριστικά της έαμικής ελληνικής αντίστασης.

Από την άλλη μεριά τό συνέδριο της Πρεμετής (24 Μαΐου 1944) έβαλε τά θεμέλια του νέου αλβανικού κράτους. Έξέλεξε τό Αντιφασιστικό Έθνικοαπελευθερωτικό Συμβούλιο (κάτι ανάλογο με τή δική μας ΠΕΕΑ) ως νομοθετικό και εκτελεστικό σώμα. Στο Συμβούλιο αυτό από τήν ελληνική μειονότητα εξέλέγησαν ο Μανόλης και Λευτέρης Οικονόμου. Μάλιστα ο Μανόλης Οικονόμου όριστηκε ύπουργός δικαιοσύνης (11 ύπουργοί συνολικά).

Αυτά σε πολύ γενικές γραμμές. Τά realia του αντιφασιστικού αγώνα της ελληνικής μειονότητας, όπως σε κάθε αντιφασιστικό κίνημα του Β' παγκοσμίου πολέμου είναι πολλά και σημαντικά. Πολλά απ' αυτά θά βρει ο αναγνώστης στο βιβλίο του Μενέλαου Β. Δαλιάνη, πού παρουσιάζουμε εδώ.

Άγγελος Έλεφάντης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

G. E. R. LLOYD

ΑΡΧΑΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Από τον Θανάη

ως τον Αριστοτέλη

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΔΗΣ Γ.

- ΔΙΑΛΕΤΗΣ Δ. (επιμ.)

ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Το βιβλίο παρακολουθεί την πορεία της αρχαίας ελληνικής επιστήμης μέσα από το έργο των Πυθαγορείων, των προσωκρατικών φυσικών φιλοσόφων, των συγγραφέων της Ιπποκρατικής συλλογής, του Πλάτωνα, των αστρονόμων του 4ου αιώνα π.Χ. και του Αριστοτέλη. Παράλληλα, ο συγγραφέας εξετάζει τη σχέση μεταξύ επιστήμης και φιλοσοφίας και μεταξύ επιστήμης και ιατρικής, περιγράφει το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο της πρώιμης αρχαίας ελληνικής επιστήμης και αναλύει τα κίνητρα των διαφόρων κατηγοριών συγγραφέων.

ISBN 960-524-210-9 Τιμή: 17,00 €

Στην ιστοριογραφία των αρχαίων ελληνικών Μαθηματικών έχουν διαμορφωθεί δύο κύριες μεθοδολογικές τάσεις. Στην παρούσα συλλογή δημοσιεύονται τα κείμενα των S. Unguru, B.L. van der Waerden, H. Freudenthal και A. Weil —μέσω των οποίων εκτυλίχθηκε η πρώτη μεγάλη διαμάχη ανάμεσα στα δύο ιστοριογραφικά ρεύματα, η διαμάχη για τη λεγόμενη «γεωμετρική άλγεβρα των αρχαίων Ελλήνων»— καθώς και ένα παράρτημα των επιμελητών, στο οποίο εξιστορείται συνοπτικά η εξέλιξη της γεωμετρικής άλγεβρας από την Αρχαιότητα έως τα τέλη του 16ου αιώνα.

ISBN 960-524-219-2 Τιμή: 20,00 €

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

M. REDHEAD

ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Το βιβλίο ασχολείται με την έσχατη φύση της πραγματικότητας, καθώς και με τον τρόπο με τον οποίο αυτή αποκαλύπτεται μέσα από τις σύγχρονες θεωρίες της φυσικής, όπως η θεωρία της σχετικότητας και η κβαντική μηχανική.

ISBN 960-524-222-2 Τιμή: 12,00 €

www.cup.gr

ΓΙΑ ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΔΥΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ύποθέσεις Αλήθειας

Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, 2006

Οποτε κατά τὰ τελευταῖα 25 χρόνια, χρειάστηκε νά παρουσιάσω ἕνα βιβλίο τό ἕκανα μέσα ἀπό τίς σελίδες τοῦ *Πολίτη* μέ μία μόνο ἐξάιρεση. Αἰσθανόμουν καί αισθάνομαι ὅτι αὐτό πού ἐγγραφα ἐνδιέφερε ὅλους τούς ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ. Ὅλοι θά κάνανε τόν κόπο ν' ἀφιερῶσουν λίγο χρόνο γιά νά διαβάσουν αὐτά πού ἐγγραφα καί ἐνδεχομένως νά διαβάσουν καί τό βιβλίο, ἂν δέν τό εἶχαν ἤδη κάνει. Ἐτσι ἀποφάσισα νά γράψω πάλι γιά ἕνα βιβλίο πού μόλις πρὶν ἀπό λίγο (παραμονή Πρωτομαγιάς σήμερα) τελείωσα. Ζεστό πρόμα.

Συγγραφέας ὁ Γιώργος Χ. Παπαδόπουλος, τίτλος *Ύποθέσεις Αλήθειας* καί ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπό τίς Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης στή σειρά «Ἐπιστήμη καί Ἀνθρώπινος Πολιτισμός».

Ὁ Γιώργος Παπαδόπουλος εἶναι Καθηγητής τῆς Ἀνατομίας στήν Κτηνιατρική Σχολή τοῦ Ἀριστοτέλειου Πανεπιστημίου. Ἡ ἐρευνητική του δραστηριότητα ἀφορᾷ τή μελέτη τῆς δομῆς τοῦ ἐγκεφάλου καί συχνά εἶχα τήν εὐκαιρία νά συνεργασθῶ μαζί του εἴτε στό καθαρά ἐρευνητικό ἐπίπεδο εἴτε στήν ὀργάνωση σεμιναρίων καί ὁμιλιῶν γιά τό εὐρὺ κοινό. Ἦξερα ὅτι τόν Γιώργο τόν ἐνδιέφερε ἡ λογοτεχνία, καί πολύ μάλιστα. Πρὶν ὅμως ἀπό λίγα χρόνια μᾶς ξάφνιασε μέ τήν ἐκδοση μᾶς πολύ καλῆς ποιητικῆς συλλογῆς. Τώρα ἐρχεται πάλι μέ μία συλλογή ἀπό ἔντεκα μικρές ἱστορίες. Ἐντεκα φανταστικές ἱστορίες πού σχετίζονται μέ ἐπιστημονικές ιδέες καί μέ τούς ἀνθρώπους πού τίς παρήγαγαν. Τό δηλώνω ἀπερίφραστα. Τοῦτο τό βιβλίο τοῦ Γιώργου Παπαδόπουλου μέ γοήτευσε. Ἡ εὐφυῆς μυθοπλασία, ἡ γνώση, ἡ εὐαισθησία, καί τό χιοῦμορ συναντιῶνται μέ μία μίνιμαλ θέλγουσα γραφή καί φτιάχνουν ἔντεκα ἱστορίες πού γοητεύουν τόν ἀναγνώστη. Οἱ *Ύποθέσεις Αλήθειας* μοῦ θύμισαν τή *Βιολογία τοῦ Μπουντουάρ* τοῦ Ἀλαιν Προσιάν. Εἶναι τό μοναδικό δι-

βλίο πού δέν τό παρουσίασα στόν *Πολίτη* ἀλλά στό *Ἐνθέματα τῆς Αὐγῆς*. Μέ τή διαφορὰ ὅτι ἐνῶ ὁ Ἀλαιν Προσιάν μέσα ἀπό τή μυθοπλασία του ἀσχολεῖται μέ τό θέμα τῆς σύγχρονης νευροβιολογίας, ὁ Γιώργος Παπαδόπουλος καταπιάνεται μέ ἔντεκα διαφορετικά ἀντικείμενα. Τί συζήτησαν ὁ Φένυμαν καί ὁ Μπλόκ σ' ἕνα ξενοδοχεῖο τοῦ Ρότσεστερ τόν Ἀπρίλιο τοῦ χίλια ἐνιακόσια πενήντα ἔξι; Τί ἔλεγε ἡ κυρία Ἐμμα Δαρβίνου στόν πνευματικό της; Ποιός ἀνακάλυψε τή στατιστική; Ποιά εἶναι τά ὄρια τοῦ φυσιολογικοῦ; (ἐρώτημα πού βασανίζει τήν ἰατρική ἀπό τή γέννησή της). Ποιούς σημασιολογικούς ὑπαινιγμούς μπορεῖ νά ὑποκρύπτει ἡ τυχαία γειτνίαση ἀιταντοποίητων ὀστών ὑπερμεγέθων τεράτων καί συφιλιδικῶν ὀστών Ἐμφρόνων ἀνθρώπων; Τί εἶπαν ἡ Χριστίνα Τρέμας, «μεσογειακῆς αὔρας καί προελεύσεως μεταπτυχιακή φοιτήτρια Ἀρχιτεκτονικῆς στό Πανεπιστήμιο Κολούμπια» καί ὁ Ἀρχιτέκτονας Γιόσια Τονγκάτσι στό ἐγκαίνα τοῦ νέου Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης τῆς Νέας Ὑόρκης; Ἀπαντήσεις σέ ὅλα αὐτά καί σέ πολλά ἄλλα θά βρεῖτε στό βιβλίο *Ύποθέσεις Αλήθειας*.

Πρὶν ἀπό ἕνα μήνα, προσκεκλημένος ἀπό τήν Κατερίνα Ἀντωνίου καί τόν Θωμᾶ Ὑφαντή (σίγουρα διαβάζουν καί αὐτοί *Πολίτη*) μίλησα στήν Ἰατρική Σχολή τῶν Ἰωαννίνων γιά τή «νευροβιολογία τοῦ συναισθήματος». Ὅσοι ψυχαναλυτές μέ διαβάζουν ἄς μὴν τρομάξουν. Ἴσως τό πῖο ἐνδιαφέρον τμήμα τῆς ὁμιλίας μου ἦταν αὐτό πού ἀφοροῦσε τήν ψυχανάλυση. Ἐτοιμάζοντας αὐτή τήν ὁμιλία καί ψάχνοντας δημοσιεύσεις γιά τή νευροβιολογία τῆς κατάθλιψης ἔπεσα σέ μερικές δημοσιεύσεις τῆς ἐρευνητικῆς ομάδας τοῦ Ντέιβιντ Χήλυ. Σέ κάποιες ἀπό αὐτές ἀναφέρεται ὅτι ἕνα ἀπό τά κύρια ἀντικαταθλιπτικά φάρμακα αὐξάνει τίς πιθανότητες αὐτοκτονίας τῶν ἀσθενῶν πού τό λαμβάνουν. Τόν Ντέιβιντ Χήλυ τόν συνάντησα πάλι στίς *Ύποθέσεις Αλήθειας*. Ταξιδεύει

μέσα σ' ένα τρένο στόν Καναδά μέ συνεπιβάτη τή Νάνσυ Στέμν, στέλεχος μεγάλης φαρμακευτικής βιομηχανίας. Ὁ Χήλυ, Διευθυντής τοῦ Πανεπιστημιακοῦ Κέντρου Ψυχικῆς Ὑγιεινῆς ἐπέστρεφε ἀπό τό Δικαστήριο τό ὄποιο «ἀναγνώρισε στόν ἴδιο τό ὑπό ἀμφισβήτηση δικαίωμα νά ἐκφράζεται ἐλεύθερα, καί στό Πανεπιστήμιο τή δυνατότητα νά ἀπολύει τούς ἐνοχλητικούς ἐπιστήμονες, ἀρκεῖ στή συνέχεια νά τούς ἀποδίδει τόν τιμητικό, ὅσο καί ἀνούσιο, τίτλο τοῦ Ἐπισκέπτη Καθηγητῆ». Δέν ἄργησε ν' ἀρχίσει κoubέντα μεταξύ τῶν δύο ταξιδιωτῶν. Μεταφέρω ἕνα μικρό ἀπόσπασμα: «Ἔχετε πρόβλημα μέ τήν ἐφαρμοσμένη Ἐπιστήμη γιατρέ; ρώτησε ἡ Νάνσυ. Τά μάτια τοῦ κυρίου Χήλυ τρεμόπαιξαν προτοῦ καταλήξουν σέ ἕνα χαμόγελο πού δέν τούς ἀνῆκε. Ὑπάρχει τέτοια ἐπιστήμη; ρώτησε. Ὁ Παστέρ ἔλεγε ὅτι δέν ὑπάρχει ἐφαρμοσμένη ἐπιστήμη παρά μόνο ἐφαρμογές τῆς ἐπιστήμης. Ξέρετε, συνέχισε μετά ἀπό κάποιο δισταγμό, οἱ πρωτεργάτες τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπανάστασης, εἶχαν σχέση μέ τή Φιλοσοφία καί ὄχι μέ τό ἐμπόριο. Ὁ Νεύτωνας χαρακτηριζόταν φυσικός φιλόσοφος».

Σταματῶ ἐδῶ καί ἐλπίζω νά σᾶς ἐπεισα νά διαβάσετε τοῦτο τό βιβλίο πού ἐκτός ἀπό τίς ἱστορίες τοῦ Γιώργου Παπαδόπουλου περιέχει καί τά ὠραία σχέδια τῆς Εὔης Τσακνιά.

Στὴν *Αὐγή* τοῦ Πάσχα καί μέ ἀφορμή τό ἄρθρο γιά τόν Λεωνίδα Τζεφρόνη, δημοσιεύτηκε μιά φωτογραφία. Ἡ λεζάντα γράφει: «Μιά ἱστορική φωτογραφία ἀπό τά μεταδεκεμβριανά χρόνια. Διακρίνονται (ἀπό ἀριστερά) οἱ Μανόλης Ρουκουνάκης (Πίνδαρος), Λεωνίδας Τζεφρόνης (Πελοπίδας), Λεωνίδας Κύρκος (Ὀδυσσεύς) καί Ἀνδρέας Ἀναγνωστόπουλος. Ὁδός Σταδίου, 1946». Τέσσερις νέοι Κομμουνιστές περπατᾶνε στήν ὁδὸ Σταδίου ἐκεῖνο τό 1946, πού τό ΚΚΕ ἀπείχε ἀπό τίς ἐκλογές, πού ἡ τρομοκρατία ἦτανε στό φόρτε της, πού ὁ Ἐμφύλιος ἀρχίζε. Ποιὸς ἄραγε νά τράβηξε αὐτὴν τὴ φωτογραφία καί μέ τί μηχανή; Κάποιος πού στεκότανε μπροστά καί ἀριστερά τους. Νά 'τανε κάποιος ὑπαίθριος φωτογράφος μέ τὴ μηχανή του στημένη στὸν τρίποδα μού φαίνεται μάλλον ἀπίθανο. Σ' αὐτὲς τίς φωτογραφίσεις, ὁ φωτογραφούμενος εἶναι στημένος ἀπέναντι ἀπὸ τὴ μηχανή, ἐνῶ ἐδῶ οἱ λεβέντες περπατᾶνε. Νά 'τανε κάποιος φίλος τους μέ αὐτὲς τίς μεγάλες μηχανές KODAK πού κυκλοφοροῦσαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ; Εἶναι καί οἱ τέσσερις στραμμένοι πρὸς τὸν φωτογράφο, καί οἱ δύο μάλιστα χαμογελᾶνε. Καί γιατί ἄραγε δῆλανε αὐτὴ τὴ φωτογραφία; Πῶς τὴν βρῆκε ἡ *Αὐγή*; Μήπως εἶχε δημοσιευθεῖ στὸν *Ριζοσπάστη* ἢ τὴν *Ἐλεύθερη Ἑλλάδα* ἐκείνης τῆς ἐποχῆς; Ἡ *Ἐλεύθερη Ἑλλάδα* ἦταν ἡ ἀπογευματινὴ ἐφημερίδα τῆς ἀριστερᾶς. Τὴν κλείσανε μαζί μέ τὸν *Ριζοσπάστη* λίγο ἀργότερα. Θυμᾶμαι ἀκόμη τὸν ἐφημεριδοπώλη νά περνᾶει γύρω στὴ 1

τό μεσημέρι κάτω ἀπὸ τό σπιτί μου καί νά διαλαλεῖ τραγουδιστά τὴν πραγματεία του: *Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, Νέα, Βραδυνή, Ἔθνος*. Ἐμένα στὸν πέμπτο ὄροφο μᾶς ἀπὸ τίς πρῶτες πολυκατοικίες τῆς Ἀθήνας, ἀπέναντι ἀπὸ τό Μουσεῖο. Τότε τό Μουσεῖο ἦταν φυλακὴ γιά πολιτικούς κρατούμενους. Θυμᾶμαι τό χωνί νά λέει «σᾶς ὁμιλοῦν οἱ πολιτικοὶ κρατούμενοι τῶν φυλακῶν Μουσείου». Θυμᾶμαι μέ πόσο τρόμο ἀντίκρισα ἕνα πρωί, ἀπὸ τό μπαλκόνι μου, τούς χωροφύλακες νά δέρνουν, μέ τρομερὴ σκληρότητα, ἀπάνω στὴ στέγη τοῦ Μουσείου, μερικούς κρατούμενους πού εἶχαν ἀποπειραθεῖ νά δραπετεῦσουν. Ἐγραψα παραπάνω γιά τούς τέσσερις «λεβέντες». Πράγματι ὅπως τούς βλέπω νά περπατᾶνε στήν ὁδὸ Σταδίου αἰσθάνομαι τὴν υπερηφάνειά τους γιά τὴν ἰδεολογία τους καί τὴν αἰσιοδοξία τους γιά τό μέλλον τοῦ τόπου τους. Φορᾶνε καί οἱ τέσσερις σκοῦρα κοστουμία, ἀνοιχτόχρωμο πουνκάμισο καί γραβάτα. Οἱ τρεῖς φορᾶνε καί γιλέκο. Καλοχτενισμένα μαλλιά (Ὁ Λεωνίδας Κύρκος μέ πλούσιο κατσαρό μαλλί!). Τοῦ Ἀνδρέα Ἀναγνωστόπουλου τό μαλλί γυαλίζει. Τοῦ ἔχει δάσει προφανῶς μπριγιαντίνη ἢ κάτι παρόμοιο. Τὴ χαζεύω καί τὴν ξαναχαζεύω αὐτὴ τὴ φωτογραφία, γιατί μού ἀρέσει πάρα πολύ.

Θά μού πείτε τώρα τί σ' ἐπίασε νά γράψεις γιά μιά φωτογραφία; Μά γιά τὸν ἴδιο λόγο πού, ἀπεφάσισα νά γράψω καί γιά ἕνα βιβλίο. Πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια εἶχα γράψει στὸν *Πολίτη* ἕνα ἄρθρο γιά τὸν Μάιλς Ντέιβις. Εἶναι ἀπὸ τά πολύ λίγα κείμενά μου πού ὅταν τά διαβάξω, 20 χρόνια μετά, λέω ὅτι ἂν τό ἔγραφα τώρα, θά τό ἔγραφα μέ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἐκεῖ λοιπὸν λέω: Οἱ φωτογραφίες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς δείχνουν τὸν νεαρό Ντέιβις μέσα στό νεοϋορκέζικο κουστουμί του, μέ ἰσιωμένα μαλλιά, μάτια πού γυαλίζουν, τεντωμένο, ἀνήσυχο, δίπλα στὸν ἤρεμο γεμμένο πρὸς τά μπρός Τσάρλι Πάρκερ. Παίζανε μαζί ἀπὸ τό '45 ὡς τό '49. Ἐχω τὴν αἴσθηση ὅτι ὁ Ντέιβις μπορεῖ νά ἦταν ὁ πέμπτος τῆς παρέας πού εἶχε ἐρθεῖ νά βρεῖ τούς φίλους του στήν Ἀθήνα. Ἐφερε μαζί του τὴν ἀμερικάνικη μηχανή του καί ἔβγαλε αὐτὴ τὴ φωτογραφία γιά νά τούς θυμᾶται. Ἀγωνιστὴς ἦταν καί αὐτός. «Τρῶει ξύλο σέ διαδηλώσεις» ἔγραφα σ' ἐκεῖνο τό παλιὸ κείμενό μου.

Θά μού πείτε «Σταμάτα τό παραλήρημα». Γιατί νά τό σταματήσω; Γιατί ὁ φίλος καί πολύ καλὸς συγγραφέας Βασίλης Λαδάς σ' ἕνα πολὺ ὁμορφο διήγημά του ἔβαλε τὸν Γκίνσμπεργκ νά μεθοκοπᾶει στὰ στέκια τῆς Πάτρας, καί νά μὴν δάλω κι ἐγὼ τὸν Μάιλς νά φωτογραφίζει τὸν Λεωνίδα τὸν Κύρκο στήν ὁδὸ Σταδίου; Πού ξέρετε μπορεῖ ἐκεῖνο τό βράδυ νά παίξανε μαζί σέ κάποιο κουτούκι τῆς Πλάκας, τῆς Ὀμόνοιας ἢ τῆς Βάθης, ὁ Μάιλς τρομπέτα καί ὁ Λεωνίδας φουσαρμόνικα.

Ἡλίας Κούβελας

ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

«Τό πεθαμένο κυρίευσε τό ζωντανό»

Θά ήθελα νά δημοσιεύσετε τό παρακάτω κείμενο ως απάντηση στό άρθρο τῆς κ. Ίουλίας Σκουνάκη «Οἱ γνωστοί ἄγνωστοι» (τ. 145, Ἰούνιος 2006), τό ὁποῖο θεωρῶ πῶς μέ προσέβαλε καί ως ἄνθρωπο ἀλλά καί ως συνδρομητή τοῦ περιοδικοῦ σας.

Ἄν καί τό ἄρθρο ξεκινᾷ μέ τό παράπονο πῶς «ὁ ἀναρχικός καί ὁ ἀριστερός χῶρος δέν συνομιλοῦν», μέ θλίψη θά πρέπει νά σημειώσω πῶς ἤδη αὐτή ἡ φράση κλείνει τήν πόρτα σέ κάθε διάλογο. Πράγματι, ὁ διάλογος εἶναι ἐφικτός μόνο μεταξύ συγκεκριμένων συλλογικοτήτων καί ἰδεολογιῶν καί ὄχι μεταξύ ἀφαιρέσεων κενῶν περιεχομένου. Ὁ λεγόμενος «ἀναρχικός χῶρος» περιλαμβάνει μίαν ἀτελείωτη γκάμα ἰδεολογιῶν καί πολιτικῶν στάσεων, πού ξεκινοῦν ἀπό νιτσεικῆς καταγωγῆς συμφύσματα καί φτάνουν μέχρι τόν Νόαμ Τσόμσκυ ἤ τόν Μάρρεϊ Μπούκτιν, καί μπορεῖ νά ἀναφέρονται σέ αὐτόν κάποιος ἀετιζῆδες ἀλλά καί ἡ CNT ἤ ἡ Ἀντιεξουσιαστική Κίνηση. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό λεγόμενο «χῶρο τῆς Ἀριστερᾶς», ὁ ὁποῖος κατά καιρούς ἔχει συμπεριλάβει στίς τάξεις του προσωπικότητες ὅπως ὁ Πόλ Πότ καί ὁ Τόνι Μπλαίρ. Δέν καταλαβαίνα, λοιπόν, πῶς μπορεῖ νά συνομιλοῦν «ὁ ἀναρχικός καί ὁ ἀριστερός χῶρος» γενικῶς καί ἀορίστως, διότι, πολύ ἀπλά, δέν καταλαβαίνα πῶς μπορεῖ νά συνομιλοῦν ὁ Νόαμ Τσόμσκυ μέ τόν Τόνι Μπλαίρ. Βλέπουμε, ἄρα, πῶς ἡ ἀνάγνωση τοῦ σύγχρονου πολιτικοῦ τοπίου μέ βάση διακρίσεις πού ἔλ-

κουν τήν καταγωγή τους ἀπό τήν πρώτη Διεθνή ἤ τά δελτία εἰδήσεων εἶναι τουλάχιστον ἀτυχῆς, ἀφοῦ καταλήγει σέ παραδοξολογήματα ἀφαιρώντας ἐκ τῶν προτέρων κάθε πραγματική βάση στήν ὁποία θά μπορούσε νά στηριχθεῖ ὁ διάλογος ἤ ἡ κοινή δράση.

Αὐτή ἡ παντελής ἀδιαφορία τῆς κ. Σκουνάκη γιά τήν πραγματικότητα φαίνεται χαρακτηριστικά σέ δύο σημεία:

α) Διαμαρτύρεται ἡ κ. Σκουνάκη πῶς «καμιά ἀναρχική ομάδα δέν τοῦς καταγγέλλει καί δέν τοῦς περιθωριοποιεῖ (τοῦς «μπάχαλους»)». Νά θυμίσω στήν κ. Σκουνάκη, πῶς ἡ Ἀντιεξουσιαστική Κίνηση καί ἡ ἐφημερίδα *Βαβυλωνία* ἔγιναν φέτος στόχος ἐπίθεσης μέ γκαζάκια, ἀκριβῶς γιατί ἐπιχείρησαν, στό ὄνομα ἐνός πολιτικοῦ Ἀναρχισμοῦ, νά διαχωρίσουν ἐνεργά τή θέση τους ἀπό τήν ἀνεξέλεγκτη, ἀπολίτικη καί προδοκατόρικη χρήση βίας. Τά περιστατικά εἶναι πολλά καί πλέον ἔχουμε καί δίντεο (ἀπό τήν τελευταία Δ.Ε.Θ.). Τό δίντεο αὐτό, ὅπου σύντροφοι ἀναγκάζονται νά χρησιμοποιήσουν τά καθρόνια ἐναντίον κάποιου «μπουκαλάκια», δέν μέ γεμίζει θεδαίως περηφάνεια, ἀφοῦ δέν δείχνει παρά τήν κατάντια τοῦ κινήματος, ἀλλά οἴγουρα ἱκανοποιεῖ τίς ἀπαιτήσεις τῆς κ. Σκουνάκη.

β) Καταγγέλλει ἡ κ. Σκουνάκη «τά νέα στέκια στά Ἐξάρχεια» πῶς ἔχουν ἐπιλέξει νά γίνουν σέκτα, κάτι πού κατά τήν ἄποψή της διαφαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι «δέν πηγαίνουν ἀριστεροί». Ἐγώ γνωρίζω μόνον ἕνα νέο στέκι στά Ἐξάρχεια, τό Nosotros. Δέν ζητᾷμε θεδαίως πιστοποιητικό κοινωνικῶν φρονημάτων στήν εἴσοδο, καί ἂν ἡ κ. Σκουνάκη ἔχει ζητήσει ἀνάλογη

ἔρευνα ἀπό κάποια ἐταιρεία, παρακαλεῖται νά μᾶς τή δώσει κι ἐμᾶς γιά νά τή λάβουμε ὑπόψη στόν σχεδιασμό τῆς νέας διαφημιστικῆς μας στρατηγικῆς. Γνωρίζουμε ὅμως πολύ καλά ποιός κάθετα στά πάνελ τῶν ὁμιλητῶν καί μπορεῖ ἡ κ. Σκουνάκη νά μπεῖ στόν κόπο νά καταμετρήσει τοῦς διανοούμενους τῆς Ἀριστερᾶς πού μίλησαν φέτος στό Nosotros (ἐγώ ἔχασα τό μέτρο).

Συνεπῶς, τό ἄρθρο τῆς κ. Σκουνάκη δέν δικαιολογεῖται ἀπό τήν πραγματικότητα, καί ἐπειδή δέν ἔχω τήν ψευδαἰσθηση πῶς ἡ Ἀριστερά φοβάται μήπως ὁ ἀναρχικός χῶρος τῆς ἀποσπάσει τήν πολιτική ἡγεμονία, δέν μπορῶ νά ἐξηγήσω τή δημοσίευση αὐτοῦ τοῦ κειμένου παρά ὡς ἀναπαραγωγή μιάς ἔξεως. Ὅπως «Αὐτός πού σηκώνει τό κάπελο του γιά νά χαιρετηθεῖ ἐπαναφέρει σέ ἰσχὺ χωρὶς νά τό ξέρει ἕνα συμβατικό σύμβολο κληρονομημένο ἀπό τόν Μεσαίωνα ὅπου, ὅπως μνημονεύει ὁ Panofsky, οἱ ἄνδρες τῶν ὄπλων συνήθιζαν νά ἀφαιροῦν τό κράνος τους γιά νά ἐκδηλώσουν τίς εἰρηνικῆς τους προθέσεις», ἔτσι καί ἡ κ. Σκουνάκη ἐπαναφέρει ἕνα «συμβατικό σύμβολο» κληρονομημένο ἀπό τόν σταλινικό μεσαίωνα τοῦ κινήματος (ἀποτυπωμένο στό Ρόξενταλ-Γιουντίν), τοποθετώντας συλλήβδην τόν ἀναρχικό χῶρο κάπου μεταξύ μικροαστισμοῦ καί λουμπεν, ἀναπαραγοντας μιά κίνηση, ἢ ὁποία μπορεῖ κάποτε νά ἐξυπηρετοῦσε τή διασφάλιση τῆς σταλινικῆς ἡγεμονίας, ἀλλά σήμερα δέν ἐξυπηρετεῖ τίποτε.

Μέ ἄλλα λόγια, «τό πεθαμένο κυρίευσε τό ζωντανό» ἡ κ. Σκουνάκη διέπραξε αὐτό πού κάθε ἀναρχικός θά ἀνέμενε ἀπό διανοούμενο τῆς Ἀριστερᾶς καί ἐγώ, ὡς

1. Π. Μπουρντιέ, *Κείμενα κοινωνιολογίας*, μτφρ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Δελφίνοι, Ἀθήνα 1994.

αναρχικός, βρίσκομαι στή δυσάρεστη θέση νά πρέπει είτε νά αναπαράγω μέ τή σειρά μου μιά λειτουργική πλέον αντιπαράθεση είτε νά θέσω εαυτόν εκτός του πεδίου σύγκρουσης. Εύτυχως, ως αναρχικός και εχέφρων, έχω τήν πολυτέλεια τής δεύτερης επιλογής και εἶναι μέ μεγάλη μου χαρά πού ἐγκαταλείπω τήν πολεμική γιά νά υπενθυμίσω ἀπλῶς στήν ἀνανεωτική Ἀριστερά ποιά δέν εἶναι ἡ Ἱστορία τής. Ὄταν τό θυμηθεῖ, θά μπορέσουμε και νά συζητήσουμε.

Μετά τιμῆς

Σιαμανδούρας Σωτήρης,
μέλος τής Ἀντιεξουσιαστικῆς
Κίνησης και τής συντακτικῆς
ομάδας τοῦ περιοδικοῦ *Contact*

κ. Σωτήρη Σιαμανδούρα,

Διάβασα τήν ἀπάντησή σας στό ἄρθρο μου και καταρχήν ἔχω νά παρατηρήσω ὅτι παρεξηγήσατε τό γενικότερο νόημα τοῦ κειμένου και μοῦ προσάπτετε προθέσεις πού οὐδέποτε εἶχα στό μυαλό μου οὔτε ἐβαλα στό χαρτί. Δέν «καίγομαι» καθόλου νά ἐπιβεβαιώσω τήν πολιτική ἡγεμονία τής Ἀριστερᾶς οὔτε νά κατακεραυνώσω συλλήβδην τίς ἀναρχικές ομάδες. Δέν παραπονιέμαι πού ὁ ἀναρχικός και ἀριστερός χώρος δέν συνομιλοῦν, δέν διαμαρτύρομαι γιατί καμιά ἀναρχική ομάδα δέν περιθωριοποιεῖ τούς μπάχαλους και σίγουρα δέν καταγγέλλω τό *Nosotros*. Προσπάθησα νά περιγράψω, προφανῶς ἀπό τή δική μου σκοπιά, μιά πραγματικότητα ἡ καλύτερα δύο πραγματικότητες:

Πρῶτον, ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν ἀναρχικῶν ομάδων στήν Ἑλλάδα βλέπουν ἐχθρικά τήν πλειονότητα τῶν ἀριστερῶν ομάδων, και τανάπαλιν. Τίς ὅποιες ἐκλεκτικές συγγέ-

νειες διατηροῦν μεταξύ τους ὁρισμένες ἐξ αὐτῶν, τίς γνωρίζω και τίς ἀναγνωρίζω. Ἀλλά, ὡς γνωστόν, οἱ ἐξαιρέσεις ἐπιβεβαιώνουν τόν κανόνα, πού ἐν προκειμένῳ ἔχει ὡς ἐξῆς: μιά μεγάλη μερίδα τῶν (αὐτοπροσδιοριζόμενων ὡς) ἀναρχικῶν ἐπικροτεῖ και υἱοθετεῖ πρακτικές μπάχαλων και δέν νιώθει καμιά συντροφικότητα γιά τούς ἀριστερούς, ἐξοῦ και τούς πετάει πέτρες και μολότωφ στό κεφάλι χωρίς δεύτερη σκέψη και ἀπό τήν ἄλλη, ἡ πλειονότητα τῶν ἀριστερῶν ἔχει δαιμονοποιήσει ὅλους τούς ἀναρχικούς και δέν κάνει καμιά διάκριση ἀνάμεσα σέ πολιτικό ἀναρχισμό και μή. Πολύ καλά κάνετε και ὑπενθυμίζετε τήν ὑπαρξή του και ὅτι κάποιοι ἄνθρωποι πού τόν ἀσπάζονται ἐπέλεξαν, μέ κόστος, νά διαφοροποιηθοῦν ἀπό τούς μπάχαλους. Κακῶς, ἴσως, ἐγώ δέν ἀφιέρωσα μεγαλύτερο μέρος στό κείμενό μου γιά τήν Ἀντιεξουσιαστική Κίνηση και τήν ἐφημερίδα *Βαβυλωνία*. Ἀπό ἕκει και πέρα ὅμως, δέν ἀγνοῶ ὅτι ὑπάρχουν διαφορετικές ἰδεολογίες και πολιτικές στάσεις ἐντός τοῦ ἀναρχικοῦ χώρου. Ὄταν γράφω, γιά παράδειγμα, ὅτι ἐν μέσω ἀντιπαγκοσμιοποιητικοῦ κινήματος μερικοί διαφωνήσαμε μέ τά νταϊλίκια ὁρισμένων ἀριστερῶν –πού ἐπιδίωκαν νά παίξουμε ξύλο μέ τούς ἀναρχικούς– σημειῶνω ὅτι, γιά νά τούς ἀποτρέψουμε, ἐπικαλούμασταν τίς διαφορετικές πρακτικές κάποιων ἀναρχικῶν ομάδων, πού δέν ἀρκοῦνταν σέ ἀπολιτική και προδοκаторική χρήση βίας, ἐλπίζοντας ὅτι θά κέρδιζαν τούς συσχετισμούς ἐντός τοῦ εὐρύτερου ἀναρχικοῦ χώρου. Πέρα ὅμως και ἀπ' αὐτό, ἐπιμένω ὅτι, ἀφαιρετικά μιλώντας (και ὄχι «τσουβαλιάζοντας»), ἀναρχικοί και ἀριστεροί δέν ἀνταλλάσσουν δημόσια πολιτικά ἐπιχειρήματα και δέν κάνουν ἀπό κοινού πολιτικές παρεμβάσεις.

Δεύτερον, παρατηρώντας τά τεκταινόμενα σέ διάφορες πορείες και ρωτώντας φίλους πού ἀνήκουν σέ ἀναρχικές ομάδες σχημάτισα τήν εἰκόνα ὅτι ὁ χουλιγκανισμός

και ὁ ἀναρχισμός λειτουργοῦν τελευταῖα ὡς συγκοινωνοῦντα δοχεῖα. Καί σχολίασα ὅτι θά εἶχε ἐνδιαφέρον νά ξέραμε κάτι περισσότερο γιά τό κοινωνικό προφίλ τῶν ἀναρχικῶν και νά μήν κάνουμε κατάχρηση τής γνωστῆς κοινότητας θέσης πού θέλει τούς ἀναρχικούς νά εἶναι ζωηροί ἐφήβοι ἐν κατάστατων οἰκογενειῶν. Τό σχόλιό μου ἀπέχει, μακράν, ἀπό τήν ἀποψη πού μοῦ χρεώνετε, ὅτι δηλαδή τοποθετῶ «συλλήβδην τόν ἀναρχικό χώρο κάπου μεταξύ μικροαστισμοῦ και λοῦμπεν».

Τελικά, μᾶλλον τό δικό σας κείμενο κρύβει πολύ μεγαλύτερη ἐμπάθεια ἀπό αὐτή πού ἀφήνετε νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἐγώ ἔχω ἀπέναντι σέ σᾶς και τούς συντρόφους σας. Ἄμα λυθεῖ ἡ παρεξήγηση, ἐλπίζω πύ ψυχραῖμα νά συζητήσουμε και γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά και τήν ἱστορία τής.

Φιλικά,

Ἰουλία Σκουνάκη,
μέλος τής Νεολαίας
τοῦ Συνασπισμοῦ

